

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Η χρήση της πανδημίας Covid-19
ως τελετουργία μετάβασης
στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη Στ. Μαυροπούλου

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Ιωάννης Σκαρπέλος, Καθηγητής Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Επιβλέπων)

Μάρθα Μιχαηλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Αγγελική Γαζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Copyright © Ελένη Στ. Μαυροπούλου, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στον καινούριο άνθρωπο που γεννιέται
Σ' Εσένα
Σ' Εμένα*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατ' αρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τη διεύθυνση και τα μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτιστική Διαχείριση, Επικοινωνία και Μέσα» του τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου, για την απόφασή τους να αναστείλουν τη φοίτησή μου για σοβαρούς προσωπικούς και οικογενειακούς λόγους. Η ευγνωμοσύνη μου για τη γενναιοδωρία αυτή είναι ανέκφραστη.

Κατά δεύτερον, οφείλω να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου έναν από τους αγαπημένους καθηγητές από τα νοσταλγικά προπτυχιακά μου χρόνια στο τμήμα, τον κ. Ιωάννη Σκαρπέλο, επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας, για την κατανόηση, τη στήριξη και τη συμπαράστασή του στην πιο δύσκολη περίοδο της ζωής μου. Όσο για τις επίκουρες καθηγήτριες κα Μάρθα Μιχαηλίδου και κα Αγγελική Γαζή, μέλη της τριμελούς επιτροπής, λυπάμαι που δεν είχα το χρόνο να ζητήσω τις συμβουλές τους, χάνοντας πολύτιμη βοήθεια στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, αλλά και εμπλουτισμό στη γενικότερη μόρφωσή μου, γιατί γνωρίζω πως θα μου πρόσφεραν αμέριστα.

Τέλος, εκτός από την οικογένεια και τους πραγματικούς μου φίλους που έχουν έτσι κι αλλιώς την αγάπη μου, να ευχαριστήσω και τους εχθρούς μου για όλα τα εμπόδια που έβαλαν στο δρόμο μου, γιατί με οδήγησαν εκεί ακριβώς όπου ονειρευόμουν, αλλά και τους «δαίμονές» μου για όλους τους φόβους που μου φανέρωσαν, γιατί τους κοίταξα κατάματα, τους έπιασα από το χέρι και, προχωράω μαζί τους μπροστά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	6
Εισαγωγή	8
Μεθοδολογία	9
Κεφάλαιο 1: Τελετουργία	10
Θεωρίες και Ορισμοί.....	10
Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις.....	13
Τελετουργία και Μαγεία.....	15
Δομή και Λειτουργία.....	18
Τελετουργία και Κοινωνία.....	29
Κεφάλαιο 2: Πανδημία	41
Πανδημία κορονοϊού Covid-19.....	41
Πανδημία κορονοϊού Covid-19 στην Ελλάδα.....	45
Εφαρμογή τελετουργίας στην πανδημία.....	53
Συμπεράσματα	68
Βιβλιογραφία	71
Ηλεκτρονικές Πηγές	75

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πανδημία που προκλήθηκε από τον κορωνοϊό SARS-CoV-2 παρουσιάζει ιδιαίτερο κοινωνιολογικό και επικοινωνιολογικό ενδιαφέρον. Μέσω της παρατήρησής της και της βιβλιογραφικής έρευνας και επισκόπησης φαίνεται ότι λειτουργεί ως μέσο επικοινωνίας με τελετουργική διάσταση. Η πανδημία ως κοινωνικό φαινόμενο του σύγχρονου κόσμου επιτυγχάνει την συγκέντρωση του παγκόσμιου πληθυσμού και ταυτόχρονα τη συμμετοχή του στην κοινωνική αλλαγή, μέσω της τελετουργικής διαδικασίας μετάβασης σε μια νέα εποχή. Έτσι, άτομα και συλλογικότητες αναγκάζονται να προσαρμοστούν κοινωνικά στις ανάγκες και τις συνθήκες που προκύπτουν εκτάκτως, ακολουθώντας τις κυβερνητικές αποφάσεις και συμμετέχοντας ενεργά στα τρία στάδια τελετουργικής διάβασης, μέσω του βίαιου αποχωρισμού των κεκτημένων, της γνωριμίας και της μεταμορφωτικής βίωσης του νέου τρόπου ζωής, κοινωνικοποίησης και επικοινωνίας και της αφομοίωσης του, διαμορφώνοντας νέες ατομικές και συλλογικές ταυτότητες. Ο θυσιαστικός θάνατος του παλιού ανθρώπου λειτουργεί αναγεννησιακά για τον καινούριο, μέσω της μυθοπλαστικής αφήγησης και των συμβολισμών της «πανδημικής» τελετουργίας. Το κοινωνικό αποτέλεσμα της χρήσης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid-19 είναι η τελετουργική μετάβαση στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού, επαναπροσδιορίζοντας, ανασκευάζοντας και αναδιαπλάθοντας την ανθρώπινη ζωή και πραγματικότητα σε όλες της τις εκφάνσεις, στην ατομική και συλλογική συνείδηση.

Λέξεις-κλειδιά: πανδημία, τελετουργία, μετάβαση, ψηφιακός πολιτισμός, ταυτότητα

**The use of the Covid-19 coronavirus pandemic
as ritual transition to the new era of digital culture**

Eleni St. Mavropoulou

ABSTRACT

The pandemic caused by the coronavirus SARS-CoV-2 is of particular sociological and communicative interest. Through its observation and bibliographic research and review, it seems to function as a means of communication with a ritual dimension. The pandemic as a social phenomenon of the modern world achieves the concentration of the world population and at the same time its participation in social change, through the ritual process of transition to a new era. Thus, individuals and collectives are forced to adapt socially to the emerging needs and conditions, following government decisions and actively participating in the three stages of ritual passage, through the violent separation of acquis, the acquaintance and the transformational experience of the new way of life, socialization and communication with its assimilation, forming new individual and collective identities. The sacrificial death of the old man functions renaissantly for the new, through the fictional narrative and the symbolism of the "pandemic" ritual. The social result of the use of the Covid-19 coronavirus pandemic is the ritual transition to the new era of digital civilization, redefining, reconstructing and reshaping human life and reality in all its forms, in individual and collective consciousness.

Keywords: pandemic, ritual, transition, digital culture, identity

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Ἔστιν οὖν επιστήμη δόξα αληθής μετά λόγου
Πλάτων "Θεαίτητος" (§ 202)*

Ο σύγχρονος ορισμός της επιστήμης περιορίζει τη διαχρονική της αξία και λειτουργία, καθώς περιγράφεται ως το σύστημα απόκτησης γνώσης μέσω της επιστημονικής μεθοδολογίας που βασίζεται στην επιστημονική έρευνα, αλλά και στην οργάνωση και ταξινόμηση της αποκτώμενης αυτής γνώσης. Ωστόσο, για τον Πλάτωνα η επιστήμη αποτελεί κάτι παραπάνω από τη βεβαιωμένη γνώση που είναι εξακριβωμένη και τεκμηριωμένη με λογικά επιχειρήματα, ορθή αντίληψη και κρίση, αφού ο βασικός σκοπός είναι η αναζήτηση της αλήθειας (Πλάτων, 2015). Σε ένα ταξίδι αναζήτησης της αλήθειας πορεύεται η παρούσα διπλωματική εργασία, αφού αν η γράφουσα κατείχε μια πυξίδα που να δείχνει το δρόμο της καρδιάς, θα έδειχνε την κατεύθυνση μόνο προς αυτόν τον προορισμό.

Οι κοινωνικές και οι ανθρωπιστικές επιστήμες ασχολούνται με τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά και τη διερεύνηση της ανθρώπινης κατάστασης. Η θέση και ο καιρός λοιπόν, επιτάσσουν να χρησιμοποιηθούν η λογική, η παρατήρηση και η τέχνη, ώστε να μελετηθεί μια από τις πιο κρίσιμες περιόδους της σημερινής ανθρωπότητας παγκοσμίως, η τρέχουσα πανδημία του κορονοϊού Covid-19 υπό κοινωνιολογικό και επικοινωνιακό πρίσμα. Από τη στιγμή της κήρυξης της πανδημίας μέχρι τις υποχρεωτικές καραντίνες και όλα τα μέτρα που εφαρμόζονται έως και σήμερα, διαφαίνεται μια διαδικαστική πορεία όμοια με αυτή της τελετουργίας ως μέσο επικοινωνίας, με τελικό σκοπό τη διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας και νέας ταυτότητας.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία τίθενται τα εξής ερωτήματα: α) Πώς η πανδημία του κορονοϊού Covid-19 αποτελεί κρίσιμη ιστορική καμπή της ραγδαίας και αναπάντεχης ροπής της ανθρώπινης επικοινωνίας και ζωής στην καθημερινότητα, β) Πώς με τη χρήση της πανδημίας επιτυγχάνεται η μετάβαση στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού. Η υπόθεση που ανακύπτει μέσω των απαντήσεων που δίνονται είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο η τρέχουσα πανδημία αλλάζει κοινωνιολογικά τον ανθρώπινο πολιτισμό ομοιάζει με αυτόν της τελετουργίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται και αναλύεται διεξοδικά η τελετουργία ως έννοια και θεωρία που μελετάται από εθνογράφους, ανθρωπολόγους, κοινωνιολόγους, ψυχιάτρους και φιλοσόφους, αναδεικνύοντας το διεπιστημονικό ενδιαφέρον περί του αντικειμένου της. Στις ενότητες «Θεωρίες και Ορισμοί», «Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις», «Τελετουργία και Μαγεία», «Δομή και Λειτουργία», «Τελετουργία και Κοινωνία» προβάλλεται η θεωρητική έρευνα και μελέτη μέσω βιβλιογραφικής επισκόπησης. Επίσης, διερευνώνται σημαντικές έννοιες όπως η μάσκα, τα αρχέτυπα, η μίμηση, ο μύθος, τα σημεία κ.α. στο πλαίσιο της τελετουργίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η «Πανδημία κορονοϊού Covid-19» που συγκλονίζει την παγκόσμια κοινωνία, αλλά και την «Πανδημία κορονοϊού Covid-19 στην Ελλάδα» με βάση τα χρονολογικά γεγονότα και τις κυβερνητικές αποφάσεις. Ακολούθως, η «Εφαρμογή Τελετουργίας στην πανδημία κορονοϊού Covid-19» διενεργείται με βάση τους τέσσερις διακριτούς άξονες της τελετουργίας: α) τον ορισμό, β) τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τη μαγεία, γ) τη δομή και τη λειτουργία, και δ) τον κοινωνικό σχηματισμό, για να αποδειχθεί ότι η χρήση της συγκεκριμένης πανδημίας πραγματοποιείται για τη μετάβαση στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού,

απαντώντας με αυτόν τον τρόπο στα παραπάνω ερωτήματα της διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο «Συμπεράσματα», όπου γίνεται αναφορά στις λογικές συνέπειες της ερευνητικής υπόθεσης και των ερωτημάτων, προτείνονται τρόποι περαιτέρω διερεύνησης του θέματος, ενώ παρουσιάζονται κάποιες προσωπικές σκέψεις και ερευνητικοί προβληματισμοί για την πορεία της σύγχρονης κοινωνίας μετά από αυτήν την πανδημία.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να παρουσιαστεί η χρήση της πανδημίας που προκλήθηκε από τον κορωνοϊό SARS-CoV-2 ως τελετουργία μετάβασης στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού. Πιο συγκεκριμένα εξετάζονται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: α) Πώς η πανδημία του κορωνοϊού Covid-19 αποτελεί κρίσιμη ιστορική καμπή της ραγδαίας κι αναπάντεχης ροπής της ανθρώπινης επικοινωνίας και ζωής στην καθημερινότητα, β) Πώς με τη χρήση της πανδημίας επιτυγχάνεται η μετάβαση στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού. Συνεπώς, μέσω των απαντήσεων που δίνονται διερευνάται η υπόθεση ότι ο τρόπος με τον οποίο η τρέχουσα πανδημία αλλάζει κοινωνιολογικά τον ανθρώπινο πολιτισμό είναι αυτός της τελετουργίας.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία εκπονείται α) με βάση τη βιβλιογραφική επισκόπηση, τη χρήση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, δηλαδή με την αναζήτηση, αξιολόγηση και διερεύνηση της θεωρητικής μελέτης και έρευνας από σχετικά συγγράμματα, αλλά και από διάφορες διαδικτυακές πηγές και, β) με την ποιοτική ερευνητική μέθοδο της μελέτης περίπτωσης ή περιπτώσιολογικής μελέτης. Η μελέτη περίπτωσης ορίζεται από τον Αμερικανό κοινωνιολόγο Earl Robert Babbie ως η εκ βάθους εξέταση μιας ορισμένης πτυχής ενός κοινωνικού φαινομένου (Babbie, 2018). Ο ποιοτικός χαρακτήρας αυτής της στρατηγικής διερεύνησης αναδεικνύει την πολυσύνθετη φύση του κοινωνικού φαινομένου της πανδημίας ως κεντρικό θέμα του παρόντος πονήματος. Οι ερευνητικοί περιορισμοί που προκύπτουν αφορούν τον τεράστιο πλούτο γνώσης και έρευνας στο ερευνητικό αντικείμενο της τελετουργίας, αλλά και η αδυναμία συγκέντρωσης μεγαλύτερου όγκου πληροφοριών γύρω από την πανδημία σε διακρατικό επίπεδο, αναλύοντας κατά περίπτωση τα γεγονότα, τις κυβερνητικές αποφάσεις και τις επιπτώσεις τους στην κοινωνία ανά χώρα.

Κατά τον Αμερικανό ερευνητή Robert E. Stake, οι μελέτες περιπτώσεων χωρίζονται στις εγγενείς, τις εργαλειακές και τις συλλογικές ή πολλαπλές¹. Η ερευνητική προσέγγιση του θέματος αυτής της διπλωματικής εργασίας διενεργείται χρησιμοποιώντας τον μεθοδολογικό συνδυασμό της βιβλιογραφικής επισκόπησης και της εργαλειακής, αλλά και καθεαυτής μελέτης περίπτωσης, προκειμένου να συνθέσει μια ολιστική και, όσο το δυνατόν αντιπροσωπευτική εικόνα της πανδημίας ως μια τελετουργική διαδικασία μετάβασης στο νέο ανθρώπινο πολιτισμό, με κριτικό πνεύμα και αναστοχασμό.

¹ Η εγγενής μελέτη περίπτωσης εστιάζει κατά αποκλειστικότητα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Η εργαλειακή μελέτη περίπτωσης δεν αποσκοπεί τόσο στη διερεύνηση μιας περίπτωσης αυτής καθεαυτής, όσο στην ανάλυση μιας ή περισσότερων πτυχών που διαμορφώνουν τη λειτουργία της εκάστοτε περίπτωσης. Η συλλογική ή πολλαπλή μελέτη περίπτωσης αναφέρεται στη μελέτη πολλών περιπτώσεων, είτε ταυτόχρονα, είτε την κάθε μια ξεχωριστά (Stake, 1995).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

*The meaning of ritual is deep indeed.
He who tries to enter it with the kind of perception that
distinguishes hard and white, same and different,
will drown there.*

*The meaning of ritual is great indeed.
He who tries to enter it with the uncouth and
inane theories of the system-makers will perish there.*

*The meaning of ritual is lofty indeed.
He who tries to enter with the violent and arrogant ways
of those who despise common customs and consider
themselves to be above other men
will meet his downfall there.*

Xunzi (third century B.C.E.)

Ο όρος «τελετουργία» θεωρείται πολυσήμαντος, καθώς όχι μόνο εφαρμόζεται στην καθημερινή ζωή ακούσια ή εκούσια είτε για την εκτέλεση μιας καθημερινής πράξης είτε για μια επίσημη τελετή, αλλά με τη σταθερότητα της στρατηγικής της μπορεί να εντάξει το άτομο σε μια κοινωνική ομάδα ή να το αποκλείσει. Ως εκ τούτου, συναντούμε αρκετούς ορισμούς της τελετουργίας. Στην ψυχιατρική επιστήμη η «τελετουργία» ορίζεται με την τεχνική έννοια ως η στερεοτυπική επανάληψη συγκεκριμένων πράξεων με τη μορφή του ιδεοψυχαναγκασμού. Στην ιεροτελεστική της οπτική θεωρείται μεταφορικά ως ένας πολύ επίσημος τρόπος για την εκτέλεση μιας απλής διαδικασίας όπως είναι αυτής του φαγητού, και κυριολεκτικά το σύνολο των τυπικών και ορισμένων μηχανιστικών διαδικασιών που χαρακτηρίζονται από επανάληψη και αυτοματισμό για τη διεξαγωγή μιας λατρευτικής, θρησκευτικής πράξης ή μαγικής και παγανιστικής τελετής. Γενικότερα, το τελετουργικό αφορά μια ακολουθία δραστηριοτήτων που μπορεί να περιλαμβάνει χειρονομίες, λέξεις, ενέργειες ή και αντικείμενα, που εκτελούνται σύμφωνα με μια καθορισμένη σειρά κι έναν προκαθορισμένο τρόπο. Η θεμελιώδης διαφορά της τελετουργίας από άλλες πράξεις και διαδικασίες είναι το συμβολικό νόημα που αποδίδεται στο σύνολο των τελετουργικών κινήσεων με τη χρήση συγκεκριμένων συμβόλων και συμβολισμών.

Οι τελετουργίες μπορεί να καθορίζονται από τις παραδόσεις μιας κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης ή μη μιας θρησκευτικής κοινότητας, να χαρακτηρίζονται από το φορμαλισμό, την παράδοση, το αμετάβλητο, την εκάστοτε διακυβέρνηση ή το σύστημα νόμων και αξιών, τον ιερό συμβολισμό και την παραστατική απόδοση (Bell, 1997). Ακόμη, ως χαρακτηριστικό όλων των γνωστών ανθρώπινων κοινωνιών περιλαμβάνουν όχι μόνο τις λατρευτικές τελετές και τα μυστήρια των οργανωμένων θρησκειών, αλλά και τις τελετές μετάβασης, εξιλέωσης και εξαγνισμού, όρκου πίστης,

αφιερώματος, στέψεων και προεδρικών εγκαινίων, γάμων, κηδειών κ.α. (Brown, 1991). Ακόμα και κοινότυπες ενέργειες όπως ο τρόπος χειραψίας και διάφορες εκφράσεις χαιρετισμού μπορεί να επονομαστούν ως τελετουργίες.

Ο συλλογισμός του Αμερικανού ανθρωπολόγου και ιστορικού ακαδημαϊκού David Kertzer που βασίστηκε στον ορισμό του ανθρωπολόγου Clifford James Geertz (1926 – 2006) για τον πολιτισμό, διαμόρφωσε τον ορισμό της τελετουργίας ως δράση συνδεδεμένη σε ένα δίκτυο συμβολισμού (Kertzer, 1988), αναδεικνύοντας τον επικοινωνιακό της ρόλο. Διαφαίνεται δε, ότι πριν την τελετουργική δράση υφίσταται εν γένει ένας σκοπός, μια λειτουργία και ένα νόημα. Αυτό το γεγονός ως αποτέλεσμα μπορεί να επιφέρει διάφορες επιπλοκές στις σχέσεις της τελετουργίας με την πολιτική και κοινωνική δομή (Barnard & Spencer, 2011). Ο ανθρωπολόγος Roy A. Rappaport (1926 – 1997) όρισε το τελετουργικό ως την εκτέλεση περισσότερο ή λιγότερο αμετάβλητων ακολουθιών τυπικών πράξεων και ρήσεων που δεν κωδικοποιούνται από τους ερμηνευτές θέτοντας το θρησκευτικό πλαίσιο, ενώ παράλληλα προσδίδει τη μεγάλη σημασία στην τελετουργία, αφού μέσω αυτής διασφαλίζεται η αξιοπιστία των λέξεων, γιατί ειπώθηκαν από τους τελετουργούς (Rappaport, 1999).

Στη βιβλιογραφική επισκόπηση συναντούμε διαφορετικές απόψεις ως προς το σκοπό, τη λειτουργία και το νόημα της τελετουργίας. Οι μελετητές John D. Kelly & Martha Kaplan αναδεικνύουν την εθιμική σύνδεση της τελετουργίας με την παράδοση και το ιερό (Kelly & Kaplan, 1990). Η κοινωνιολογική έρευνα προσπάθησε να καθορίσει τη διασύνδεση της τελετουργίας με το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η τελετουργία δύναται να ενισχύσει την κοινωνική δομή με δύο τρόπους: α) την αναπαράστασή της και β) την εν κρυπτώ νομιμοποίηση της κοινωνικής εξουσίας. Ως εκ τούτου, προσδίδεται στην τελετουργία ένας κοινωνικός ρόλος προώθησης ή απόκρυψης της επικρατούσας πολιτικής τάξης.

Στις πρώιμες θεωρίες για την τελετουργία εμφανίζεται μία του φιλόλογου Friedrich Max Müller (1823-1900) – ένας από τους ιδρυτές των δυτικών ακαδημαϊκών επιστημών ινδικών και θρησκευτικών σπουδών - (Müller, 1884), η οποία βοήθησε σημαντικά στην κατανόηση της ελληνικής μυθολογίας. Η υπόθεση του Müller περιγράφει ότι αρχικά ο μύθος δεν ήταν τίποτε άλλο, παρά ποιητικές αναφορές στη φύση², καταλήγοντας στη θεωρία ότι η μυθολογία είναι μια «ασθένεια της γλώσσας», αφού ο μύθος μεταμορφώνει τις έννοιες σε όντα και ιστορίες. Κατά την άποψη του Müller, οι θεότητες ξεκίνησαν ως κατασκευασμένες εκφράσεις αφηρημένων ιδεών που μεταμορφώθηκαν σε φανταστικές προσωπικότητες. Ωστόσο, οι αμφισβητήσεις αυτών των απόψεων από τον εθνολόγο Andrew Lang (1844-1912) και τον ανθρωπολόγο Edward Burnet Tylor (1832-1917) είναι χαρακτηριστικές. Ο Andrew Lang υποστηρίζει ότι η ύπαρξη μύθων παρόμοιων με αυτών που περιγράφει ο Müller με όρους ινδοευρωπαϊκής μυθολογίας υπάρχουν και σε άλλα μέρη του κόσμου, πράγμα που μάλλον αποδεικνύει μια πιο καθολική τάση προσωποποίησης της φύσης (Lang, 2010), ενώ για τον ίδιο η μυθολογία αποτελεί το κλειδί για την «πραγματική κατάσταση της ανθρώπινης διάνοιας» (Lang, 1887). Επίσης, ο Tylor δε συμφωνεί με την ερμηνεία του μύθου ως παρανόηση, αλλά ως συνειδητή φιλοσοφική προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης του κόσμου, όπου ο μύθος πλέον αποτελεί αντικείμενο μελέτης «ενός ενδιαφέροντος προϊόντος του ανθρώπινου νου» και «πρωτόγονος τρόπος αιτιολόγησης» των πραγμάτων (Ackerman, 1975), καθώς πιστεύει βαθιά ότι η

² Οι αρχαίοι Ινδοευρωπαίοι, ένας από τους νομαδικούς λαούς που μετανάστευσαν από τις κεντρικές στέπες της Κεντρικής Ασίας περίπου το 1500π.Χ. δίνουν δεσπόζουσα και λατρευτική σημασία στον ήλιο.

κοινωνία και η θρησκεία αναπτύσσονται παράλληλα για μια καθολική λειτουργική αιτία.

Επιπλέον, ο γλωσσολόγος William Robertson Smith (1846-1894) ακολουθώντας μεν το εξελικτικό πλαίσιο του Tylor, αμφισβητέ δε, τις θεωρητικές αντιλήψεις περί ψυχής ως βασικού θεμελίου της θρησκείας και της κοινωνίας μέσω της τελετουργίας. Κατά την άποψή του, η προέλευση της θρησκείας δεν είναι ο ανιμισμός³, αλλά οι στερεοτικές δραστηριότητες των κοινοτικών δεσμών. Σύμφωνα με τον ίδιο, η θρησκεία είναι αποτέλεσμα μιας σειράς ενεργειών, ενώ δε δημιουργήθηκε για τη λύτρωση των ψυχών, αλλά για τη διατήρηση της ευημερίας της κοινωνίας (Robertson, 1894).

Η συμβολή των ερευνών του William Robertson Smith στην τελετουργία είναι η θεμελίωση της ανάπτυξης τριών σχολών ερμηνευτικής της θρησκείας (Beidelman, 1974). Η πρώτη σχολή του «μύθου και της τελετουργίας» συνδέεται εξ αρχής με το έργο του James George Frazer, όπου η κατανόηση του μύθου εξαρτάται από τον καθορισμό της τελετουργίας με την οποία συνοδεύεται. Η δεύτερη σχολή με εκπρόσωπο τον Emile D. Durkheim, υποστηρίζει ότι η θρησκεία είναι μια κοινωνική κατασκευή που δεν εξυπηρετεί σωτηριολογικούς λόγους, αλλά συντηρεί την ευημερία της κοινότητας. Η τρίτη σχολή είναι η ψυχαναλυτική του Sigmund Freud, η οποία υιοθετεί κι αναλύει διεξοδικότερα τις ιδέες του William Robertson Smith για τον τοτεμισμό, την πρωταρχική θυσία και τις κοινωνικές αρχές της θρησκευτικής αυθεντίας, της ενοχής και της ηθικότητας. Η σημασία που δίνει ο William Robertson Smith στην τελετουργία υποδεικνύει για την ψυχανάλυση, διάφορους τρόπους ανάλυσης και ερμηνείας πέραν της πεποίθησης του ατόμου για τις πράξεις και τα πιστεύω του. Γι' αυτό το λόγο, ο William Robertson Smith θεωρείται πρωτοπόρος στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία πηγάζει από παράλογες παρορμήσεις, ενώ η συμμόρφωση με τους βασικούς κανόνες πρωτόγονης ή μη λογικής δεν υφίσταται.

Επιπρόσθετα, ο Άγγλος ανθρωπολόγος James George Frazer (1854-1941) – μαθητής του William Robertson Smith ασχολείται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις εμπειρίες και τις δραστηριότητες, απ' όπου προκύπτει η θρησκεία. Παρ' όλο που η έρευνά του επικεντρώνεται κυρίως στις ενέργειες και την πίστη που υποκρύπτονται στην τελετουργία, η προσφορά του για τα τελετουργικά έθιμα του προσδίδει το προσωνύμιο του «επιφανέστερου προγόνου της γενεαλογίας της τελετουργίας» (Ackerman, 1975). Με ένασμα τη θεωρία του Tylor για το μύθο ως ερμηνευτική προσέγγιση, ο Frazer οδηγείται στη σταδιακή υποβίβαση του μύθου ως δευτέρο υπόλειμμα ή στοιχείο επιβίωσης της τελετουργικής δραστηριότητας, ενώ παράλληλα υψώνει την τελετουργία ως την αρχική πηγή των περισσότερων από τις πλέον εκφραστικές μορφές πολιτισμικής ζωής (Ackerman, 1975).

Στις διαδοχικές εκδόσεις των 12 τόμων του έργου «Χρυσός Κλώνος» του Frazer διαφαίνεται η ιδέα του William Robertson Smith για την τελετουργική θυσία του θείου τοτέμ και αναπτύσσεται μια σύνθετη νέα θεωρία, κατά την οποία στην

³ Με τον όρο ανιμισμός (ετυμολογική προέλευση από το λατινικό animus που σημαίνει ψυχή) στη θρησκειολογία και την ανθρωπολογία εννοείται η αρχέγονη ανθρώπινη θρησκεία με θεμελιώδη πεποίθηση την ύπαρξη πνευματικών όντων που εμψυχώνουν κάθε μορφή και εκδήλωση του φυσικού κόσμου. Ο ανιμισμός είναι η αρχαιότερη λατρευτική πρακτική της ανθρωπότητας και τα χαρακτηριστικά της βρίσκονται σε γηγενείς πολιτισμούς. Η βάση του ανιμισμού είναι το πνευματικό βασίλειο που μοιράζονται οι άνθρωποι με το σύμπαν. Η κεντρική του θεωρία υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι, τα φυτά, τα ζώα και τα ουράνια σώματα κατέχουν πνεύμα ανεξάρτητο από το φυσικό. Ο Tylor στο έργο του Πρωτόγονος Πολιτισμός (Primitive Culture, 1871) όρισε τον ανιμισμό «ως γενική πίστη στις πνευματικές υπάρξεις» και ως «ελάχιστο ορισμό της θρησκείας».

τελετουργία ενυπάρχει το παγκόσμιο πρότυπο της πραγμάτωσης του θανάτου και της ανάστασης ενός θεού ή θείου βασιλιά, ο οποίος παρουσιάζεται ως σύμβολο εξασφάλισης της γονιμότητας της γης και της ευημερίας του λαού. Έτσι λοιπόν, μέσω αυτών των θεωριών περί τελετουργικού θανάτου και αναγέννησης, διαμορφώθηκε η βάση όλων των μύθων και της λαϊκής παράδοσης.

Με κύριο σκοπό του την απόδειξη της συνθήκης του κεντρικού διπόλου θανάτου – ανάστασης του θεού, ο Frazer φτάνει στην δωδεκάτομη Τρίτη έκδοση του έργου του (1911-15) με την αδιάκριτη καταλογράφηση εθίμων των «πρωτόγονων» της εποχής του⁴. Η καταγραφή της πλήρης εξέλιξης του ανθρώπινου πνεύματος «από την άγρια κατάσταση έως τον πολιτισμό», η παρουσίαση των επιβιώσεων της πρωτόγονης μαγείας και της προκατάληψης στις «υψηλές θρησκείες» του χριστιανισμού, του ιουδαϊσμού και του ισλαμισμού αποτελούν βασικό μέλημα πολλών μελετητών όπως του Tylor, αλλά και άλλων προγενέστερων (Frazer, 1915).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

*And it was in this way that
the complex of myth and ritual,
though not indissoluble,
became a major force
in forming ancient cultures,
and as it were,
dug those deep vales of human tradition
in which even today
the streams of our experience
will tend to flow.*

Walter Burkert

Οι δύο θεμελιωτές της σχολής του μύθου και της τελετουργίας, Robertson Smith και Frazer με την προσέγγισή τους στα ιστορικά και πολιτισμικά πρωτεία της τελετουργίας, εμπνέουν τη δημιουργία δύο αλληλοεξαρτώμενων κλάδων της έρευνας της Εγγύς Ανατολής και των Κλασικιστών του πανεπιστημίου του Cambridge (Doty, 1986) (Segal, 1980).

Από τον πρώτο κλάδο έρευνας της Εγγύς Ανατολής, ο μελετητής Samuel Henry Hooke (1874-1968) ενισχύει τη θέση, όπου ο μύθος και η τελετουργία, δηλαδή ο λόγος και η πράξη αυτών, είναι εκ των ων ουκ άνευ συνδεδεμένα στους πρώιμους πολιτισμούς της Αρχαίας Αιγύπτου, της Βαβυλώνας και της Χαναάν, εφόσον η επικέντρωση της τελετουργικής θρησκείας βρίσκεται στη δραματοποίηση του θανάτου και της ανάστασης του βασιλέα ως θεού, στο πρόσωπο του οποίου ταυτίζεται η

⁴ Τα έθιμα αυτά προέρχονται από τη γαλλική επαρχία μέχρι τους πιο απομακρυσμένους νησιωτικούς πολιτισμούς του Ειρηνικού ωκεανού.

κοινοτική ευημερία. Παρατηρείται ότι η απαγγελία της ιστορίας της τελετουργίας που διαδραματίζεται ισοδυναμεί με την ίδια την τελετουργική πράξη. Όμως, με το πέρας του χρόνου η τελετουργική πράξη και η εξιστόρηση διαχωρίζονται, με αποτέλεσμα να τη δημιουργία διακριτών θρησκειών και δραματικών ειδών (Bell, 1997).

Ο δεύτερος κλάδος της σχολής των Κλασικιστών του πανεπιστημίου του Cambridge αναπτύσσει μια συστηματική θεωρία όπου βρίσκει την προέλευση της λαϊκής παράδοσης και της λογοτεχνίας στις τελετουργικές δραστηριότητες αρχαίων ιερών βασιλέων, ανατρέποντας τη μέχρι τότε πεποίθηση των ανθρώπων ότι προέρχονται από την πραγματική ιστορία ή τη λαϊκή φαντασία. Ειδικότερα, ο Αυστραλός μελετητής George Gilbert Aimé Murray (1866 – 1957) και ο Άγγλος μελετητής Francis Macdonald Cornford (1874 – 1943) καταδεικνύουν πώς ο μύθος του θνήσκοντος και αναγεννώμενου θεού – βασιλιά της Εγγύς Ανατολής παρέχει τα δομικά πρότυπα του ελληνικού δράματος, ο οποίος παράλληλα είναι παρών και στις τελετουργίες της διονυσιακής γονιμότητας (Shelley, 1990).

Αξιοσημείωτο είναι το έργο της πρωτοπόρου της διεπιστημονικής προσέγγισης του ελληνικού πολιτισμού, Jane Ellen Harrison (1850-1928), όπου με τις δύο σημαντικές μελέτες της στα βιβλία *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903)⁵ και *Themis: A Study in the Social Origins of Greek Religion* (1912)⁶, επηρεάζει σημαντικά τους σύγχρονους και μεταγενέστερους κλασικιστές του Cambridge. Η συμβολή της θεωρείται χαρακτηριστική, γιατί προσπαθεί να ορίσει τις απαρχές του ελληνικού μύθου, του δραματικού θεάτρου και τους Ολυμπιακούς Αγώνες στις αρχαίες τελετουργίες, τις οποίες περιγράφει ο δάσκαλός της Frazer. Για την Harrison η τελετουργία αποτελεί πηγή του μύθου σε ένα εξελικτικό πλαίσιο, στο οποίο οι αρχέγονες τελετουργικές δραστηριότητες εξαλείφονται και οι συνοδευτικοί μύθοι μεταμορφώνονται. Ακόμη, η ίδια υποστηρίζει ότι η απώλεια της αρχέγονης σχέσης του μύθου με την τελετουργία εξαιτίας του εγγενούς δυναμικού του μύθου, τον οδηγεί στη διανοητική διεύρυνσή του με την εφαρμογή του σε ιστορικές μορφές. Παράλληλα, η υιοθέτηση της ψευδοεπιστημονικής – μαγικής κατά τον μελετητή συγγραφέα Angelo Solomon Rappoport (1871 – 1950), προτείνει νέους τρόπους ερμηνείας των ιδιαίτερων φαινομένων. Έτσι λοιπόν, αυτές οι επιστημονικές της προσεγγίσεις αποκρυσταλλώνουν τις βασικές ιδέες της σχολής των Κλασικιστών του Cambridge, ενώ εφαρμόζονται στο έργο πολλών ερευνητών της τελετουργίας (Hyman, 1955).

Ωστόσο, μια αξιόλογη κριτική ασκεί ο ανθρωπολόγος και κοινωνικός θεωρητικός Clyde Kluckhohn (1905-1960), όπου επιχειρεί να υποδείξει τη δυνατότητα

⁵ Στα Ελληνικά κυκλοφόρησε σε έξι ξεχωριστά βιβλία από τις εκδόσεις Ιάμβλιχος (Αθήνα), όλα με τον υπότιτλο Προλεγόμενα στη Μελέτη της Ελληνικής Θρησκείας και τους ακόλουθους τίτλους:

Αρχαίες ελληνικές γιορτές, 1996, (αντιστοιχεί στα κεφάλαια 1-4 του πρωτότυπου)

-Οι μυθολογικές όψεις του πεπρωμένου, 1996, (κεφάλαιο 5)

-Η δημιουργία των θεών, 1996, (κεφάλαια 6-7)

-Ο θεός Διόνυσος, 1995, (κεφάλαιο 8)

-Ορφείας και ορφικά μυστήρια, 1995, (κεφάλαια 9-10)

-Η ορφική φιλοσοφία, 1990, (κεφάλαια 11-12)

⁶ Στα Ελληνικά κυκλοφόρησε σε πέντε ξεχωριστά βιβλία από τις εκδόσεις Ιάμβλιχος (Αθήνα), όλα με τον υπότιτλο Θέμις: Μελέτη της Κοινωνικής Προέλευσης της Ελληνικής Θρησκείας και τους ακόλουθους τίτλους:

-Τελετουργικά δρώμενα στην αρχαία Ελλάδα, 1999, (αντιστοιχεί στα κεφάλαια 1-3 και 6 του πρωτότυπου)

-Η Γένεση της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας, 1996 (ανατύπωση 2014), (κεφάλαια 4-5)

-Η προέλευση των Ολυμπιακών Αγώνων, 1996, (κεφάλαιο 7)

-Δαίμων και Ήρως, 1997, (κεφάλαιο 8)

-Οι θεοί του Ολύμπου, 1999, (κεφάλαια 9-11)

ύπαρξης μύθων και τελετουργικών πλήρως ανεξάρτητων μεταξύ τους σε αντιδιαστολή με τη θεωρία της ύπαρξης μύθων και τελετουργικών πλήρως αλληλοεξαρτώμενων. Με βάση τη δική του μελέτη πιστεύει στη μη διακριτότητα και βεβαιότητα για την πρωταρχικότητα του μύθου ή της τελετουργίας (Kluckhohn, 1942). Επιπλέον, ο Kluckhohn προτείνει στην ακαδημαϊκή κοινότητα την εφαρμογή πραγματικών δεδομένων και λεπτομερών μελετών των πραγματικών σχέσεων μύθου και τελετουργίας, με σκοπό τη βελτίωση των μεθόδων της επιστημονικής ανάλυσης (Kluckhohn, 1942).

Μια ακόμα αυστηρότερη κριτική εμφανίζεται τριάντα χρόνια μετά, από τον Αμερικανό κλασικό λόγιο Joseph Fontenrose (1903-1986), όπου υποδεικνύει τις ασυνέπειες και τα λάθη της θεωρητικής σκέψης για το μύθο και την τελετουργία, ιδιαίτερα στο έργο του Frazer, αφού παρατηρεί την έλλειψη και απουσία ιστορικών και εθνογραφικών στοιχείων ως χρήσιμες μαρτυρίες για την απόδειξη του προτύπου της θυσίας στους βασιλείς της Εγγύς Ανατολής. Η κριτική του Fontenrose λειτουργεί υπονομεύοντας τις τάσεις καθολικής εφαρμογής των προτύπων που οι προηγούμενες γενιές ερευνητών στηρίζονται και χρησιμοποιούν, ώστε να υποστηρίξουν τις θέσεις τους (Joseph, 1971).

Επιπροσθέτως, η ιδέα της τελετουργίας μετατοπίζεται στη βάση της θρησκευολογίας⁷ από τους φαινομενολόγους της θρησκείας απορρίπτοντας την ορθολογική προσέγγιση της θρησκείας του Tylor ως μορφή πρωτόγονης ερμηνείας. Οι φαινομενολόγοι αναπτύσσουν την ιδέα του μύθου ως αντιπροσώπευση μιας μορφής κατανόησης ή κατ' ουσίαν κατανόησης, αλλά επισημαίνουν και τις όποιες υποκειμενικές πλάνες και λανθασμένες λογικές επαγωγές στις διάφορες θρησκευτικές ερμηνείες. Μια από τις πρώτες προσεγγίσεις φαινομενολόγων είναι αυτή του διαπρεπή Γερμανού θεολόγου, φιλοσόφου και θρησκευολόγου Rudolf Otto (1869-1937) στο έργο του «Ιδέα του Ιερού» (1917), όπου ερμηνεύει τη θρησκευτική εμπειρία ως πραγματικό φαινόμενο και προτείνει την εξερεύνηση των στοιχείων τέτοιων εμπειριών, όπως η ίδια η βίωση του μύθου και της τελετουργίας, αλλά και άλλων «ιερών» εμπειριών ως κάτι διαφορετικό από τις μέχρι τότε πεποιθήσεις.

Παρ' όλα αυτά, μετέπειτα οι φαινομενολόγοι διαπιστώνουν την αδυναμία χρήσης του εξελικτικού προτύπου για την αιτιολόγηση των διαφορών ανάμεσα στις διάφορες θρησκείες και για τη διερεύνηση της ιστορικότητας του μύθου και της τελετουργίας. Εν τέλει, για τον ιστορικό των θρησκειών, η σχεδόν πάντα ιστορική τροποποίηση του μύθου και της τελετουργίας δε δύναται να εξηγήσει την ίδια την ύπαρξη του μύθου και της τελετουργίας. Επομένως, καταλήγουν στο ότι η ιστορικότητα μιας θρησκευτικής εμπειρίας δεν αρκεί για να δώσει μια απάντηση στο τι είναι τελικά η θρησκευτική εμπειρία.

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΑ

All this was a long time ago, I remember,
And I would do it again, but set down
This set down

⁷ Ως άλλος όρος που χρησιμοποιείται από τον Müller για να περιγράψει την επιστήμη της θρησκείας, ώστε να προσδιορίσει μία μη θεολογική και μη φιλοσοφική προσέγγιση, ακόμη και χωρίς τη βεβαιότητα για την καταλληλότητα της εποχής ως προς αυτές τις ιδέες.

This: were we led all that way for
Birth or Death? There was a Birth, certainly,
We had evidence and no doubt. I had seen birth and death,
But had thought they were different; this Birth was
Hard and bitter agony for us, like Death, our death.
We returned to our places, these Kingdoms,
But no longer at ease here, in the old dispensation,
With an alien people clutching their gods.
I should be glad of another death.

T. S. Eliot

"Journey of the Magi" poem (Eliot, 1927)

Η ωριμότητα των θρησκειών, των φιλοσοφιών και των επιστημών είναι ανάλογη αυτής της ανθρωπότητας, με την επέκταση της συνειδητότητά της προς το άγνωστο ως απαραίτητο συστατικό για την εξέλιξη. Εάν η βάση όλων των πεποιθήσεων μας δεν είναι τίποτε άλλο από «μαγεία» (William, 1980), ποια είναι τα όρια της εξέλιξης, - εάν κι αυτά υπάρχουν - ;

Στη θρησκευσιολογία και τις κοινωνικές επιστήμες ο όρος «μαγεία» χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα σύνολο πρακτικών και ιδεών διαφορετικών από τη θρησκεία και την επιστήμη. Ο ακαδημαϊκός κόσμος αν και έχει προτείνει πολλούς ορισμούς, τελικά θεωρεί προβληματική την έννοια λόγω αδυναμίας ορθότητας. Ιστορικά, στη δυτική κουλτούρα, η μαγεία επιφορτίζεται κυρίως αρνητικά και λιγότερα θετικά, επηρεάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την ακαδημαϊκή της χρήση. Αξιοσημείωτες είναι οι τρεις παρακάτω προσεγγίσεις:

Πρώτον, η διανοητική προσέγγιση Tylor και Frazer αποτελεί το θεωρητικό αντίθετο της επιστήμης. Ο Tylor συνδέει τη μαγεία με τον ανιμισμό, ενώ καταλήγει να την απορρίψει λέγοντας ότι είναι «μία από τις πιο επιζήμιες αυταπάτες που έχουν μαστίσει ποτέ την ανθρωπότητα» (Cunningham, 1999). Ο Frazer την παρουσιάζει ως μια πρακτική που βασίζεται στην πεποίθηση του μάγου για την αλληλεπίδραση που έχουν τα πράγματα μεταξύ τους από απόσταση μέσω μια μυστικής συμπαθητικής δύναμης που την ονόμασε αόρατο αιθέρα (Hanegraaff, 2006), αλλά η θέση του είναι αρνητική, αφού τη χαρακτηρίζει ως «την μπάσταρδη αδελφή της επιστήμης», που προκύπτει από καταστροφική πλάνη (Cunningham, 1999).

Δεύτερον, η λειτουργική προσέγγιση του Γάλλου φιλόσοφου και κοινωνιολόγου Emile D. Durkheim (1858 – 1917) και, του Γάλλου ανθρωπολόγου και κοινωνιολόγου Marcel Mauss (1872 - 1950), που χρησιμοποιούν τον όρο της μαγείας ως περιγραφή των ιδιωτικών τελετουργικών και τελετών, τοποθετώντας τον σε αντιδιαστολή με τη θρησκεία, που χαρακτηρίζεται από οργάνωση και κοινοβιακή δραστηριότητα (Hanegraaff, 2006) (Cunningham, 1999). Παράλληλα, μια διαφορετική διάσταση δίνει ο Άγγλος κοινωνικός ανθρωπολόγος A. R. Radcliffe-Brown (1881 – 1955), καθώς θεωρεί ότι η απλοποιημένη διχοτομία μεταξύ μαγείας και θρησκείας δε βοηθάει την έρευνα, συμπαιρόνοντας ότι είναι καλύτερη η κατηγοριοποίησή τους στο ευρύτερο φάσμα της τελετουργίας (Cunningham, 1999).

Τρίτον, η συναισθηματική προσέγγιση της μαγείας με εκπροσώπους τον Άγγλο ανθρωπολόγο Robert Ranulph Marett (1866 – 1943), τον Αυστριακό ψυχολόγο Sigmund Freud (1856 – 1939) και τον Πολωνό ανθρωπολόγο Bronisław Kasper

Malinowski (1884 - 1942). Ο Marett αντιλαμβάνεται τη μαγεία ως αντίδραση στο στρες που χρησιμοποιείται ως καθαρτική ή διεγερτική πρακτική σχεδιασμένη για την ανακούφιση των αισθημάτων έντασης (Cunningham, 1999). Ο Malinowski απορρίπτοντας την εξελικτική υπόθεση του Frazer περί διακριτών σταδίων μαγείας – θρησκείας – επιστήμης, με το βάσιμο επιχείρημα πως και τα τρία υπάρχουν σε κάθε κοινωνία, προχωράει στην άποψη ότι η μαγεία και η θρησκεία εμφανίζονται και λειτουργούν σε καταστάσεις συναισθηματικού στρες. Ακόμη, θεωρεί ότι η θρησκεία είναι κυρίως εκφραστική, ενώ η μαγεία πρακτική, οπότε και την ορίζει ως μία πρακτική τέχνη αποτελούμενη από πρακτικά μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού που αναμένεται να ακολουθηθεί (Cunningham, 1999). Ωστόσο, ο Freud αν κι αυτός θεωρούσε ότι η μαγεία προέρχεται από το ανθρώπινο συναίσθημα, διαχωρίζεται ερμηνευτικά από τον Marett ως προς την πραγματική ουσία της στην αντικατάσταση των φυσικών νόμων με τους ψυχολογικούς. Για τον Freud η αιτία ανακάλυψης της μαγείας των πρωτόγονων ανθρώπων είναι η κινητήρια παρόρμηση της επιθυμίας με προορισμό την ολιστική αλλαγή προς ικανοποίηση της επιθυμίας. Εν συνεχεία, εξηγεί ότι η χρήση της κινητήριας παρόρμησης δίνει μια αρχική αναπαράσταση της κατάστασης που επιφέρει η ικανοποίηση με ικανό τρόπο βίωσης της ικανοποίησης με μέσα αντίστοιχα των κινητήριων αυταπατών, ενώ συγκρίνει αυτές τις αναπαραστάσεις με τα παιδικά παιχνίδια ως πρόμη τεχνική συναισθηματικής ικανοποίησης. Καταλήγει λοιπόν, στο ότι η μαγική πράξη, εφόσον ομοιάζει με το επιθυμητό αποτέλεσμα, να είναι η ίδια που από μόνη της καθορίζει την εμφάνιση του αποτελέσματος (Freud, 1950).

Όμως, η απόρριψη της χρήσης του όρου της μαγείας από πολλούς μελετητές συμβαίνει καθώς κατηγορείται για αυθαιρεσία και εθνοκεντρικότητα, ενώ από τη δεκαετία του 1990 είναι αυξανόμενα μη δημοφιλής όρος στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Παρά ταύτα, στο πλαίσιο του σύγχρονου αποκρυφισμού η επιρροή του Βρετανού μυστικιστή Edward Alexander Crowley (1875 -1947) στο νέο ορισμό και τις ακαδημαϊκές μελέτες είναι χαρακτηριστική. Η έννοια της μαγείας πλέον ορίζεται ως η τεχνική για την επίτευξη αλλαγών στο φυσικό κόσμο με τη δύναμη της θέλησης κάποιου.

Στη θεμελιακή ερμηνεία της έννοιας της μαγείας πραγματοποιείται αποφασιστικά η καθιέρωση λειτουργικής σχέσης μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών καταστάσεων της ύπαρξης. Η πρόθεση της ενεργητική διάνοιας χρησιμοποιεί τη μαγεία ως μέσο μετάφρασης ενεργειών από μια κατάσταση ύπαρξης σε μια άλλη, με τα συμβολικά εργαλεία του μάγου, με σκοπό την παραγωγή εξωτερικών αποτελεσμάτων (Butler, 1949). Εάν εξεταστεί η τελετουργία υπό αυτήν τη σκοπιά, αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο μετουσίωσης δύναμης και όπλο εξουσίας για όσους δύναται να τη χειριστούν αποτελεσματικά, με ιδιαίτερη προσφορά στον τρόπο ζωής τους (William, 1980). Σε μια ελεύθερη, αλλά όχι αυθαίρετη ανάγνωση, όλοι οι άνθρωποι είμαστε τελετουργοί, αφού ο κύκλος της ζωής ακολουθεί τελετουργικά επαναλαμβανόμενες πράξεις για την κοινωνική της δόμηση και την κοσμοθεωρία, από την καθημερινότητα μέχρι την τέχνη και την επιστήμη, ακόμα και με την απουσία αυτής της συνειδητοποίησης.

Στη σύγχρονη εποχή, η τελετουργία ταυτίζεται με τον τύπο της στερότυπης συμπεριφοράς με συμβολικό ή εκφραστικό χαρακτήρα, συσχετίζοντας την ατομική συνείδηση με την κοινωνική οργάνωση, πράγμα που σημαίνει ότι δεν αποτελεί κάποια γραμμένη μαγική συνταγή, αλλά έναν πρακτικά λειτουργικό τύπο που ερμηνεύει και αντιπροσωπεύει μια αόρατη και σιωπηρή πράξη (Asad, 1993). Η ανθρωπότητα, από τα θρησκευτικά κείμενα τελετών έως τα μαγικά βιβλία γριμορίων, κατανοεί ότι η τελετουργική πράξη είναι μια επαναλαμβανόμενη συμβολική συμπεριφορά με μεγάλο

εύρος και διαφορετικές εκφάνσεις τόσο στην ιδιωτική όσο και στην κοινωνικοπολιτική ζωή (Molendijk & Pels, 1998).

ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

*We must uncover our rituals
for what they are:
completely arbitrary things,
tied to our bourgeois way of life;
it is good -- and that is the real theater --
to transcend them in the manner of play,
by means of games and irony;
it is good to be dirty and bearded,
to have long hair, to look like a girl
when one is a boy (and vice versa);
one must put "in play," show up,
transform and reverse the systems
which quietly order us about.*

Michel Paul Foucault

Η τελετουργική δραστηριότητα λειτουργεί και δομείται στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον της, με αποτέλεσμα την εξάρτηση της αλληλεπίδρασή της από τις κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες. Έτσι, η τελετουργία αποτελεί τον τρόπο βίωσης και κατανόησης του κόσμου (Bell, 1997). Η συλλογικότητα των τελετουργιών είναι χαρακτηριστική σε όλες τις γνωστές κοινωνίες. Η δυναμική τους δεν περιορίζεται στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και της προώθησης της συνεργασίας των μελών της ομάδας του τελετουργικού, αλλά επεκτείνεται και στο θεατή τόσο σε αυτόν που συμμετέχει όσο και σε αυτόν που παρακολουθεί, επηρεάζοντας διαφορετικά τον καθένα (Smith, 1987). Με βάση αυτό το συλλογισμό, η τελετουργία παίρνει μια άλλη κατεύθυνση πέραν του τρόπου επαφής του ανθρώπου με το θείο, και στρέφεται σε μια δραστηριότητα αναγνωρισμένη από την ομάδα ως κοινή πρακτική που αξιώνεται σπουδαία για την παραγωγή, τη δομή και τη συντήρηση της κοινωνίας (Braum & MacCutcheon, 2003)⁸.

Για τον Γάλλο φιλόσοφο, κοινωνιολόγο και κοινωνικό επιστήμονα Pierre Bourdieu (1930 - 2002) το κοινωνικό φαινόμενο πράξεων «κοινωνικής μαγείας» περιγράφεται με την έννοια της «τελετής εγκατάστασης». Η περιτομή, το χρήσιμα ενός ιπότη, η απονομή βράβευσης και διάφορες παρόμοιες τελετές επιτυγχάνουν την

⁸ «Οι μύθοι και οι τελετουργίες είναι τρόποι καταγραφής, αναπαραγωγής και διαχείρισης ενός συνόλου συμβόλων και πρακτικών που συμπυκνώνουν κοινωνικές συναινέσεις για ορισμένες πτυχές της κοινωνικής ύπαρξης.» αναφέρεται χαρακτηριστικά στην ενότητα «Κοινωνικός Σχηματισμός» του Mark L. Burton (Braum & MacCutcheon, 2003).

επικύρωση, την καθιέρωση και τον καθιαγιασμό, επενεργώντας στην παράσταση του πραγματικού. Όπως εξηγεί ο ίδιος: «Όταν μιλάμε για τελετή εγκατάστασης, υποδηλώνουμε ότι κάθε τελετή επιδιώκει να καθιερώσει ή να νομιμοποιήσει ένα αυθαίρετο όριο, δηλαδή να μας κάνει να το παραγνωρίσουμε ως αυθαίρετο και να το αναγνωρίσουμε ως νόμιμο, φυσικό ή πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, να διενεργήσει πανηγυρικά, δηλαδή με τρόπο θεμιτό και έκ-τακτο, έξω από τα συνηθισμένα, μια παραβίαση των συστατικών ορίων της κοινωνικής τάξης και της νοητικής τάξης, τα οποία η ίδια πρέπει πάση θυσία να διαφυλάξει. Σηματοδοτώντας πανηγυρικά τη διάβαση μιας γραμμής που εγκαθιδρύει μια θεμελιακή διαίρεση της κοινωνικής τάξης, η τελετή τραβάει την προσοχή του παρατηρητή προς τη διάβαση (οπότε και η έκφραση διαβατήρια τελετή), ενώ το σημαντικό είναι η γραμμή.» (Bourdieu, 2008). Άρα, αυτή η γραμμή, πάνω στην οποία χαράσσεται η διαδρομή της αλλαγής, καθίσταται και η πιο σημαντική στην ατομική και συλλογική ζωή του ανθρώπου ως κοινωνικό ον.

Στη συμβολική της λειτουργία, η τελετουργική δράση αντικατροπτίζει μια παράδοση ή μια ιστορία, επιβεβαιώνοντας την κοινωνική της σημασία και επικυρώνοντας τη διαχρονική της προβολή (Salamone, 2010). Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι τελετουργίες, και ειδικά οι τελετουργίες διάβασης δρουν μέσω μεταβίβασης μηνυμάτων της κοινής πολιτισμικής ταυτότητας των συμμετεχόντων.

Πιο αναλυτικά, οι τελετουργίες διάβασης αποτελούν κατηγορία τελετουργικών διαδικασιών οριοθετώντας τη μετάβαση ενός ανθρώπου από ένα στάδιο σε ένα άλλο (Mircea, 1987). Αυτή η μετάβαση μπορεί να αφορά την ηλικία, με παράδειγμα τις τελετές ενηλικίωσης, τον κοινωνικό ρόλο, όπως τη στέψη ενός βασιλιά, την κοινωνική ζωή, όπως με το θεσμό του γάμου, τη θρησκευτική τάξη με υπόδειγμα τη χειροτονία ιερέα, την επαγγελματική σταδιοδρομία, όπως στην περίπτωση της ορκωμοσίας στην τελετή απονομής πτυχίου, ακόμα και τη συμμετοχή σε διάφορες ομάδες που χαρακτηρίζονται ως μνητικές τελετές με καταλυτική δράση στη διαμόρφωση ή αναμόρφωση της προσωπικότητας.

Σε αυτό το σημείο, οφείλει να αναλυθεί περαιτέρω για ερευνητικούς λόγους της παρούσας διπλωματικής εργασίας ο όρος της «μύησης». Ο όρος «μύηση» και τα παράγωγά του προέρχονται από το ρήμα «μύω – καμμύω» που σημαίνει κλείνω τα μάτια, το στόμα ή και οποιαδήποτε αίσθηση, συστολή μυϊκών ομάδων κ.α. (Nagy, 1996), δηλώνοντας ως έννοια το αόρατο, το άρητο, το απόκρυφο, το μυστικό, αλλά και την οπτική και την έκφραση με έναν άλλο τρόπο αναφορικά με την τελετουργία. Η λατινή ρίζα είναι από τη λέξη *mutus* που σημαίνει άφωνος, ενώ η νεοελληνική λέξη «μουρμουρίζω» συνθέτεται από την επανάληψη της ίδιας ρίζας (λατινικό *murmur*) που περιγράφει τον ακατάλυπτο ήχο. Ο δε μύθος που συνδέεται ετυμολογικά με τον όρο «μυώ» δίνει ένα άλλο νόημα στο λόγο που εκφέρεται και κατανοείται με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η λέξη «μύθος» προέρχεται από τη ρίζα «μυ» που δηλώνει το κλειστό στόμα, τη σιωπή, οπότε ο μύθος μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα συμβολικό διήγημα, χρήσιμο στην επεξήγηση πραγμάτων απαγορευμένων να ειπωθούν (Στουραίτης, 1994). Ο ψυχίατρος και ψυχαναλυτής Carl Gustav Jung (1875 – 1961) αποδεικνύει τη σπουδαιότητα των συμβόλων και των μύθων στην ανθρώπινη ζωή με την αναλυτική ψυχολογία που σκοπός της είναι η κατανόηση και η ενσωμάτωση των ασυνείδητων δυνάμεων και των κινήτρων που θεμελιώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, μέσω της πρακτικής μιας συσσωρευτικής φαινομενολογίας για τη σημασία των ονείρων, της λαϊκής παράδοσης, των συμβόλων, των μύθων, της μυθολογίας και των τελετουργιών. Η ψυχολογία του βάθους και η αρχετυπική ψυχολογία συνδέονται με την αναλυτική ψυχολογία ως προς τη χρήση του ίδιου μοντέλου του ασυνείδητου νου ως πηγή θεραπείας και εξατομίκευσης (Jung, 1971).

Επιπλέον, ο σπουδαίος θρησκευολόγος Rudolf Otto (1869 – 1937) χρησιμοποιεί τις λέξεις «μυστήριο», «μύστης» και «μυστικισμός» από τη σανσκριτική ρίζα *mus* που φανερώνει την μυστική και κρυφή ενέργεια. Η λέξη «Μυστήρια», όπως τα Ελευσίνια Μυστήρια θεωρούνται ως μια μυστική ή απόκρυφη διδασκαλία με σκοπό την μύηση. Στην αρχαιότητα, τα μυστήρια αυτά περιέχουν ένα απόρρητο μέρος λατρείας, με τη μεταβίβαση του οποίου επιτελούνται η μύηση των αμύητων μέσω τελετών. Οι μνημένοι με τη χρήση των μυστηρίων κατέχουν ένα μέσο μετάβασης σε ένα διευρυμένο πεδίο αντίληψης και συνειδητότητας. Ο στόχος των μυστηρίων είναι ο θρίαμβος του Αόρατου πίσω από το ορατό και της αλήθειας πίσω από το σύμβολο. Ακόμη, από τη λέξη «μυέω» που σημαίνει την εισαγωγή στα μυστήρια παράγεται και η λέξη «μύστης», αυτός δηλαδή που έχει εισαχθεί στα μυστήρια. Ο μύστης θεωρείται ότι έχει μια σύμφητη αντίληψη της πραγματικότητας, μια γνώση αφ' εαυτού, ενώ ταυτόχρονα κρατάει κλειστή την τριτομένη αισθητηριακή επικοινωνία με τον εξωτερικό κόσμο, εξελίσσοντάς την σε ενόραση και υπερβατική γνώση. Έτσι λοιπόν, η μύηση είναι η επέκταση της συνείδησης και η προσέγγιση των θεϊκών όψεων που έχει μέσα του ο άνθρωπος, αλλά είναι κρυμμένες – απενεργοποιημένες. Τα στάδια, βαθμίδες ή αλλιώς φάσεις ολοκλήρωσης εισαγωγής του υποψηφίου σε κάποιο μνητικό σύστημα είναι τρία: α)Τελετή ή καθαρμός (προκαταρκτικό στάδιο), β)Μύηση (η κυρίως γνώση), γ)Εποπτεία (ανώνατος βαθμός μύησης) (Foucard, 2000).

Η μάσκα⁹ είναι απαραίτητο στοιχείο συμμετοχής στις τελετουργίες (Pernet & Grillo, 1992), και ειδικά στις τελετές μύησης. Ως αντικείμενο συνήθως φοριέται στο πρόσωπο για προστασία, μεταμφίση, απόδοση και ψυχαγωγία, ακόμα και ως θεραπευτικό μέσο στη δραματοθεραπεία και ψυχοθεραπεία (Klemm & Winkler, 1996) πράγμα που αποδεικνύεται ιστορικά από την αρχαιότητα, καθώς η χρήση της είναι τόσο τελετουργική όσο και πρακτική στην καθημερινή ζωή, στις τέχνες, στα θεάματα, στην ψυχαγωγία, στην παράδοση. Οι μελετητές ισχυρίζονται ότι οι πρώτες μάσκες μπορεί να χρησιμοποιήθηκαν από πρωτόγονους ανθρώπους ως μεσολαβητές, για να συσχετίσουν τον χρήστη με ένα είδος αδιαμφισβήτητης εξουσίας, όπως οι υπερβατικές δυνάμεις - θεοί ή για να προσδώσουν με άλλο τρόπο αξιοπιστία στην αξίωση του ατόμου για κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο (Nunley, McCarty, Emigh, Ferris, 1999). Οι μάσκες σε διάφορες μορφές και με διαφορετικές λειτουργικές χρήσεις έχουν διαδραματίσει κρίσιμο ιστορικό ρόλο στην ανάπτυξη αντιλήψεων σχετικά με την ανθρώπινη ταυτότητα σε κοινωνικό και πνευματικό πλαίσιο (Gregor, 2002). Πιο συγκεκριμένα, οι τελετουργικές μάσκες εμφανίζονται σε όλο τον κόσμο με μαγικές και θρησκευτικές ιδιότητες, σε τελετές μετάβασης, σε κάλυψη προσώπου ενός μετανοούντα και για προστασία με τη βοήθεια των δυνάμεών τους (Herold, 1992).

Ο Αυστραλός βιολόγος Jeremy Griffith υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι οι τελετουργικές μάσκες, ως αναπαραστάσεις του ανθρώπινου προσώπου, είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικές των δύο θεμελιωδών πτυχών της ανθρώπινης ψυχολογικής κατάστασης: α)της καταστολής ενός ενστικτώδους εαυτού και, β)της οργής που είναι άδικα καταδικασμένη στη συνειδητή σκέψη του εγωκεντρισμού (Griffith, 2016). Επομένως, η χρήση της μάσκας στην τελετουργική διαδικασία εκφράζει αρχέγονα και αρχέτυπα συναισθήματα. Στην αναλυτική ψυχολογία τα αρχέτυπα είναι υπερατομικές

⁹ Η λέξη «μάσκα» εμφανίζεται στην αγγλική γλώσσα τη δεκαετία του 1530, από τη Μέση Γαλλική μάσκα που σημαίνει «καλύπτω για να κρύψω ή να προστατεύω το πρόσωπο», που προέρχεται με τη σειρά της από την ιταλική «*maschera*», από τη μεσαιωνική λατινική ρίζα «*masca*», δηλαδή μάσκα, φάντασμα, εφιάλτης. Άλλες σχετικές προελεύσεις είναι η εβραϊκή λέξη «*masecha*», η αραβική λέξη «*maskhara* مَسْخَرَة» που δηλώνουν την ενέργεια των «γελούσε», «κορόιδευε», ή «*masakha* مَسَاخَة» που σημαίνει «μεταμορφώθηκε» (μεταβατικό). Οι προελεύσεις αυτές είναι προσεγγιστικές κι αβέβαιες (Harper, 2021).

προδιαθέσεις του συλλογικού ασυνείδητου. Οι μύθοι και τα σύμβολα της παγκόσμιας ανθρώπινης ιστορίας εκδηλώνονται με τη μορφή ονείρων, φαντασιώσεων, οραμάτων υπερβαίνοντας το ατομικό και συμπεριλαμβάνοντας το συλλογικό ασυνείδητο. Σύμφωνα με τον Carl Jung, αυτά τα κεντρικά θέματα και σύμβολα ασκούν καθοριστική επιρροή στην ψυχή, ελέγχοντας τον ανθρώπινο κύκλο ζωής. Κατά τη διαδικασία ωρίμανσης της ανθρώπινης ύπαρξης, τα αρχέτυπα αποκαλύπτονται μέσω μιας προσχεδιασμένης ακολουθίας, που ονομάζονται «στάδια ζωής». Κάθε στάδιο ζωής αντιπροσωπεύεται από ένα καινούριο σύνολο αρχετυπικών εικόνων που αναζητούν την εκπλήρωσή τους στη δράση. Σε αυτά τα βρίσκουμε την παιδική ηλικία, την ερωτοτροπία, το γάμο, αλλά και την προετοιμασία για το θάνατο (Jung, 1965).

Η διάκριση μεταξύ «αρχέτυπου αφευατού», που δεν είναι αντιληπτό, αλλά δυνητικά παρόν, και του «εκδηλωμένου αρχέτυπου», που γίνεται αντιληπτό και κατακτά το συνειδησιακό επίπεδο. Το εκδηλωμένο αρχέτυπο ως αρχετυπική εικόνα δύναται να αλλάζει συνεχώς μορφή, ανάλογα με τις συνερμικές ομάδες, με τις οποίες σχετίζεται. Έτσι, υπάρχουν και αρχέτυπο τρόπο δράσης – αντίδρασης και αρχέτυπες διαδικασίες, όπως η ανάπτυξη του εαυτού, το πέρασμα από μια ηλικιακή φάση σε μια άλλη κ.τ.λ. Όταν λοιπόν, οι αρχέτυπες στάσεις ή οι ιδέες ή οι τρόποι αφομοίωσης μιας εμπειρίας ενεργοποιούνται υπό συγκεκριμένες συνθήκες, εξέρχονται από την ασυνείδητη κατάσταση και γίνονται ορατές στο εδώ και τώρα της συνειδητής κατάστασης (Jung, 1964). Επομένως, οι αρχέτυπες διαδικασίες αντιστοιχούνται κι εφαρμόζονται στις τελετουργικές, με σκοπό το πέρασμα από μια κατάσταση σε μια άλλη. Η βίωση των αρχέτυπων συναισθημάτων λοιπόν, πίσω από μια μάσκα έχει τη δύναμη να τα κατευνάσει, να τους δώσει χώρο και χρόνο να ενεργήσουν κάνοντας τον κύκλο τους μέσα στο πλαίσιο της τελετουργικής παράστασης, με σκοπό να ξεπεραστούν και πάρουν τη θέση τους, από τον υποσυνείδητο στο συνειδητό ψυχισμό του ανθρώπου, τόσο στο άτομο όσο και στο σύνολο.

Επιστρέφοντας στη θεωρία των τελετουργιών διάβασης, η ιδέα της συλλαμβάνεται από τον ανθρωπολόγο Arnold van Gennep (1873 – 1957), με τις απόψεις του να παρουσιάζονται στο πιο σημαντικό του έργο με τίτλο «Les rites de passage» (1909). Με τον όρο «τελετουργία διάβασης» νοείται κάθε τελετουργικό μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη, από τον έναν «κόσμο» - κοινωνικό ή κοσμικό - στον άλλον. Κατά τον ίδιο, δύο είναι οι βασικές κατηγορίες α)οι εφ' άπαξ και β)οι κυκλικές. Με τις εφ' άπαξ τελεουργίες διατελείται μια μετάβαση, η οποία δεν επαναλαμβάνεται στο συγκεκριμένο άτομο, όπως για παράδειγμα με τον έφηβο που μία φορά γίνεται άντρας ή το ζωντανό που μία φορά πεθαίνει κ.τ.λ. Στις κυκλικές τελεουργίες βρίσκονται οι εποχιακοί εορτασμοί, οι οποίοι επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο, όπως η έλευση του χειμώνα και η σπορά. Κάθε τελετουργία διάβασης αποτελείται από τρία βασικά κι απαραίτητα στάδια: α)χωρισμός (preliminal), β)όριο ή μετάβαση (liminal) και γ)ενσωμάτωση (postliminal). Έτσι, ένα πρόσωπο ή μια συνθήκη που υφίσταται μια κατάσταση αλλαγής και παύει να χαρακτηρίζεται από την πρώτιστη κατάστασή του με την απομάκρυνσή του από αυτή – preliminary - , κατά κανόνα, μέσα από μια διαδικασία - liminal – επανέρχεται εν μέρη στην κατάσταση που ήταν, με κάποιον καινούριο ρόλο, έχοντας υποστεί μιαν αλλαγή, ανάπτυξη, εξέλιξη – postliminal -. Στην κατάσταση της μετάβασης, το υπό μύησιν πρόσωπο υποβάλλεται σε μια διαδικασία αντιστροφής και απώλειας της ταυτότητάς του, ενώ παράλληλα όντας στο μεταίχμιο μιας πρωτόγνωρης ελευθερίας, δεν έχει καμία ταυτότητα, καθώς βρίσκεται σε εγγύτητα με τις μη-κοινωνικές ή α-κοινωνικές (non-social, a-social) δυνάμεις της ζωής και του θανάτου. Αυτές οι μεταβατικές καταστάσεις ονομάζονται «κοινωνικό λίκμο», δηλαδή το κατώφλι από το οποίο περνάει ο μνημένος στην τελετουργία. Ακόμη, ο Arnold van Gennep υπογραμμίζει την «εθιμοτυπική

ακολουθία», επισημαίνοντας τη σημασία της διαδικασίας της αποκάλυψης στις τελετουργίες και στις σχέσεις των τελετουργιών γενικότερα. Έτσι φαίνεται ότι κάθε άτομο, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, διασχίζει μια διαδρομή εναλλαγών ιερού και βέβηλου και, πρακτικών των τελετουργιών διάβασης, με σκοπό την εξουδετέρωση των επιβλαβών αποτελεσμάτων δυσαναλογιών της κοινωνικής ομάδας που συνεπάγονται από όλες αυτές τις εναλλαγές (Gennep, 2016).

Αξιοσημείωτη επιρροή του έργου του Gennep αποτελεί η έρευνα του Αμερικανού ερευνητή Victor Turner (1920 -1983), ο οποίος εξετάζει διεξοδικά το δεύτερο στάδιο της τελετουργίας διάβασης (liminal) σε διαφορετικούς πολιτισμούς και άλλες ιστορικές περιόδους, όπως τις τελετουργίες των Ndembu στη Ζάμπια. Η δική του διάρθρωση του μοντέλου της τελετουργίας είναι «δομή» (structure) – «αντι-δομή» (anti-structure) – «δομή» (structure). Ο Turner τονίζει ότι η όλη διαδικασία γίνεται για την εδραίωση και επιβεβαίωση του κοινωνικού συστήματος σε μια σταθερή κατάσταση. Η περάτωση της τελετουργίας που χαρακτηρίζεται από μια ακολουθία κινήσεων και αντιδράσεων, ονομάζεται κατά τον ίδιο «ροή» (flow), ενώ η συλλογική δράση-αντίδραση που οδηγεί σε μια νέα κοινωνική κατάσταση χαρακτηρίζεται ως «communitas». Η «ροή» περιγράφεται ως μια αίσθηση με ολιστικότητα, καθώς η συμμετοχή στη δράση είναι ολοκληρωτική, με όλη την υπόσταση του συμμετέχοντα και του συνόλου που τον πλαισιώνει (Turner, 1982).

Χαρακτηριστικό της «ροής» είναι ότι ο συμμετέχων χάνει το κριτήριο αξιολόγησης, αδυνατεί να κάνει τις όποιες προβλέψεις, με αποτέλεσμα να μην έχει συναίσθηση της πραγματικότητας. Έτσι, απόλυτα δοσμένος στη μυσταγωγία, αναιρούνται οι αισθήσεις του περί χώρου και χρόνου, ενώ η απώλεια του εαυτού παρατηρείται σε επίπεδο επικέντρωσης της μετατροπής του σε κάτι νέο, με αποτέλεσμα ο μη-εαυτός (non-self) ή το αντί-πνεύμα (non-mind) να είναι μέρος της ενυπόστατης «communitas». Παρατηρείται ότι κατά το φαινόμενο της αυτοτελούς «ροής» ενισχύεται το εγώ και απομακρύνονται το άγχος και ο φόβος. Όταν λοιπόν, οι συμμετέχοντες στην τελετουργία κατακτήσουν το αίσθημα της «ροής» και αντικαταστήσουν την πραγματική – κοινωνική τους ταυτότητα με τη συλλογική στο παρόντα χρόνο της εμπειρίας που βιώνουν, τότε έρχεται η κατάσταση της «communitas». Αυτή η υπερθετική και ενισχυμένη συλλογικότητα φτάνει στο «κοινωνικό λίκνο» του Gennep. Η «communitas» εμπειρία μετασχηματίζεται σε «communitas» μνήμη, όπου φανερώνει την τάση διαιώνισής της, αναπτύσσοντας μια κοινωνική δομή, στην οποία οι αρχικά ελεύθερες σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων μετασχηματίζονται σε οριοθετημένες σχέσεις κοινωνικών προσώπων (Turner, 1982).

Η «communitas» χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: α) αυθόρμητη-αυτογενής communitas, η οποία είναι η άμεσα και ολοκληρωτική συνάντηση ατομικών ταυτοτήτων, που δίνει το αίσθημα ότι όλα τα προβλήματα μπορούν να λυθούν βασισμένη στην πίστη του «εμείς», β) ιδεολογική communitas, η οποία αποτυπώνει την προηγούμενη με διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς, όπως η γλώσσα και ο πολιτισμός και ενδυναμώνει το «κάνουμε», γ) ρυθμιστική communitas, η οποία σχετίζεται με τις θρησκευτικές κοινότητες και η προσπάθεια έγκειται στη δημιουργία αυθόρμητης communitas σε μόνιμη βάση (Turner, 1982).

Η «communitas» θεωρείται πως είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την «μεταιχμιακότητα» (liminality). Η τελετουργική μεταιχμιακότητα στις σύγχρονες κοινωνίες και τα θέατρα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας των πολύπλοκων μηχανισμών, όπως το θέατρο και οι συναυλίες, χαρακτηρίζεται από έναν ακόμα όρο του Turner, το «liminoid», δηλαδή το «οιονεί μεταιχμιακό». Με αυτόν τον όρο αυτόν διαχωρίζεται η αργία – ανάπαυση από την εργασία, και εννοείται ο χρόνος εκτός εργασίας, στον οποίο συμπεριλαμβάνονται η τέχνη, τα αθλήματα, η διασκέδαση, η

ψυχαγωγία. Έτσι φαίνεται ότι ο Turner προσπαθεί να αναλύσει την τελετουργική δραστηριότητα και το συμβολισμό ως χρήσιμες δυνατότητες κατανόησης των κοινωνικών δομών και δραστηριοτήτων στο ευρύ φάσμα των κοινωνικών φαινομένων (Turner, 1969).

Πρόδηλο είναι πλέον ότι από την πιο απλή καθημερινή κίνηση αλλαγής από μια κατάσταση σε μια άλλη, όπως για παράδειγμα η αλλαγή ρουχισμού από την ενδυμασία της νύχτας σε αυτήν της ημέρας το πρωί, μέχρι τις επιθανάτιες τελετές, τα τελετουργικά δρώματα μετάβασης αποτελούν υποδηλώσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης και οριοθέτησης του ανθρώπου. Οι άνθρωποι λοιπόν, καταναλώνουν μεγάλο ενεργειακό δυναμικό για τη στερέωση της κοινωνικής τους υπόστασης και των κοινωνικών τους αλληλεπιδράσεων στο πλαίσιο των τελετουργιών διάβασης, δηλαδή της μετακίνησης των συμμετεχόντων από μια κοινωνική κατάσταση σε μια άλλη.

Αξιοσημείωτη είναι η δυαδική λειτουργία των τελετουργιών διάβασης περί της ανθρώπινης αντιληπτότητας με σαφή διάκριση ανάμεσα στα διάφορα δίπολα, όπως άνδρες – γυναίκες, νεότεροι – μεγαλύτεροι, ζωντανοί – νεκροί, μνημένοι – αμύητοι, καθιστώντας σαφή την αλληλεπίδραση βιολογίας και πολιτισμού. Βέβαια, η τελετουργία ενώ φαίνεται να συμβαδίζει με τη φύση, ταυτόχρονα παρεμβαίνει σε κάποιες φυσικές οριοθετήσεις, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην τελετή ενηλικίωσης του παιδιού που χρονικά δε συμπίπτει με τη βιολογική και την κοινωνική ενηλικίωση. Έτσι, δια μέσου του πολιτισμού γεννιούνται οι τελετές και οι τελετουργίες προσδίδοντας ερμηνείες, σημασιοδοτήσεις και σηματοδοτήσεις επικοινωνώντας στοχευμένα μηνύματα. Ο πολιτισμός δε, είναι αποτέλεσμα παραγωγής σύνθετων διαδικασιών από διαχωρισμούς και αφομοιώσεις, με στόχο την εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Η τελετουργία λοιπόν, είναι προϊόν της πολιτισμικής εξέλιξης. Με τη χρήση των τελετουργιών διάβασης επιτυγχάνεται η καθιέρωση των αξιών στα κοινωνικά μέλη, η διαμόρφωση και ενδυνάμωση της συνειδητότητας, η σαφής οριοθέτηση, η εξασφάλιση των ηθικών δομών και αποστολών. Η ανθρώπινη ζωή λοιπόν, συντελείται ανάμεσα στα όρια της φύσης και του πολιτισμού.

Παρατηρείται ότι στην τελετουργία καταργούνται οι κοινωνικές διακρίσεις, εφόσον υπάρχουν ενδυματολογικοί και συμπεριφορικοί κανόνες από την άρχουσα τάξη, δραματοποιώντας την εκτόνωση της κοινωνικής ιεραρχίας. Αυτή η φαινομενική άρση των κοινωνικών τάξεων υπηρετεί τον ίδιο τον εαυτό της, αναδεικνύοντας αυτήν την παραδοξότητα που περιορίζεται μόνο στο πλαίσιο της τελετουργίας. Στις τελετουργίες διάβασης το παράδοξο είναι ενδογενές λόγω της διττότητας της υπόστασης του ανθρώπου – που είναι ταυτόχρονα και μονάδα και μέλος της κοινωνίας -, με αποτέλεσμα τη δημιουργία συγκρούσεων και αντιφάσεων, με τις οποίες μάλλον οφείλει να συμβιβαστεί ισορροπώντας ανάμεσα στην ατομικότητα και την κοινωνική ιδιότητα. Αυτή δε, η ισορροπία επιφέρει μεγάλο όφελος στον ίδιο τον άνθρωπο από τις αντανάκλαστικές επιδράσεις των επιλογών του στις κοινωνίες με παλινδρομική αλληλεπίδραση των μελών τους.

Για τον άνθρωπο, η λογική συνέπεια είναι αυτή που του δίνει το αίσθημα ασφάλειας. Όμως, οι ίδιες οι δομές της ζωής δεν κατανοούνται μόνο μέσω λογικών διαδικασιών, αφού η νόηση αφορά μόνο το ένα ανθρώπινο μέρος. Έτσι, ενώ οι τελετουργίες θα μπορούσαν να δώσουν μια λύση σε αυτήν την αντιφατικότητα, την προβάλλουν και την αναδεικνύουν – ίσως με αυτόν τον τρόπο και να την «ξορκίζουν». Αν και το ζήτημα είναι λογικά ανεπίλυτο, ο άνθρωπος βιώνοντας την αντίφαση, θα επανασυνθέσει την ίδια του την ύπαρξη και το νόημά της, με την προσδοκία της τιθάσευσης των απείθαρχων παραμέτρων της επονομαζόμενης «μοίρας». Κατά τον ιστορικό της θρησκείας Mircea Eliade (1907 – 1986), τα μέσα για την επίτευξη της θρησκευτικής τελειότητας παρέχονται από τις τελετουργίες (Eliade, 1958).

Ένα άλλο ζήτημα που παρατηρείται από τον Turner, είναι η αλληλεγγύη και η ενότητα που αναπτύσσονται ανάμεσα στους νεόφυτους που ζουν έξω από το κοινωνικό σύστημα, πράγμα που οδηγεί στην αντιστροφή των κοινωνικών δομών της ιεραρχίας, στη διαφοροποίηση και στο διαχωρισμό. Η συμβολική εμπειρία στις τελετουργίες είτε ως δρώμενο είτε ως τέχνη είτε ως έκφραση φέρει έναν μοναδικό τύπο πληροφορίας για την ουσία και το σκοπό της ζωής του κάθε συμμετέχοντα – μνημένου – μη μνημένου. Μάλιστα, σε ένα μη συνειδητό επίπεδο, κατά την τέλεση των τελετουργιών φανερώνεται η ώθηση προς την κατανόηση μιας αλήθειας. Στη συμβολική εμπειρία των τελετουργιών υποστηρίζεται ότι υπάρχει αναλογία του βαθμού, κατά τον οποίο οι συμμετέχοντες υποφέρουν και της αξίας που προσδίδουν στην ίδια την εμπειρία. Η θέση αυτή του κοινωνικού ψυχολόγου Leon Festinger (1919 – 1989) υπό το πρίσμα της ψυχολογικής ανταλλαγής φαίνεται λογικά αναμενόμενο ως συμβάν, καθώς όσο μεγαλύτερο είναι το αίσθημα του ψυχολογικού τιμήματος τόσο θετικότερη η αξιολόγηση της διαδικασίας των συμμετεχόντων (Festinger, 1957). Επίσης, με τη βοήθεια της ψυχαναλυτικής θεωρίας, οι υποστηρικτές του Freud εστιάζουν στο επώδυνο των τελετουργιών ήβης, αναγνωρίζοντας σε αυτές το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, όπως πρωτοδιατυπώνεται από τον ίδιο, ότι δηλαδή ο πολιτισμός ξεκινάει με το φόνο του πρωτοπατέρα από τους γιους του κατά τη διεκδίκηση των θηλυκών της ομάδας, συμπεριλαμβανομένης και της μητέρας (Sigmund, 1913).

Ωστόσο, επιστρέφοντας στα τρία στάδια των τελετουργιών διάβασης που διακρίνει ο Gennep, διαπιστώνεται πρωτίστως η αναγκαιότητα αποκοπής από την υφιστάμενη κατάσταση και η απομόνωση για να επέλθει η ενσωμάτωση στην επόμενη κατάσταση. Αυτός ο αποχωρισμός συμβολοποιείται με το θάνατο, ενώ η ενσωμάτωση με την αναγέννηση. Η αναγέννηση δεν αφήνει χώρο στον παλιό άνθρωπο, αφού ο μνημένος αποκτά καινούριες ιδιότητες και χαρακτηριστικά, νέα ταυτότητα, αναβιωμένη ύπαρξη σε έναν καινούριο κόσμο απαγκιστρωμένο από τον «φονευθέντα» προηγούμενο.

Οι ερμηνείες των τελετουργιών διάβασης σε δομικό, λειτουργικό, θρησκευτικό, συμβολικό, ψυχαναλυτικό επίπεδο αποτελούν διάφορες προσεγγίσεις των πληροφοριών που μεταδίδονται από τις τελετουργίες και στους μνημένους και στους παρατηρητές. Ανεξερεύνητο θεωρείται το πώς συντελείται αυτή η μετάβαση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, όχι μόνο ως κωδικοποιημένο σύστημα αρχών και μηνυμάτων, αλλά ως εγγενής διαδικασία μάθησης. Είναι άραγε σωστή η άποψη του Turner ότι η επιθυμία μετατρέπεται σε καθήκον; Η ανθρωπολογική σχολή απαντάει ότι προτεραιότητα δίνεται στην παρουσίαση της ηθικής επιταγής κι έπειτα στη συμπίκνωση της έννοιας του καθήκοντος της κοινωνικής εμπειρίας. Σε απόσταση από τις θεωρίες του Νίτσε (Νίτσε, 2012) και στη βάση των προδρόμων των Άγγλων γενεαλόγων της ηθικής, η ανθρωπολογική σχολή κατανοεί τη μετάδοση του πολιτισμού μόνο μέσω της επέκτασης των αντιλήψεων της μάθησης και των συμβολικών διαδικασιών είτε είναι συνειδητές είτε είναι ασυνείδητες.

Πρόσθετα, κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι στη σύγχρονη κοινωνία δεν υπάρχει θέση και νόημα για τις αυθεντικές τελετουργίες διάβασης λόγω των περιορισμένων και εξειδικευμένων κοινωνικών σχέσεων. Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος Max Gluckman (1911 - 1975) θεωρεί ότι οι τελετουργίες διάβασης είναι ιερές και δύναται να υπάρξουν μόνο σε κοινωνίες, όπου το κοινωνικό ταυτίζεται με το θρησκευτικό γίνεσθαι, εκεί όπου οι κοινωνικές σχέσεις εξυπηρετούν πολλαπλούς σκοπούς, συνοδευμένες με ηθικές αξιολογήσεις (Gluckman, 1962). Όμως, τέτοιες απόψεις μάλλον δεν ευσταθούν, αφού οι τελετουργίες δεν είναι συνώνυμες με τη θρησκεία, καθώς παραβλέπεται η ύπαρξη μη θρησκευτικών τελετών. Ο Ρουμάνος ιστορικός της θρησκείας και λογοτέχνης Mircea Eliade (1907 – 1986) τοποθετείται στο

θέμα ορθότερα, εξηγώντας ότι στη σύγχρονη εποχή δεν υπάρχουν μύθους παραδοσιακού τύπου. Στο χριστιανισμό παρατηρείται η επιβίωση των μυθικών θεμάτων, αλλά οι διάφορες χριστιανικές μετονομασίες δεν προσδίδουν πια τις αξίες της μύησης (Eliade, 1958). Με εξαίρεση των ελευθεροτεκτονισμών, ο Eliade ξεχωρίζει τις άλλες σύγχρονες μυθικές οργανώσεις ως «κατά το μάλλον πρόσφατους και υβριδικούς αυτοσχεδιασμούς» (Eliade, 1958).

Πάντως, στο σύγχρονο δυτικό κόσμο τουλάχιστον, η ζωή των ανθρώπων διέπεται από αλληπάληλες διαβάσεις, από τη μία ηλικία στην άλλη, από το ένα επάγγελμα στο άλλο, από τη μία ιδιότητα στην άλλη. Η διαδικασία μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη ακολουθείται από αντίστοιχες συγκεκριμένες δραστηριότητες. Ο κύκλος ζωής του σύγχρονου ανθρώπου είναι μια διαδοχή σταδίων: γέννηση, παιδική ηλικία, κοινωνική εφηβεία, αρραβώνας, γάμος, εγκυμοσύνη, πατρότητα ή μητρότητα, επαγγελματική εξειδίκευση, επαγγελματική ανέλιξη, επαγγελματική αποκατάσταση, κοινωνική άνοδος, συνταξιοδότηση, θάνατος. Για κάθε γεγονός αντιστοιχεί μια τελετή με βασικό σκοπό την υποβοήθηση του ατόμου στο πέρασμά του από το ένα στάδιο στο επόμενο.

Επιπλέον, οι τελετουργίες αποτελούν αντανakλάσεις του κοσμικού κύκλου περιοδικότητας, όπου υπάρχουν περίοδοι στασιμότητας, περίοδοι μεταβολών – όπως η μετάβαση από εποχή σε εποχή ή η κλιματική αλλαγή - κ.τ.λ. Αυτού του είδους οι τελετουργίες διακρίνονται σε συμπαθητικές (sympathetic) και μεταδοτικές (contagious) (Gennep, 2016). Οι Συμπαθητικές βασίζονται στην αμοιβαία δράση του όμοιου πάνω στο όμοιο, του αντίθετου στο αντίθετο, του μέρους στο όλο, του περιεχομένου στο περιέχον, της μορφής στην πραγματικότητα, της λέξης στην πράξη. Οι Μεταδοτικές βασίζονται στην πίστη πως τα χαρακτηριστικά, τόσο τα φυσικά όσο και τα επίκτητα, είναι μεταβιβάσιμα, είτε με σωματική επαφή είτε από απόσταση. Μια πρώτη επιμέρους διάκριση γίνεται σε ανιμιστικές και δυναμιστικές τελετουργίες, όπου απευθύνονται σε μια υπέρτατη μη προσωποποιημένη σύλληψη δύναμης, όπως για παράδειγμα το μάνα. Οι συμπαθητικές τελετουργίες όμως, δεν είναι απαραίτητα ανιμιστικές, ούτε οι μεταδοτικές δυναμιστικές αντιστοίχως. Σε μια δεύτερη εσωτερική διάκριση διακρίνονται οι τελετουργίες που δρουν κατευθείας (direct rites), όπως μια κατάρα ή ένα ξόρκι, και οι εμμέσως (indirect rites), όπως η προσευχή ή ο διαλογισμός. Ακόμη, μια τρίτη διάκριση σε θετικές (positive) τελετουργίες που είναι επιθυμίες που μεταφράζονται σε πράξη, και σε αρνητικές (negative) τελετουργίες γνωστές ως ταμπού. Οι αρνητικές τελετουργίες αφορούν απαγορεύσεις που προέρχονται ψυχολογικά από τις ανάλογες αρνητικές επιθυμίες, όπως το ταμπού της αιμομιξίας. Η ύπαρξή τους δεν είναι αυτοτελής, αλλά μόνο αντίστοιχη των θετικών τελετουργιών και συνδέονται μεταξύ τους με αμοιβαία εξάρτηση (Gennep, 2016).

Ακόμη, επισημαίνεται ότι από τα τέσσερα προαναφερθέντα ζεύγη τελετουργιών δύναται να προκύψουν δεκαέξι συνδυασμοί χαρακτηριστικών, επί παραδείγματι μια τελετουργία μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανιμιστική, συμπαθητική, θετική και έμμεση ταυτόχρονα, όπως συμβαίνει το τελετουργικό του τάματος. Αυτό που συμβαίνει συνήθως είναι τα χαρακτηριστικά να μην είναι αμιγή, αλλά να προσδιορίζονται από την αναλογία τους – δηλαδή να είναι περισσότερο συμπαθητικά παρά μεταδοτικά κ.τ.λ. - .

Πιο εκτενώς, ο Gennep υπογραμμίζει ότι η τελετουργία που σχετίζεται με τη διέλευση δύο τμημάτων ενός διχοτομημένου αντικειμένου ή αυτού που βρίσκεται κάτω από κάτι, θα πρέπει τουλάχιστον τις περισσότερες φορές να ερμηνεύεται ως άμεση τελετουργία, αφού ο υφιστάμενος το τελετουργικό αποδεσμεύεται από τον προηγούμενο κόσμο για να δεσμευθεί στον επόμενο. Αυτό το πέρασμα από ορισμένα σημεία θεωρείται το διακριτό κομβικό τέλεσμα ανάμεσα σε αποχωρισμό – αναχώρηση

και σε ενσωμάτωση. Οι εισαγόμενοι όροι από τον ίδιο «preliminal», «liminal» και «postliminal» προέρχονται από το λατινικό «limen» που σημαίνει κατώφλι. Έτσι λοιπόν, αντιστοίχως, preliminal είναι οι τελετουργίες στη φάση του διαχωρισμού και της αποκοπής, liminal αυτές που εκτελούνται κατά τη μεταβατική φάση και, postliminal όσες απαρτίζουν την ενσωμάτωση (Gennep, 2016).

Όσο αφορά τις απλές πράξεις, όπως είναι οι ανταλλαγές, υποστηρίζεται ότι επιφέρουν περιοριστικά αποτελέσματα. Η διαδικασία προσφοράς και αποδοχής ενός δώρου δημιουργεί ένα συμβολικό δεσμό μεταξύ αποδέκτη και προσφέροντα. Ακόμη, οι διάφορες μορφές χαιρετισμού με λόγο ή και κίνηση εμπίπτουν στην κατηγορία των τελετουργιών ενσωμάτωσης (ή postliminal). Παρατηρείται με σαφήνεια ότι μπορεί φαινομενικά ασήμαντες συνήθειες να έχουν τελετουργικό χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα η αφαίρεση της υπόδοσης κατά την είσοδο στο σπίτι, που δηλώνει εκτός των άλλων, το διαχωρισμό του εξωτερικού κόσμου από τον εσωτερικού του σπιτιού.

Η μεγαλύτερη συνεισφορά του Gennep είναι η σύλληψη της ιδέας περί τελετουργιών διάβασης. Όπως άλλωστε, συμπεραίνει η ανθρωπολόγος Belmont, με βάση τη θεωρία του Gennep, κάθε τελετή συνοδεύει τη διαδικασία αλλαγής από μια κατάσταση σε μια άλλη κι από έναν κόσμο σε έναν άλλο (Jones, 2005). Μέσω της έμφασης στην ακολουθία των τελετουργικών διαδικασιών καταδεικνύεται η σημασία της διαδοχικότητας και της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ τους. Επίσης, η Belmont αναφέρει ότι η ιδέα του ιερού κατά τον Gennep δε χαρακτηρίζεται από απολυτότητα, αλλά αναδεικνύεται μάλλον ως μια εναλλακτική αξία, ως σημαντική ένδειξη εναλλαγής καταστάσεων, χάρη στις οποίες ο ίδιος ο άνθρωπος κερδίζει ένα ταξίδι αυτογνωσίας, γιατί τελικά κάθε άνθρωπος θέλοντας και μη βιώνει τέτοιες εναλλαγές κατά τη διάρκεια του βίου του (Jones, 2005).

Παρά ταύτα, οι ενστάσεις για την αναγκαιότητα των τελετουργιών διάβασης για την ανθρώπινη ύπαρξη δε λείπουν. Η εντύπωση των κοινωνικών ρόλων και των κοινωνικών αξιών σε όσους υφίστανται τις τελετουργίες διάβασης, επιφέρουν έντονη συναισθηματική διέγερση, ενώ τελούνται υπό κατάσταση άγχους. Αυτή η βίωση έντονων και ακραίων συναισθημάτων συντελεί στο να καθίστανται οι ίδιοι περισσότερο επιδεκτικοί στην πρόσληψη, αποδοχή και αφομοίωση νέων πληροφοριών και αντιλήψεων. Γι' αυτόν τον τρόπο επίδρασης των τελετουργιών στον άνθρωπο μελετά ο Άγγλος ανθρωπολόγος Whitehouse. Η θεωρία του για τη θρησκευτικότητα επιδιώκει να εξηγήσει το ρόλο της τελετουργίας στις διαδικασίες ομαδικού δεσμού και στην εξέλιξη της κοινωνικής πολυπλοκότητας. Οι δύο τρόποι που διακρίνονται είναι ο φανταστικός και ο δογματικός. Στον φανταστικό τρόπο, οι συλλογικές τελετουργίες είναι σπάνιες και πολύ συναισθηματικές, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται δεμένες τοπικές ομάδες. Αντίθετα, στον δογματικό τρόπο, οι τελετουργίες είναι συχνές και σχετικά ήμερες, δημιουργώντας απεριόριστα επεκτάσιμες κοινότητες με τυποποιημένες πεποιθήσεις και πρακτικές (Whitehouse, 2006).

Από τη μία πλευρά ο Gennep ασχολείται με τις εξωτερικές αλλαγές στην κοινωνική κατάσταση που προκαλούν οι τελετουργίες, από την άλλη πλευρά ο Turner επικεντρώνεται στις εσωτερικές αλλαγές, δηλαδή στην ηθική και γνωσιακή αλλαγή εξετάζοντας τις αποδομητικές και αναδομητικές διαδικασίες της τελετουργικής δραστηριότητας (Mircea, 1987). Ο ίδιος θεωρεί ότι οι τελετουργικές πράξεις είναι συμβολικές ως προς τον ισχυρισμό τους για την κατανόηση των πραγμάτων χωρίς απαραίτητα να είναι σκόπιμες, αφού ο τελεουργός δεν επιδιώκει με σαφήνεια να αλλάξει την κατάσταση των πραγμάτων (Mircea, 1987). Ακόμη, ο ίδιος ως προς την οριακότητα της κατάστασης του liminal σταδίου, φαίνεται να συμφωνεί με την ένταση της συναισθηματικής διέγερσης του υφισταμένου - συμμετέχοντα, χαρακτηρίζοντας την κατάστασή του «betwixt and between», δηλαδή ότι το άτομο βρίσκεται να ωθείται

σε αυτό που είναι γνωστό ως ο οριακός χώρος - το «επισημασμένο ενδιάμεσο» (liminality) μέρος που γεφυρώνει «αυτό που είναι» και «τι μπορεί ή θα είναι». (Turner, 1987).

Αξιοπρόσεκτη είναι η παρατήρηση του μελετητή Vinson Sutlive για τη δημιουργία ταυτήτων από τους ανθρώπους, τη διαφορά και την ποικιλία που υπάρχει ως προς τις αξίες που ο κάθε άνθρωπος προσδίδει σε μια ταυτότητα. Οι τελετουργίες που διαμορφώνουν ταυτότητες τοποθετούν τον άνθρωπο σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο παράδοσης και σε αντιπαράθεση με τις άλλες παραδόσεις (Salamone, 2010). Έτσι, διαφαίνεται ότι οι τελετουργίες εκτός από μετασχηματιστικό σκοπό, ενέχουν και έναν κανονιστικό και κοινωνικοποιητικό σκοπό.

Στην κλασική θεωρία των τελετουργιών διάβασης, η πιο ουσιώδης έννοια είναι αυτή του μετασχηματισμού, όπως αποδεικνύεται μέχρι τώρα. Η κοινωνία αποτελεί μια σύνθεση ενός συνόλου ανθρωπίνων σχέσεων που βασίζονται σε κοινές πολιτισμικές παραστάσεις. Στην ειδική της μορφή, η κοινωνία σχετίζεται με ιδιαίτερες δομές που υπόκεινται σε διαρκή μεταβολή – γραμμική ή κυκλική. Το μεγαλύτερο τμήμα της συνήθους κοινωνικής ζωής οργανώνεται βάσει κυκλικών εναλλαγών - όπως ο χρόνος -, οι οποίες θεωρούνται αναγκαίες συνθήκες σταθερότητας της κοινωνικής δομής. Οι τελετουργίες διάβασης αναλαμβάνουν το ρόλο της μεταμόρφωσης των συμμετεχόντων, της μεταβίβασής τους από μια κατάσταση σε μια άλλη. Έτσι, η liminal κατάσταση αυτής της διαδικασίας είναι εκείνη που τελικά πραγματώνει τη μετάβαση (Jones, 2005).

Στη σύγχρονη εποχή, η οριοθέτηση εξακολουθεί να υπάρχει, ενώ επεκτείνεται συγκριτικά με τις παραδοσιακές κοινωνίες (Jones, 2005). Αυτή η οριακότητα εντοπίζεται σε πολλούς τομείς της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου, όπως η περίοδος της εκπαίδευσης ενός παιδιού, που κατά τον Turner βρίσκεται σε liminal στάδιο, αφού τοποθετείται στην «betwixt and between» κατάσταση της παιδικής και της ενήλικης ζωής (Jones, 2005). Ένα άλλο παράδειγμα, ένας ακόμα παραλληλισμός είναι κι αυτός με το Πάσχα των Εβραίων, το πέρασμα από τη δουλεία στην ελευθερία, όπου αποτελεί ένα liminal στάδιο της ζωής ενός λαού (Salamone F. A., 2010).

Η μεταβολή της συνειδητότητας του ατόμου είναι ο πυρήνας των τελετουργιών (Salamone F. , 2010). Αν και οι τελετουργίες δεν αποτελούν το μοναδικό τρόπο αλλαγής της συνειδητότητας, επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο αντίληψής του για την πραγματικότητα. Το άτομο που λαμβάνει μέρος σε μια τελετουργία, τελετή, τελετουργικό, μοιάζει να συμμετέχει σε μια θεατρική αναπαράσταση ή και παράσταση, ενώ μετά από αυτήν επέρχεται η μεταβολή του. Στις τελευταίες μελέτες του, ο Turner διαπιστώνει το ίδιο είδος αλληλεπίδρασης διάβασης - «liminal reflexivity»- στο θέατρο, διαμορφώντας τη θεωρία των παραστάσεων, ενώ συμπεραίνει ότι το θέατρο είναι ένα σημαντικό μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης εσωτερικών αντανακλάσεων της κοινωνίας και λειτουργεί ως μέσο διαπολιτισμικής κατανόησης. (Turner, 1982).

Το διεπιστημονικό πεδίο της γνωσιολογίας¹⁰ και της γνωσιοεπιστήμης¹¹ χρησιμοποιούνται για να διερευνηθεί περαιτέρω η δομή και η λειτουργία της τελετουργίας, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του

¹⁰ Η γνωσιολογία είναι κλάδος της φιλοσοφίας που μελετά την ουσία, τις μορφές, τις πηγές, τις δυνατότητες, την αξία και τα όρια της αληθινής γνώσης του εξωτερικού κόσμου και του Εγώ.

¹¹ Η γνωσιοεπιστήμη μελετά γνωσιακές διεργασίες που σχετίζονται με την κατ' αίσθηση αντίληψη, τη σκέψη, τη μνήμη, την κατανόηση της γλώσσας, τη μάθηση, και άλλα ψυχοχημικά φαινόμενα. Κοινό θεωρητικό υπόβαθρο των ερευνητών στην ψυχολογία, στη γλωσσολογία, στην επιστήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, στη φιλοσοφία και στη νευροεπιστήμη για τη φύση της ανθρώπινης διανοίας είναι η υπολογιστική αντίληψη, αυτή δηλαδή που εστιάζεται στην επεξεργασία πληροφοριών.

εγκεφάλου και των αποτελεσμάτων της, ως προς την προσοικειώση της γνώσης και της αλήθειας. Έτσι, ο εγκέφαλος νοείται ως τελεστής μετατροπής, που επεξεργάζεται, κωδικοποιεί και μορφοποιεί τα αποτελέσματα των εισερχόμενων πληροφοριών μέσω των αισθητηριακών δεδομένων. Η οργάνωση του ανθρώπινου βίου λοιπόν, συντελείται με έναν τρόπο, όπου η ασυστηματοποίητη πληροφορία μετατρέπεται σε συστηματοποιημένη και χρήσιμη γνώση. Κατά συνέπεια, η μελέτη των διαδικασιών αντίληψης είναι χρήσιμη για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφορά. Μια διαδικασία αντίληψης και προσδιόρισης του εαυτού είναι και η τελετουργία.

Κατά τον Αμερικανό ανθρωπολόγο Clifford James Geertz (1926 – 2006), η γνωσιοεπιστήμη είναι θεμελιωδώς πολιτισμική, καθώς δηλώνει ότι ο πολιτισμός είναι μία κατεξοχήν γνωσιακή διεργασία που πραγματώνεται τόσο εντός όσο και εκτός του ανθρώπινου εγκεφάλου. Μεγάλο μέρος της γνωσιακής διεργασίας διατελείται στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Μάλιστα, ο ισχυρισμός των κοινωνικών ψυχολόγων πως ακόμα και, τα πιο οικεία στοιχεία του εαυτού αποτελούν προϊόντα κοινωνικής αλληλεπίδρασης καθιστούν την άποψη του Geertz δόκιμη. Η διαπροσωπική σχέση είναι υπεύθυνη για την διαμόρφωση των κυκλωμάτων της μνήμης, του συναισθήματος και την αυτοσυνειδησία. Έτσι, γίνεται πρόδηλο ότι ο πολιτισμός είναι σημαντικός παράγοντας διάρθρωσης της γνωσιακής διεργασίας, καθώς η αντίληψη είναι τόσο βιολογικό όσο και κοινωνικό φαινόμενο (Antes, Geertz, Warne, 2004). Άλλωστε ο εγκέφαλος μπορεί να είναι ατομικός και να βρίσκεται μέσα στο σώμα του κάθε ανθρώπου μεμονωμένα, αλλά τελικά ο νους είναι συλλογικός (Whitson & Kirshner, 1997).

Μεγάλη ώθηση στη γνωσιακή εξέλιξη του ανθρώπου δίνει ο συμβολισμός, όπως υποστηρίζεται από την ανθρωπολογική σχολή. Ο Καναδός ψυχολόγος, νευροανθρωπολόγος και γνωστικός νευροεπιστήμονας Merlin Wilfred Donald παρατηρεί ότι ένας από τους σημαντικούς φορείς αλλαγών για τον πλήρη επανασχεδιασμό του ανθρώπινου πολιτισμού είναι η τελετουργική συμπεριφορά, αφού βοηθάει τους πρώτους ανθρώπους να στραφούν προς το αφηρημένο και να ασχοληθούν με το συμβολικό (Donald, 1993). Η τελετουργία δε, εκτός από τις συμβολικές σχέσεις περιλαμβάνει και τη χρήση τόσο ατόμων όσο και πράξεων ως δηλωτικά σύμβολα επανακαθορισμού των κοινωνικών ρόλων (Antes, Geertz, Warne, 2004).

Στην ιστορία της έρευνας των θρησκειών, η σχέση μύθου και τελετουργίας είναι ζωτικής σημασίας, καθώς από εκεί φαίνεται πως δημιουργείται η συμβολική σκέψη. Επί παραδείγματι, μια γνωσιακή προσέγγιση της θρησκείας των μελετητών McCauley και Lawson εστιάζει στα συστήματα αντίληψης και τις αντιδράσεις των πιστών, δηλαδή στη τελετουργική συμπεριφορά των συμμετεχόντων στις τελετές, αποκαλύπτοντας έτσι ότι τα θρησκευτικά σύμβολα πηγάζουν από πιο θεμελιακούς αντιπροσωπευτικούς μηχανισμούς. Επίσης, επισημαίνουν ότι η πίστη στην παρουσία υπερβατικών δυνάμεων είναι η ιδιάζουσα διαφορά ανάμεσα στην καθημερινή ενέργεια και στην τελετουργική πρακτική ως προς τη δομή της. Με αυτή τη λογική, η ύπραξη πρόσθετων γνωσιακών λειτουργιών δεν προαπαιτείται για την ανάπτυξη θρησκευτικών ιδεών. Κατά τη διάρκεια λοιπόν, μιας τελετουργίας υπάρχουν οι εκτελούμενες πράξεις που πραγματοποιούνται από φορείς που κάνουν κάτι και από φορείς που κάνουν κάτι σε κάποιον, με αποτέλεσμα την ύπαρξη αποδεκτών και μη αποδεκτών (Lawson & McCauley, 1990).

Η δομή της θρησκευτικής τελετουργίας περιλαμβάνει τρεις διατεταγμένες γραμμές ως προς την αντιστοιχισή τους με τρεις θεμελιακούς ρόλους αναπαράστασης: το φορέα, τη δράση και τον αποδέκτη (Lawson & McCauley, 2002). Έτσι λοιπόν, η μορφή της τελετουργίας καθορίζεται από το ρόλο των υπερβατικών φορέων. Από αυτό προκύπτουν οι τελετουργίες ειδικού αποδέκτη, όταν ο υπερφυσικός φορέας είναι ο

αποδέκτης της δράσης, και οι τελετουργίες ειδικού φορέα, όταν ο υπερφυσικός φορέας είναι ο δράστης. Κατά συνέπεια τα αποτελέσματα της τελετουργίας ειδικού αποδέκτη είναι λιγότερο μόνιμα, οπότε συστύνεται η συχνότερη επανάληψή τους. Άλλες τελετουργίες που πρέπει να εκτελούνται πιο συχνά είναι οι τελετουργίες ειδικού οργάνου, με την ύπαρξη ιερού οργάνου – όπως για παράδειγμα η Θεία Μετάληψη -, καθώς σχετίζει το συμμετέχοντα με τον υπερβατικό φορέα.

Σε μια γενική αναγωγή αυτών των συλλογισμών, παρατηρείται ότι όσο πιο έντονα βιώνονται τα μνημονικά αποτυπώματα που προξενεί μια τελετουργία, τόσο λιγότερο συχνά η τελευταία επαναλαμβάνεται. Αυτό το συμπέρασμα βρίσκει σύμφωνο τον Whitehouse, ο οποίος αναπτύσσει τη θεωρία της τελετουργικής μεταβίβασης, η οποία μεταφέρει τα επεξηγηματικά της στοιχεία από τις μελέτες μνήμης στην πειραματική ψυχολογία (Antes, Geertz, Warne, 2004). Στη θεωρία του η μνήμη διακρίνεται σε υπόδηλη και έκδηλη, η οποία είναι είτε βραχύχρονη είτε μακρόχρονη, και η τελευταία γίνεται ή επεισοδιακή ή σημασιολογική. Ακόμη, ο Whitehouse επισημαίνει ότι οι τελετουργίες που εκτελούνται συχνά φαίνεται να κωδικοποιούνται βαθύτερα στη σημασιολογική μνήμη, ενώ οι αντίθετές τους ενυπάρχουν στην επεισοδιακή μνήμη. Αντιστοιχίζοντας δε, αυτούς τους τύπους τελετουργιών με τύπους θρησκευτικότητας, υποστηρίζει ότι στην επεισοδιακή μνήμη αντικατοπτρίζεται ο εικονιστικός τύπος θρησκευτικότητας, ενώ στη σημασιολογική και στην υπόδηλη ο δογματικός τύπος (Whitehouse, 2006).

Οι θεωρήσεις της γνωσιοεπιστήμης για τις διαδικασίες αντίληψης της πραγματικότητας μάλλον εμπεριέχουν κάποια αδύνατα σημεία. Η επανάληψη των τελετουργιών ειδικού φορέα για παράδειγμα, κατά τη θεώρηση των McCauley και Lawson δεν ταυτίζεται με την παραδοχή επενέργειας υπερφυσικού φορέα. Ακόμη, παρατηρείται ότι η άπαξ διενέργεια μη θρησκευτικών τελετών υποδηλώνει τη μη αναγκαιότητα ύπαρξης και επενέργειας του υπερβατικού, με σκοπό τη δημιουργία σταθερών μνημονικών αποτυπωμάτων. Έτσι, αναδύεται η ανάγκη της διερεύνησης για την ουσιώδη προϋπόθεση της σημασιόδοτης από τον συμμετέχοντα στα τελούμενα, ώστε να προκληθούν τα ανάλογα αποτυπώματα και οι συνακόλουθες ερμηνείες. Εδώ επισημαίνεται ότι από μια λειτουργική σκοπιά, η συγκεκριμένη προϋπόθεση σχετίζεται με την κάθαρση της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, λόγω του «συμπάσχειν», το οποίο δύναται να δώσει μια τουλάχιστον εν μέρη πρόκληση των μνημονιακών αποτυπωμάτων. Επομένως, το ευρύ πεδίο έρευνας στον τομέα της ανθρώπινης αντίληψης της πραγματικότητας παραμένει ανοικτό προς περαιτέρω διερεύνηση.

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Είναι περίεργο το πόσο λίγο μετράει το «θέλω» του καλλιτέχνη.

Είναι εκνευριστικό: έχουμε πάντα δίπλα μας έναν ερασιτέχνη που μας επαναλαμβάνει: «αυτό δεν μου αρέσει».

Η: «δεν θα έπρεπε να είναι έτσι αυτό».

Κρεμιέται απ' τα πινέλα μας και αυτά γίνονται βαριά, βαριά...

Δεν ξέρει τίποτε από τέχνη, κι όμως, είναι πάντα εκεί.

Είχε απόλυτο δίκιο εκείνος που έλεγε: «Εγώ, είναι πάντα κάποιος άλλος.

(Picasso, 2005)

Κατά τη δόμηση των ανθρώπινων κοινωνιών συντελείται η κοινωνιολογική εξέλιξη με την κοινωνική προσαρμογή του ατόμου. Οι τελετουργίες και ειδικά οι θρησκευτικές τελετουργίες, κατέχουν τον επικοινωνιακό και κανονιστικό ρόλο στην προσαρμογή των μετεχόντων σε δεδομένες κοινωνικές συνθήκες. Η ποικιλία κοσμοθεωριών προέρχεται από τον διαφορετικό τρόπο σύλληψης της πραγματικότητας από διάφορες ομάδες που εξυπηρετούν την κοινωνική πορεία των μελών τους με ένα διαφορετικό τρόπο.

Στο πλαίσιο κοινωνικού σχηματισμού υπάρχουν τάσεις που ευνοούν και άλλες που δυσκολεύουν την ενδυνάμωση και εξέλιξη μιας κοινής κοινωνικής ταυτότητας. Ο βαθμός προσαρμοστικότητας του ατόμου στον κοινωνικό ιστό είναι ανάλογος με το βαθμό ικανοποίησης των αναγκών του. Επομένως, η κατάλληλη ανταπόκριση στις κοινές αξίες ευνοεί τόσο την κοινωνία ως συλλογικότητα, όσο και τον άνθρωπο ως ατομικότητα. Ωστόσο, οι διαφοροποιημένες ατομικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες καθορίζουν σημαντικά τις ανθρώπινες επιλογές. Η προσχώρηση του ανθρώπου σε ομάδες συντελείται λόγω της πίεσης την ίδιας του της ανεπάρκειας. Με την ικανοποιητική διάρθρωση κοινωνικής ισχύος, η κατανάλωση δυνάμεων σε δραστηριότητες οικοδόμησης του κατεκτημένου είναι περιττή, ενώ η συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες για την πλήρωση προσωπικών αναγκών και κατάκτησης νέων εξελικτικών για την προσωπικότητα και τη ζωή στόχων είναι θεμιτή υπό συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες.

Με τη μεταβολή των κοινωνικών δομών επέρχονται και φαινόμενα μεταβολής κοινωνικών δράσεων που επιδρούν στην καθημερινότητα του ατόμου και εξωτερικεύουν τις συνέπειες που επιφέρει η εκάστοτε αλλαγή. Ατομικότητα και κοινωνικοποίηση είναι έννοιες απόλυτα συνδεδεμένες μεταξύ τους επισφραγίζοντας τη διαδικασία, κατά την οποία ο άνθρωπος μπορεί να γίνει πλήρες μέλος μια κοινωνίας. Επίσης, οι ατομικές οντότητες, οι κοινωνικοί σχηματισμοί και οι πολιτισμικές δομές είναι αλληλένδετες έννοιες. Κατά τον ερευνητή Bruce Lincoln, κοινωνική ομάδα και πολιτισμός νοούνται ως προϊόντα ανθρώπινης δραστηριότητας, και μάλιστα το καθένα από αυτά παράγεται και αναπαράγεται από το άλλο ταυτόχρονα, παρομοιάζοντας τα με την κότα και το αυγό (Braun & McCutcheon, 2003). Έτσι λοιπόν, οι συλλογικές τελετουργίες δε διαχωρίζονται από αυτήν την αμοιβαία και παράλληλη αλληλεπίδραση ως πολιτισμικά χαρακτηριστικά που σχηματοποιούν, αλλά και σχηματοποιούνται ταυτόχρονα.

Η διάκριση του σημειωτικού και συμβολικού χαρακτήρα ανάμεσα στην τελετουργία και τα πολιτισμικά συστήματα επικοινωνίας (Yatromanolakis & Roilos, 2003) φανερώνει ότι η τελετουργία επηρεάζει την κοινωνία, αλλά και επηρεάζεται από αυτήν, ανταποδοτικά. Η συλλογική επιρροή συμβαίνει μέσω της επιρροής που ασκείται στον κάθε συμμετέχοντα της τελετουργικής διαδικασίας δομικά, ενώ η μορφοποίηση του σώματος της κοινωνίας επηρεάζει την αναδιαμόρφωση των τελετουργικών δομών. Θεωρείται ότι μάλλον τα ατομικά κίνητρα συμμετοχής σε μια τελετουργία λίγη σημασία έχουν, ενώ δίνεται προσοχή στη σημασία του τελικού αποτελέσματος. Επί παραδείγματι, η πίστη σε έναν ανύπαρκτο, κατά τα φαινόμενα, υπερβατικό φορέα δεν επηρεάζει το κοινωνικό αποτέλεσμα της τελετουργίας, παρά το γεγονός της μη πραγματικής ύπαρξης του υπερβατικού φορέα, αφού οι συμμετέχοντες – πιστοί συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο που θα συμπεριφέρονταν, εάν αυτός υπήρχε. Έτσι, η τελετουργία μελετάται σε δύο διαστάσεις: α)σε αυτήν που επικεντρώνεται στο ζητούμενο του μετέχοντος και, β)σε εκείνη που επικεντρώνεται στο πραγματικό αποτέλεσμα.

Τα ατομικά και συλλογικά αποτελέσματα της τελετουργίας ανεξαρτητοποιούνται από τους στόχους και τα κίνητρα των μετεχόντων. Η ατομική

μεταβολή του συμμετέχοντα μάλλον επιδιώκεται, ενώ η συλλογική μεταβολή εξαρτάται από τη συμβολή της τελετουργίας στη διαμόρφωση ή συντήρηση των κοινωνικών δομών. Οι δύο αυτές μεταβολές βρίσκονται σε αλληλοσυνάρτηση μεταξύ τους και πλήρη αλληλοσχέτιση, καθώς η μία επιδρά αλλά και προκαλεί την άλλη. Το άτομο ως διακριτή οντότητα ενσωματώνεται ως μέρος ενός συνόλου που βρίσκεται στον κοινωνικό ιστό, φανερώνοντας έτσι την ύπαρξη σχέσεων αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων του εκάστοτε αθροίσματος. Αυτές οι σχέσεις λοιπόν, αποτελούν τους συνδέσμους της κοινωνικής ομάδας, που μπορεί να αναπτύσσονται μεταξύ μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων, πραγματοποιείται η ροή πληροφορίας μεταξύ των ανθρώπων. Η πληροφορία μπορεί να είναι μια ιδέα, μια γνώμη, ενημερωτικά στοιχεία κ.α., δηλαδή ο,τιδήποτε μπορεί να μεταδοθεί από άνθρωπο σε άνθρωπο.

Μια προσέγγιση παράγοντα εφαρμογής για τη ροή της πληροφορίας είναι η μιμιδιακή. Ο όρος «μιμίδιο» εισάγεται από τον εξελικτικό βιολόγο Richard Dawkins το 1976, κατ' αναλογία προς το γονίδιο, τη βασική μονάδα γενετικής πληροφορίας. Η λέξη «μιμίδιο» (meme) εκφράζει τη μη γενετική μεταβίβαση, και προέρχεται ετυμολογικά από την αρχαιοελληνική λέξη «μίμημα», δηλαδή απομίμηση – αντιγραφή, ως παράλληλος του όρου «γονίδιο», που χρησιμοποιείται για τη γενετική μεταβίβαση. Το μιμίδιο αφορά τα αυτοαντιγραφόμενα πρότυπα πληροφορίας, για μονάδες πολιτισμικής μεταβίβασης. Σύμφωνα με τον εισηγητή του όρου, τα περισσότερα από αυτά που καθιστούν τον άνθρωπο ως ασυνήθιστο ον, περιγράφονται με τη λέξη «πολιτισμός». Γι' αυτό, η πολιτισμική μεταβίβαση μοιάζει με τη γενετική μεταβίβαση που μπορεί ενδεχομένως να είναι μια συντηρητική βάση, αλλά μπορεί μέσω αυτής να αναδυθεί μια άλλη μορφή εξέλιξης. Άλλωστε, όπως τα γονίδια μεταφέρονται και εξελίσσονται από γενιά σε γενιά, έτσι και ο πολιτισμός εξελίσσεται και μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Σε αυτόν τον παραλληλισμό, τα μιμίδια δεν κληροδοτούνται γενετικά, αλλά μέσω της επικοινωνίας, των παραδόσεων, των ηθών και των εθίμων, της γλώσσας και της παιδείας. Η μεταβίβαση πληροφορίας μέσω των μιμιδίων μπορεί να συντελείται ως ασυνείδητη ή συνειδητή αντιγραφή αντιλήψεων, συμπεριφορών και τεχνουργημάτων, ή ως διδασκαλία μάθησης και εκπαίδευσης. Οι πληροφορίες μεταφέρονται μέσω των ιδεών, των συμβόλων, του γραπτού και προφορικού λόγου, των συνηθειών, της τελετουργίας, ή άλλων πρακτικών που εμπεριέχουν μίμηση¹². Η φυσική επιλογή των εθισμών και των ιδεών θεωρείται ότι ακολουθεί κανόνες φυσικής επιλογής κατ' αναλογία με αυτόν της βιολογικής εξέλιξης. Μάλιστα, ο Dawkins επιβεβαιώνει την ύπαρξη του Θεού έστω και υπό τη μορφή μιμιδίου με υψηλή επιβιωτική αξία, γιατί ενοείται από το περιβάλλον που του παρέχει ο ανθρώπινος πολιτισμός (Dawkins, 2017).

Η μίμηση¹³ αποτελεί το βασικό μέρος της τελετουργικής διαδικασίας των αρχαίων μυστηρίων, που διαπλάθονται μέσω του μύθου και τη διαδικασία της μνητικής τελετής. Οι αρχαίοι Έλληνες μέσω αυτών των ιερών - κατ' αυτών - τελετουργιών μιμούνται πρότυπα της δικής τους μυθικής εποχής, όπως ο ημίθεος Ηρακλής, ο θεός Δίας κ.α., εφόσον η ζωή αυτών θεωρείται παραδειγματική. Μέσω λοιπόν, της συμμετοχής τους στη μυθική ζωή των προτύπων στο πλαίσιο των τελετών – μυστηρίων, επενεργεί η δύναμη του μύθου δια τη μύηση¹⁴. Η μύηση ως μια τελετή περάσματος από την παρούσα ή παλιά κατάσταση στην επιθυμητή νέα συντελείται δια

¹² Πηγή αυτής της θεωρίας εμφανίζεται ήδη από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, όπως για παράδειγμα οι Πυθαγόρειοι που θεωρούν ότι η κατασκευή του μαθηματικού οικοδομήματος είναι η μίμηση της κατασκευής του ιδεατού, συμπαντικού, κοσμικού οίκου (Mattéi, 1995).

¹³ Η σημασία της έγκειται στην ενέργεια του «μιμούμαι», δηλαδή αντιγράφω, χρησιμοποιώ κάτι ως πρότυπο ή υπόδειγμα, αναδημιουργώ αυτό που κάνει κάποιος άλλος.

¹⁴ Η λατινική ρίζα της λέξης «μύηση» είναι «initiare:» που σημαίνει αρχίζω να εισέρχομαι.

μέσου της μίμησης συγκεκριμένων πράξεων ή και δοκιμασιών ανάλογα την περίπτωση. Ένα απλό παράδειγμα μιμητικής αναπαράστασης είναι το κυνήγι, όπου δίνεται λύση στο σοβαρό θέμα της επιβίωσης.

Μέσα από την πληθώρα φιλοσοφικών ιδεών και θεωρητικών προσεγγίσεων για τη μίμηση από την αρχαιότητα έως σήμερα, ξεχωρίζει αυτή του Αριστοτέλη ως βασική για τη συνάφεια τελετουργίας – κοινωνίας – μιμητικής ροής της πληροφορίας. Ο Αριστοτέλης λοιπόν, υποστηρίζει ότι η μίμηση είναι η δια των αισθητών μέσω αναπαράσταση μιας πραγματικότητας. Η ευχαρίστηση δε της μίμησης είναι φυσική στον άνθρωπο, ειδικά όταν παρακολουθεί τις μιμητικές αναπαραστάσεις. Έτσι, όταν αυτές αποδίδονται στο θέατρο με τέλεια μίμηση, οι θεατές συλλαμβάνουν το νόημα και επέρχεται το αίσθημα της ικανοποίησης και της κάθαρσης¹⁵, εξαγνίζοντας τα αρνητικά συναισθήματα, όπως ο φόβος – έχοντας δηλαδή την ίδια ακριβώς στόχευση με αυτήν της τελετουργίας. Η μίμηση αιώνες τώρα, βρίσκεται στο επίκεντρο των μελετητών, ειδικότερα στις θεωρίες αναπαράστασης του «κοσμοαντανακλαστικού» και της «κοσμοπροσομοίωσης» στις εικαστικές και στις μουσικο-ποιητικές τέχνες (Halliwell, 2002). Η σχέση μεταξύ τέχνης και πραγματικότητας επηρεάζει αναπόδραστα την ψυχολογία και την ηθική του τρόπου, με τον οποίο ο άνθρωπος βιώνει και επηρεάζεται τόσο από τη μιμητική τέχνη, όσο κι από τις προεκτάσεις της στις υπόλοιπες εκφάνσεις της ζωής.

Η πληροφορία ως μια αδρανής και αναλλοίωτη ουσία έχει τη δύναμη να διαμορφώνει απόψεις, να σχηματοποιεί πεδία ανθρώπινης δράσης, να συσχετίζει στοιχεία και πράξεις, ενώ παράλληλα εμπλουτίζεται και αναδιαμορφώνεται κι η ίδια. Ο τύπος της πληροφορίας και ο τρόπος μετάδοσής της καθορίζονται σημαντικά από τα ίδια τα άτομα. Επομένως, στο τελετουργικό αποτέλεσμα, η τελετουργία μορφώνει τις κοινωνικές δομές λόγω και διαμέσου της επίδρασης που έχει στα χαρακτηριστικά των ατόμων που απαρτίζουν αυτές τις δομές. Οι επιμέρους κοινωνικές ομάδες ή ακόμα και το σύνολο της κοινωνίας μπορεί να αφορούν τέτοιες δομές. Στην περίπτωση δε, της κοινωνίας ως σύνολο, στην επίδραση των επιμέρους ομάδων παρατηρείται η διάχυση και ο συχνός ανταγωνισμός με την επίδραση άλλων ομάδων. Άρα, η επίδραση δεδομένων τελετουργικών επιτελέσεων, όταν απευθύνονται σε επιμέρους ομάδες φαίνεται να σμικραίνει, όσο το πλαίσιο μελέτης μεγεθύνεται λόγω της εισαγωγής επιπλέον ομάδων.

Χαρακτηριστικό είναι το σημείο συνάντησης της κοινωνικής προσαρμογής και της επιβιωτικής αξίας των μιμηδίων. Το άτομο μέσω της ένταξής του σε συνεργατικές δομές και σε οργανωμένα κοινωνικά δίκτυα, από τη μία πλευρά διατηρεί τη φυσιολογία του ως θηλαστικό ον, αλλά από την άλλη λόγω της ενσωμάτωσής του σε μια συλλογικότητα, του προσφέρονται δυνατότητες πρακτικά τουλάχιστον, απεριόριστες χάρη στις καινοτομίες που αναπτύσσονται και συσσωρεύονται εκεί (Gourhan, 2007). Η απόκτηση περισσότερων αγαθών από κάποιους και λιγότερων από άλλους μάλλον είναι μοιραία. Ακόμα, είναι φυσικό επακόλουθο της αποδοτικότερης προσαρμογής στο νέο διαμορφωμένο κοινωνικό ιστό, ότι οι βέλτιστες δυνατότητες ανταποδόσεων λειτουργούν βάση του λεγόμενου κοινωνικού μόχθου. Έτσι, το άτομο με ιδιαίτερους συλλογισμούς και ιδέες ανάλογες αποδοτικότερης ένταξης, αποκτά κοινωνική δύναμη, με αποτέλεσμα τη δυναμικότερη διάδοση των απόψεών του. Αυτή λοιπόν, είναι η «επιβιωτική αξία», στην οποία αναφέρεται ο Dawkins (Dawkins, 2017).

¹⁵ Κατά τον ορισμό του Αριστοτέλη για την τραγωδία, ο θεατής είναι απαραίτητο να «καθαίρεται», δηλαδή να απαλλάσσεται από το άγχος και τις έντονες ψυχολογικές μεταπτώσεις που τον κατακλύζουν, παρακολουθώντας την εξέλιξη του δράματος.

Στην τελετουργία η κάθε σχέση θεωρείται ο «αγωγός», μέσα από τον οποίο κυκλοφορεί η πληροφορία. Αυτή η σχέση επονομάζεται ως «τελεστής». Όταν ο τελεστής επενεργεί, υπάρχει κάτι το οποίο αλλάζει και μεταβάλλεται, αφού νοείται ως μια συνάρτηση ή αλλιώς ένας επιβεβλημένος μετατροπέας. Έτσι, είτε ο τελετάρχης είτε ο ιερέας είτε ο μύστης είτε ο μνητής διεκπεραιώνουν την επιτέλεση μιας τελετουργικής διαδικασίας. Ακόμη, η επιτέλεση έχει διάφορες μορφές ή με δρώμενα, ή με λέξεις ή με ψυχολογικούς όρους. Η διαμεσολαβητική αρωγή του ιερούργου ανάμεσα στην υπερβατική οντότητα και το σύνολο των πιστών προσδίδει δύναμη επιρροής στον τελεστή λόγω της επενέργειά του. Εάν δε, υπάρξει αποδοχή υπερβατικών δυνάμεων, τότε ο τελεστής μετασηματίζει το υποκείμενο λόγω της ψυχουργικής επίδρασης της τελετουργίας. Ο καινούριος και μεταβεβλημένος άνθρωπος που διαμορφώνεται είναι αυτός που θα αλλάξει και τις σχέσεις του συνόλου. Έτσι, στην ουσία παρατηρείται και η μεταβολή στον τρόπο αλληλεπίδρασης σε έναν κοινωνικό σχηματισμό¹⁶. Ο καθορισμός λοιπόν, των σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων εξαρτάται από την αμοιβαία και εν δυνάμει αλληλεπίδραση ανάμεσα στη μονάδα και το σύνολο, το άτομο και την κοινωνία, η οποία συντελείται σε μια ατέρμονη αλληλουχία μετασηματισμών. Επομένως, δε θα ήταν άτοπος ο ισχυρισμός πως η ενεργητική ζωή του ανθρώπου καθορίζεται από μια μακράιωνη διαδοχή τελεστών μετασηματισμού.

Ο κοινωνικός σχηματισμός που εκφράζει τη συλλογική ανθρώπινη κατασκευή είναι παράλληλος με την ιδέα της τελετουργίας ως κατασκευή. Το τελετουργικό ως έκφραση του θανάτου και της αναγέννησης, ως μηχανισμός ένταξης του ατόμου σε μια κοινότητα και η ταυτόχρονη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής οντότητας αποτελεί τη διαδικασία κοινωνικού μετασηματισμού, με σκοπό την κάθαρση και τη βίωση συμβολικών αξιών. Η ανάλυση του συνόλου συγκεκριμένων δραστηριοτήτων αποτελούν τις ζωντανές αντανάκλασεις της ερμηνείας του κόσμου, της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του νοήματος της ζωής (Bell, 1997). Επομένως, φαίνεται ότι ο άνθρωπος είναι αυτός που κατασκευάζει τις τελετουργίες, επειδή επιδιώκει την αλλαγή, η οποία πρέπει να γίνει με έναν συμβολικό τρόπο, με συγκεκριμένα βήματα και προσδιορισμένες ενέργειες ομαλής μετάβασης από το παλαιό στο καινούριο.

Όσο αφορά το κάθε μέλος της κοινότητας, δεν είναι αυτό που καθορίζει με αυτοβουλία τις συνθήκες αλληλεπίδρασης με τα υπόλοιπα μέλη. Σε έναν κοινωνικό σχηματισμό υπάρχει αμοιβαιότητα στην αλληλοκαθόριση σχέσεων και συνθηκών, καθώς το κάθε άτομο επηρεάζεται και επηρεάζει στον ίδιο χρόνο. Ακόμη, η δυναμική που φέρει το κάθε άτομο, επιφορτισμένο με τις ιδέες, τις απόψεις, τις επιθυμίες, τα όνειρα, τη γνώση, τη γενική ψυχολογία του, διαρρέει στο κοινωνικό σύνολο προς όλες τις κατευθύνσεις – στα άτομα, στις δράσεις, και στις μεταξύ τους σχέσεις -, με αποτέλεσμα την επίδραση των κοινωνικών ετεροτήτων, αλλά και την αντίστροφη επίδραση των τελευταίων με την ίδια διαδικασία.

Η επίδραση της τελετουργίας στους συμμετέχοντες αποτελεί συμβολή καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση της ταυτότητας των μεταξύ τους σχέσεων. Αν όμως, ο εκάστοτε συμμετέχων έχει πίστη σε κάτι που δεν υπάρχει, όπως μια υπερβατική οντότητα, δεν αλλάζει την αποτελεσματικότητα της τελετουργίας. Η μορφοποίηση του ατόμου από την τελετουργία διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά διάδρασης των αλληλεπιδραστικών σχέσεων των ατόμων.

¹⁶ Ο όρος «κοινωνικός σχηματισμός» σχετίζεται με μια άλλη έννοια της κοινωνίας, δηλαδή ως συλλογική ανθρώπινη κατασκευή. Ο όρος αυτός συγκεκριμενοποιεί τη σύνθετη αλληλεπίδραση ποικίλων ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Αυτές οι δράσεις δύναται να αναπτύξουν συστήματα συμβολισμού, μορφικές πρακτικές, ακόμα και θεσμούς, με σκοπό τη διάδοση, τη συντήρηση και την αναπαραγωγή των ίδιων (Braun & McCutcheon, 2003).

Εφόσον η κοινωνία δημιουργήθηκε από το γάμο βιολογικών δομών και αναγκών των ψυχικών διεργασιών και του λόγου, τότε κατά τη διάρκεια της εξέλιξης υπάρχει αλληλεπίδραση ψυχής και περιβάλλοντος που δε σταματά ποτέ. Η απόσταση του ασυνείδητου από την τελετουργική δράση είναι η παράδοση, καθώς οι άνθρωποι τείνουν να ενεργούν με βάση το ιστορικό πριν. Έτσι, όπως συμβαίνει και με τα έθιμα, κάποιες τελετουργίες επιβιώνουν ακόμα λόγω μιας παρελθοντικής πίστης, καθώς η δράση της τελετουργίας είναι κατεξοχήν επικοινωνιακή. (Burkert, 1997). Ωστόσο, παρατηρείται η σταδιακή απώλεια της πίστης σε υπερβατικές δυνάμεις, παρ' όλη την επιβίωση κάποιων τελετουργιών χάρη της παράδοσης, αλλά παρά μόνο προς διασκέδαση (Λέβιτ, 1985). Ο επικοινωνιακός προορισμός της τελετουργίας δε χάνεται, γιατί οι συμμετέχοντες βρίσκονται μέσα στην ομάδα δρουν και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους επιδεικνύοντας τις δυνάμεις τους. Έτσι, μέσω της επιβλητικής επίδειξης επιτυγχάνεται η υπέρβαση των ατομικών αγωνιών (Φρόντ, 2005). Για παράδειγμα, μπορεί ένας φτωχός χρεωμένος Γερμανός πολίτης να κυριαρχείται από το άγχος και την απελπισία, αλλά μπορεί να υπερβεί αυτά τα συναισθηματικά του όρια, καθώς ανήκει σε ένα έθνος με μεγάλη οικονομική ισχύ που παίζει ρυθμιστικό ρόλο στην κοινωνικοπολιτική ζωή της Ευρώπης. Επομένως, η υπερηφάνεια που νιώθει, επειδή ανήκει σε μια ανώτερη κοινωνία συγκριτικά με τις υπόλοιπες, τον «σώζει» από το προσωπικό του τίποτα (Φρομ, 1971). Άρα η βαθιά ανάγκη για κοινωνική ένταξη παίρνει άλλες διαστάσεις με αντίστοιχο τρόπο και στην τελετουργική διαδικασία.

Κατά την τελετουργική διαδικασία, φαίνεται ότι η αγωνία μεταφέρεται από την πραγματικότητα σε μια συμβολική διάσταση. Η τελετουργία λειτουργεί ως σωσίβια λέμβος της απελπισίας που φέρνει η καθημερινότητα, καθώς προκαλώντας τεχνητή αγωνία, καταλήγει να κατακτήσει τον έλεγχο ως ένα βαθμό. Η τελετουργία, παρόμοια με την κάθαρση της ελληνικής τραγωδίας, δίνει α) την εγγύηση της σωσμένης δράσης από την απόγνωση, β) την υπόσχεση ενός αναμενόμενου – προσχεδιασμένου τέλους και γ) την παροχή προτύπου λειτουργίας για την επίτευξη του ποθούμενου τέλους. Ακόμη, η βίωση της αγωνίας από τους συμμετέχοντες είναι ομαδική και αλληλέγγυα, με αποτέλεσμα να μπορεί να προσπεραστεί (Burkert, 1997). Η αξίωση και η σημασιодότηση που δίνονται από το άτομο τόσο στην ομάδα όσο και στην τελετουργία αποδεικνύει και επισφραγίζει τη σημαντικότητα της συμμετοχής του στην τελετουργία για την ίδια τη ζωή του, τους στόχους του και τη σωτηρία του. Ο στόχος της τελετουργικής διαδικασίας ολοκληρώνεται με τη βιωματική έκφρασή της, είτε είναι υποχρεωτική είτε οικειοθελής. Ακόμα και με την αποστασιοποιημένη παρατήρηση δύναται να κατανοηθεί η ιερότητα, με την οποία αντιμετωπίζουν οι συμμετέχοντες την τελετουργία.

Επιπλέον, η ποικιλία των τελετουργιών επικυρώνουν τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους βάση της διαφορετικότητάς τους. Αυτό συμβαίνει επειδή διαφορετικοί άνθρωποι εκφράζονται μέσω της τελετουργίας συνοδοιπορώντας προς έναν κοινό σκοπό. Αν και οι βασικές ανθρώπινες στοχεύσεις συγγενεύουν μεταξύ τους, εν τούτοις δημιουργούνται διαφορετικές τελετουργικές επιτελέσεις που αντικατοπτρίζουν τις ποικίλες ερμηνείες της ίδιας πραγματικότητας.

Παρόμοιος σκοπός επιτελείται ακόμα και στις προσωπικές τελετουργίες, όπου το άτομο εκτελεί είτε μόνο του είτε με τη συμμετοχή του στην κοινωνική ομάδα – όπως η ατομική προσευχή ή ο διαλογισμός. Η ανάγκη εξωτερίκευσης συναισθημάτων, σκέψεων, απόψεων και εμπειριών που δε γίνονται αποδεκτά από την κοινωνία λόγω μη αναγνώρισης, απόκρυψης ή άγνοιας τους, δημιουργεί τέτοιου είδους τελετουργικά. Πάντως, η τελετουργία λειτουργεί συμφιλιωτικά ανάμεσα στις αντίθετες δυνάμεις της ζωής και δείχνει ότι μπορεί να επισφραγίσει την κοσμική αρμονία και ισορροπία (Salamone F. A., 2010).

Αξιοσημείωτο είναι πως αυτό που αποκομίζει ο κάθε συμμετέχοντας στην τελετουργική διαδικασία είναι το αίσθημα της νίκης μπροστά στο χάος και την αποδόμηση. Έτσι, ο άνθρωπος καθώς φαίνεται, πάσχει, αλλά πάσχει με μια δυναμική προσδοκίας ως μια μορφή υποσχόμενης κάθαρσης – όπως αυτή της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας που φαίνεται ότι για τη γέννησή της, η τελετουργία παίζει σημαντικό ρόλο (Seaford, 2003).

Εκτός από την προσδοκώμενη κάθαρση που ενδυναμώνει τους δεσμούς των συμμετεχόντων, σπουδαίο ρόλο παίζει και η ίδια τους η συμμετοχή. Το αίσθημα ασφάλειας λόγω της ιδιότητας του ανήκειν πολλαπλασιάζει το αίσθημα της δύναμης, αλλά αυτή η δύναμη εξαρτάται από την ύπαρξη της ομάδας, γιατί ενυπάρχει συνειδητά και ασυνείδητα το σύνθημα «Όλοι μαζί μπορούμε, γιατί κανείς δεν μπορεί μόνος του.» Με αυτήν την κοινή διαπίστωση, οι συμμετέχοντες κατακτούν τη συνοχή και την προστασία της ομάδας που δίνει εγγυήσεις τουλάχιστον για τα κεκτημένα.

Όσο αφορά τον ανταγωνισμό, δεν εκλείπει ούτε μεταξύ των ανθρώπων και της φύσης, αλλά ούτε και μεταξύ των αντίπαλων κοινωνικών ομάδων. Η αρχή της ηδονής και η αρχή της πραγματικότητας εμπλέκονται στη μάχη του ανταγωνισμού, που έχει στόχο την εξασφάλιση όσο το δυνατόν περισσότερων κατακτήσεων με όσο το δυνατόν λιγότερη ενεργειακή δαπάνη (Freud, 2021). Στο ανταγωνιστικό περιβάλλον τα επιτυχημένα συστήματα που διατηρούν την ταυτότητά τους λόγω της ομαδικής αλληλεγγύης, που ενισχύεται και από την τελετουργική διαδικασία ονομάζονται «πολιτισμοί» (Burkert, 1997). Ειδικότερα, μεγαλύτερη διεισδυτικότητα παρατηρείται από τις θρησκευτικές τελετουργίες, παρά τις κοσμικές. Άλλωστε η πρόσληψη της θρησκείας γίνεται με πολιτισμικό τρόπο, όπως πραγματοποιείται η πρόσληψη της κουλτούρας (Boyer, 2008). Η εξήγηση της διάδοσης της τελετουργίας διερευνά τα όρια της αποτελεσματικότητας και της νοηματοδότησης που δίνει ο άνθρωπος σε αυτές. Το γιατί ο άνθρωπος επιλέγει την τελετουργία για να μεταφέρει και να μεταδώσει το «ιερό» - αξιακό μήνυμα – σκοπό, ίσως να έχει ψυχολογική απάντηση (Boyer, 2008). Κάποιοι μελετητές λοιπόν, υποστηρίζουν ότι η τελετουργία είναι μια μορφή ψυχαναγκασμού ή τουλάχιστον ορισμένα στοιχεία της ενεργοποιούν συγκεκριμένα νοητικά συστήματα, με αποτέλεσμα την υπερλειτουργία των ψυχαναγκαστικών διαταραχών (Boyer, 2008). Βέβαια επισημαίνεται μια κατανοητή διευκρίνιση ότι η ιδιωτική τελετουργία διαχωρίζεται από την κοινωνική και επικοινωνιακή τελετουργία, παρ' όλο που και στις δύο ενυπάρχουν στερεοτυπικές συμπεριφορές (Burkert, 1997). Επομένως, στην κοινωνική και επικοινωνιακή λειτουργία της τελετουργίας μάλλον η θεωρία του ιδεοψυχαναγκασμού τουλάχιστον δε δύναται να δώσει μια δόκιμη απάντηση στο ερώτημα.

Συμπερασματικά λοιπόν, η δυναμική της τελετουργίας πηγάζει από τον επικοινωνιακό της χαρακτήρα. Έτσι, δύναται να χαράζει πορεία στον κοινωνικό σχηματισμό, να ισορροπεί αντίρροπες δυνάμεις, να κοινωνικοποιεί, να μεταβιβάζει μηνύματα και πληροφορίες, να δημιουργεί ερμηνείες και να προκαλεί αλλαγές. Η ανθρώπινη ανάγκη - ατομική και συλλογική - φέρει την ευρεία διάδοση της τελετουργίας, ενώ η αξιοποίηση πόρων, με σκοπό την επιτέλεση και διαιώνισή της, δηλώνει την αποτελεσματικότητά της.

Η κοινωνική αγωγή αποτελεί τη διαδικασία προσαρμογής του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον, με βάση την οποία διατηρείται η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κοινωνικές δομές έχουν την τάση αναπαραγωγής. Παρόμοια, η τελετουργία ως σύστημα μετάδοσης πληροφορίας, σε συνάρτηση με την εκάστοτε τάξη πραγμάτων, διαμορφώνεται με βάση τα δεδομένα και τις αξίες της κοινωνίας, ενώ σχηματοποιείται σε ορισμένες συνθήκες, τις οποίες αντανάκλα. Η ανάγκη είναι η αιτία μετάδοσης μηνυμάτων, που εκφράζει το νόημα που επιθυμεί να προσδώσει η

αλληλεπιδραστική σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους ή των ίδιων με το κοινωνικό περιβάλλον τους. Υπό αυτή τη σκοπιά, η τελετουργία επιτυγχάνει τη διατήρηση μιας κοσμοθεωρίας, οπότε αποτελεί ισχυρό όργανο πολιτισμικής μεταβίβασης (Burkert, 1997).

Το παραμύθι και ο μύθος που έχουν κεντρική θέση στην τελετουργία, νοούνται ως αυθεντική πηγή της ανθρώπινης ψυχής. Η χρήση της φαντασίας γίνεται για την ικανοποίηση των επιθυμιών, αφού η πραγματικότητα αδυνατεί να τις εκπληρώσει (Freud, 2017). Έτσι, το παραμύθι και ο μύθος λειτουργούν ως λυτρωτικοί μηχανισμοί και μετεξελίσσονται σε άρτια παιδευτικά και ψυχαγωγικά μέσα (Δραγάση - Σηφάκη, 2009). Για παράδειγμα, ο καταναγκασμός της εξουσίας ή των συνθηκών δημιουργούν φόβους κι ανασφάλειες που αποτρέπονται και, αντιστρέφονται μέσω της χρήσης κάποιου μύθου, που λειτουργούν ως εργαλεία πειθούς, γιατί το άτομο πρέπει να κατανοήσει ότι οι ορμικές παραιτήσεις που υφίσταται είναι προς το συμφέρον το δικό του, και κατ' επέκταση του συνόλου. Ακόμη, τα χαρακτηριστικά των προσώπων αυτών των ιστοριών χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά ενός μηνύματος παραδειγματισμού (Ζαν, 1996). Η συγγένεια του μύθου με την τελετουργία επιτελείται λόγω της ταύτισής τους στην ίδια λειτουργικότητα και κοινωνική αποστολή που είναι η μεταβίβαση μηνυμάτων, πληροφοριών και διδαγμάτων. Όλες αυτές οι μορφές, όπως και η αρχαία ελληνική τραγωδία, που εκφράζουν την κοινωνία ατομικά και συλλογικά υπερβαίνουν το θρησκευτικό πλαίσιο. Μόνο όταν η υπερβατική δύναμη εμπλέκεται, τότε το πλαίσιο μετατρέπεται και σε θρησκευτικό.

Με την κατανομή ισχύος προκύπτουν τα κοινωνικό – πολιτικά συστήματα που για λόγους βιωσιμότητας οργανώνονται από τη θρησκεία και την πολιτική. Η διατήρηση και νομιμοποίησή της θρησκείας και της πολιτικής επιτελούνται μέσω των τελετουργικών διαδικασιών με συνεναιτική ή επιβαλλόμενη εκτέλεση. Έτσι, διαμορφώνεται μια κοινή πραγματικότητα για τον άνθρωπο σε κάθε εποχή, όπου η ένταξη και η προσαρμογή του στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον ικανοποιεί τις βιωτικές του ανάγκες. Αυτή η δυναμική διαδικασία αποτελεί την κοινωνικοποίηση, η οποία δημιουργεί την κοινωνική συμπεριφορά οικοδόμησης μιας κανονιστικότητας.

Η κοινωνική κανονιστικότητα ορίζεται ως η σύνδεση των κρίσεων που λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αξιολογήσει την αναμενόμενη συμπεριφορά ενός μέλους μιας ομάδας από τα υπόλοιπα μέλη της, αλλά και το αντίστροφο. Η ίδια αποτελεί την αναγκαία επιταγή της κοινωνικής προσαρμογής. Κάθε συμπεριφορά συνεπάγεται ανάλογες κριτικές και αξιολογήσεις. Με βάση τα πρότυπα κάθε κοινωνικής ομάδας διακρίνεται η καταλληλότητα των εκάστοτε συμπεριφορών, αλλά και ο βαθμός αποδοχής τους. Επομένως, «φυσιολογική» κρίνεται αυτή η συμπεριφορά που πληρεί τα πρότυπα της κοινωνικής κανονιστικότητας (Σταύρου, 1983).

Μια άλλη ανάγνωστη της κοινωνικής κανονιστικότητας είναι ως ανθρώπινη κατασκευή μια καταρτισμένης λίστας κριτηρίων φυσιολογικής και μη συμπεριφοράς. Αυτή η λίστα πρέπει να είναι αποδεκτή από την πλειοψηφία της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας ενός ορισμένου τόπου και μιας συγκεκριμένης ιστορικό - χρονικής περιόδου. Επομένως, η παθολογική ή η αποκλίνουσα συμπεριφορά δύναται να θεωρείται ορθή κατά τη φυσιολογία της ανάλογα την εποχή, αλλά και την περιοχή που συμβαίνει. Ακόμη, η σχέση του ατόμου με τη συλλογικότητα καθορίζει την προσωπικότητα της μονάδας. Όμως, η υποκειμενικότητα της μονάδας που διαμορφώνεται από άλλους παράγοντες (οικογένεια, προσωπικές εμπειρίες κ.α.) μπορεί να ξεχωρίζει από την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά. Σε αυτήν την περίπτωση, η μονάδα χαρακτηρίζεται ως μη προσαρμοσμένη, αφού αποκλίνει σημαντικά από το μέσο όρο της επικρατούσας συμπεριφοράς. Έτσι, η φυσιολογική λειτουργία του ατόμου σε δεδομένα κανονιστικά πλαίσια της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας προϋποθέτει την προσαρμογή του. Εδώ,

γίνεται κατανοητός και ο ρόλος των τελετουργιών διαδικασιών που είναι η αρμονική ένταξη του ατόμου, το οποίο έχει τη σωστή και κανονική στάση που προαπαιτεί η κοινωνική οντότητα.

Η τελετουργία ως κοινωνική προσαρμογή εκτελεί δυναμικά τη μεταβλητότητα των συνθηκών της κοινωνίας και διαμορφώνει τον τρόπο ανταπόκρισης του ατόμου στις κοινωνικές αλλαγές. Επιπλέον, λόγω της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το σύνολο, η τελετουργία δημιουργεί μια εξάρτηση αμοιβαιότητας, στη βάση της οποίας διαπλάθεται το πλαίσιο τόσο της γνώμη του ατόμου όσο και της κοινής γνώμης. Με αντίστροφο τρόπο όμως, η τελετουργία θέτει όρια στην επιρροή των δεδομένων που είναι αποδεκτά καθ' ολοκληρία, με σκοπό τη σύσταση της ατομικής ταυτότητας.

Επιπρόσθετα, φαίνεται ότι η τελετουργία επιτελείται βάση των κοινωνικών συνθηκών, ειδικά σε περιόδους που παρατηρούνται ανακατατάξεις και ανατροπές, γιατί οι μεταβολές στον κοινωνικό σχηματισμό δύναται να εκφραστούν καλύτερα μέσω των τελετουργιών μετάβασης – διάβασης. Η τελετουργία φαίνεται να έχει διττό ρόλο λειτουργώντας από τη μία ως μηχανισμός ελέγχου κοινωνικής σταθερότητας, και από την άλλη ως όργανο πρόβλεψης κοινωνικών μεταβολών. Επομένως, η τελετουργία αποτελεί τόσο σταθεροποιητικός όσο και μεταβολικός παράγοντας στον κοινωνικό ιστό.

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις σε διάφορες μορφές, όπως αυτή της τελετουργίας αποτελούν ένα δίκτυο κοινωνικοποίησης που δημιουργεί δυναμικά κοινωνικά μορφώματα, τα οποία κι αυτά με τη σειρά τους αλληλεπιδρούν με κάθε αλλαγή που συμβαίνει στην κοινωνία. Αυτά τα κοινωνικά μορφώματα λειτουργούν όπως κάθε ζωντανός οργανισμός, με όρους αυτοσυντήρησης και αυτοαναπαραγωγής μέχρι τον εκφυλισμό τους.

Συμπερασματικά, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης είναι ένα συνεχές και αδιάλειπτο ταξίδι γνώσης πάσης φύσεως που ξεκινάει από τη γέννηση – ίσως και πριν από αυτήν – που διαρκεί ως το θάνατο – ίσως και μετά από αυτόν, το οποίο μετατρέπει το νέο άτομο σε ενεργό μέλος μιας κοινωνίας. Η διαχρονικότητα της κοινωνικοποίησης παράγει τη μνήμη του ανθρώπου ως συλλογικότητα (Γιούλτσης, 1997). Έτσι, ο δυναμικός χαρακτήρας της κοινωνικοποίησης με την ποικιλομορφία των αλληλεπιδράσεων της ευθύνεται για το δίκτυο των κρίσεων αξιολόγησης των ατόμων της συλλογικότητας, οι οποίες επικοινωνούνται από άτομο σε άτομο ή από άτομο προς το σύνολο κι αντίστροφα.

Όσο αφορά την αποδοχή της μέσης κοινωνικής συνείδησης που παρατηρείται σε κάθε συλλογικότητα, συνοδεύονται από αλληλεπιδράσεις που βασίζονται σε κανονιστικά πρότυπα. Με βάση αυτήν την αρχή και την πλαισίωση της επικοινωνίας, η λειτουργία της ομαδικότητας μετασχηματίζεται κλιμακωτά σε συλλογική συνείδηση. Οι κοινωνικές ομάδες που οργανώνονται λόγω της ανάγκης προαγωγής της κοινωνικότητας περιλαμβάνουν μέλη με αίσθημα αλληλεγγύης και πληρότητας χάρη στην κοινή τους στόχευση. Αυτό το αίσθημα ολοκλήρωσης που προέρχεται από τη μεταξύ τους συνταύτιση εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή (Γιούλτσης, 1997).

Κατ' αναλογία, η τελετουργία ενισχύει τους δεσμούς συνεκτικότητας, επειδή δομεί τη συναίσθηση ταυτότητας, συγκροτεί τους συμμετέχοντες και τους ενώνει για τον κοινό σκοπό. Έτσι, μέσω μια δευτερογενούς ενίσχυσης των συμμετεχόντων, επιτυγχάνεται η ανατροφοδότηση και ισχυροποίηση της κοινής ταυτότητας ως βιώματα κοινωνικών σχηματισμών. Η τελετουργία λοιπόν, ως επικοινωνιακό μέσο μετάβασης με συλλογική δράση ασκεί εξουσία, υποβάλλει ιδέες, ισχυροποιεί δεσμούς και εδραιώνει κοινά αξιακά συστήματα.

Το μήνυμα που μεταδίδεται από την τελετουργία χρειάζεται ερμηνεία, επειδή δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρο. Το ζητούμενό της μάλλον υποκρύπτεται πίσω από το

νόημα του μηνύματος. Εφόσον, τα συστατικά της τελετουργικής διαδικασίας είναι ίδια με αυτά του μύθου: το σύμβολο, η αλληγορία και τα σημεία¹⁷, τα οποία είναι ασαφή εν τη γεννέση τους, κατά συνέπεια γίνεται ασαφές και το μήνυμα και η ερμηνεία του. Η τέρψη (Κοντογόνης, 1999) και η αιτιότητα (Nestle, 1999) βοηθούν στην κατανόηση μια ερμηνευτικής προσέγγισης που προσπαθεί να αντιληφθεί τον ανθρώπινο εαυτό και κόσμο. Ωστόσο, η ερμηνεία διέπεται από διττή σημασία, καθώς αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην πίστη και την αμφιβολία, την ομολογία και τη διαφοροποίηση, το λογικό και το φανταστικό.

Η τελετουργία ως φορέας πολιτισμού αναπροσαρμόζεται βάση των συνθηκών και των κεκτημένων σε μια εξελικτική πορεία με συνεχόμενες νέες προκλήσεις. Το αποτέλεσμα των αλληπάλληλων απαιτήσεων από διαφορετικούς προσανατολισμούς είναι η δημιουργία νέων μορφών τελετουργικών διαδικασιών.

Ακόμα, η τελετουργία ειδικά ως ένα είδος γλώσσας (Burkert, 1997) που αποτελεί ζωντανό οργανισμό της κοινωνίας, το οποίο διαθέτει πειθώ, επειδή προέρχεται από αρχέγονες ανθρώπινες ανάγκες για πολλαπλασιασμό των ηδονιστικών ικανοποιήσεων. Έτσι, διαφαίνεται ότι αρχή της ηδονής παίζει ρυθμιστικό ρόλο στις ψυχικές διεργασίες (Freud, 2011), ενώ στην ουσία θέτει αυτόματα και το σκοπό της ζωής (Φρόντ, 2005). Επιπλέον, η συνάσπιση των κοινωνικών ομάδων λόγω αρχέγονων αναγκών, στηρίζεται στην αναλογία κόστους προς το όφελος, οπότε και έλκει τη συμμετοχή στην ομάδα, ενώ μειώνει την επιθυμία για αποκήρυξη (Boyer, 2008). Εάν ο γνώμονας είναι το ατομικό συμφέρον – δηλαδή η ικανοποίηση των επιθυμιών -, τότε η τελετουργία αποτελεί τον τρόπο διδασχής του ατομικού συμφέροντος μέσου του συλλογικού.

Επιπρόσθετα, η αποδεδειγμένη παρατήρηση πως οι δυνατότητες των ατόμων πολλαπλασιάζονται, όταν τα άτομα λειτουργούν ανά ομάδες, έχει πάρει άλλες διαστάσεις τις τελευταίες δεκαετίες λόγω της δύναμης του διαδικτύου. Αυτό συμβαίνει, καθώς η δυναμική του αθροίσματος των μελών μιας ομάδας υπερβαίνει το αντίστοιχο του αθροίσματος των μελών της. Η επίδραση των σχέσεων και αλληλεπιδράσεων που συγκροντούνται στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης διαπλώθουν και σχηματίζουν διαφορετικά το σύγχρονο κόσμο. Έτσι, εμφανίζεται ένα νέο είδος νοημοσύνης, αυτό της κοινωνικής, το οποίο αφορά την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ικανοτήτων για την παραγωγή τέτοιων κοινωνικών ομάδων άξιων διαχείρισης του νέου συνεχώς μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος, που κατακλύζεται τόσο από διαρκείς συνεργασίες, όσο και από αδεισώπητο ανταγωνισμό (Christakis & Fowler, 2010). Επομένως, ο ανθρώπινος υπεροργανισμός που δημιουργείται έχει όλα τα προσόντα και εφόδια να πράξει αυτό που δε θα είχε τη δύναμη να κάνει το άτομο από μόνο του (Christakis & Fowler, 2010). Αυτή είναι η αιτία που οι άνθρωποι φτιάχνουν συλλογικότητες, ακόμα κι αν θυσιάσουν την προσωπική τους ελευθερία¹⁸.

¹⁷ Τα σημεία είναι «μονάδες σημασίας που παίρνουν τη μορφή λέξεων, εικόνων, ήχων, ενεργειών, ή αντικειμένων» και δεν έχουν εγγενή σημασία, γίνονται σημεία μόνο όταν τους αποδοθεί νόημα - σημασία (Chandler, 2021). Το σημείο χαρακτηρίζεται από φυσική μορφή, με αναφορά σε κάτι άλλο πέραν του ιδίου, ενώ έχει την αναγνώριση των χρηστών του σημειακού συστήματος (Turner G., 2003). Η σημειωτική ως επιστήμη μελετά τα σημεία και τα συστήματα σημασιοδότησης, τα οποία ταξινομεί σε σχέση με τον τρόπο μετάδοσής τους. Στην κοινωνική επικοινωνία, η αναφορά σε μια έννοια με μια λέξη προαπαιτεί τη συμφωνία της κοινωνίας ως προς το νόημα της λέξης, η οποία αποτελεί μια κοινωνική σύμβαση αξιών. Επομένως, γίνεται φανερό ότι τα σημεία διαμορφώνουν την αντίληψη της πραγματικότητας.

¹⁸ Τα όρια της ελευθερίας ακόμα και της προσωπικής είναι εξαιρετικά ασαφή, όντας το άτομο αναπόφευκτο μέλος της κοινωνίας που διάγει το βίο του, αλλά και μέλος μικρών ή και μεγάλων κοινωνικών ομάδων. Οι περιορισμοί που επιδέχεται η ελευθερία είναι κοινωνικοί και κανονιστικοί (ηθική συνείδηση, θεσμοί, πατριωτικό καθήκον κ.τ.λ.).

Η τελετουργία προσαρμόζει αποτελεσματικά στην πραγματικότητα τον άνθρωπο, ο οποίος μάταια μάχεται με το αναπόφευκτο, προβαίνοντας σε μια ψευδαίσθηση αναδιαμόρφωσης της πραγματικότητας (Φρόντ, 2005). Στην περίπτωση που η τελετουργία δεν ενέχει το υπερβατικό, στρέφεται στο λογικό, το οποίο όμως, στερείται υπερβατικότητας, με αποτέλεσμα να μην προσφέρει διέξοδο σε αντιθετικές δυνάμεις. Έτσι, η κοινωνική καταστολή προσφέρεται ως λύση αντί της θείας παρέμβασης ή αλλιώς του από μηχανής θεού, με διάφορα μέτρα προς συμμόρφωση της κοινωνίας για το κοινό καλό. Αυτά τα μέτρα και οι κανόνες αντιστοιχούν στις κατεσταλμένες παρορμήσεις ως τάσεις μετατροπής που αποτελούν την αρχή του εκπολιτισμού του ανθρώπου. Έτσι, η ανθρώπινη εξέλιξη παραπέμπει σε έναν εξωτερικό μεν καταναγκασμό, ο οποίος όμως, εσωτερικεύεται σταδιακά (Φρόντ, 2005). Αυτή αποτελεί τη δίχως άλλο, επίπονη διαδικασία μεταβολής του καταναγκασμού σε πολιτισμική ανύψωση, μορφή της οποίας είναι και η τελετουργία. Βέβαια, υπογραμμίζεται ότι εάν η δύναμη της καταστολής είναι ισοπεδωτική της ισχύος της πολιτισμικής ανάτασης – αναγέννησης, τότε δημιουργούνται νευρωτικά άτομα, των οποίων οι νευρώσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά φυγή σε αντικατεστημένη ικανοποίηση (Φρόντ, 2005).

Η εκπλήρωση διπλού στόχου του εκπολιτισμού είναι η μετατροπή της ορμική παραίτησης σε πρόοδο και η σταθεροποίηση των κοινωνικών αντιπάλων. Έτσι, γεννιέται η ανάγκη συμπαραστατών στον αγώνα αντιμετώπισης της ζωής και της μοναξιάς. Η τελετουργία αποτελεί μια μορφή ικανοποίησης αυτής της ανάγκης μέσω των κοινών δεσμών που φτιάχνει. Η δύναμή της έγκειται στη χειραγώγηση των συμμετεχόντων σε αυτήν, περιορίζοντάς την προς έναν προαποφασισμένο προορισμό. Αυτή η πολιτισμική μεταβίβαση που τελετουργείται, εξαπλώνεται πλέον γενετικά. Όμως, η διατήρηση και η διαιώνιση της τελετουργίας και κατ' επέκταση του πολιτισμού, εμπεριέχει ένα νόημα που επικεντρώνεται στην αλληλεγγύη της ομάδας και τον αποκλεισμό των υπολοίπων που είναι εκτός αυτής (Burkert, 1997). Εν τέλει, αυτό που αναδεινύεται είναι η αρμονία της ομάδας – κοινωνίας με τις συνθήκες, τις οποίες αντιμετωπίζει σε δεδομένο χωροχρόνο τα μέλη – άτομα, με αποτέλεσμα τόσο τον περιορισμό των απωλειών ενέργειας σε αστοχίες και ματαιώσεις, όσο και την αποδοτικότερη δυναμική της.

Κατά την Αμερικανίδα ερευνήτρια θρησκευτικών και τελετουργικών σπουδών Catherine Bell (1953 – 2008), η τελετουργία ως μέσο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης δε μένει μόνο στην απόδοση και μετάδοση μηνυμάτων και αξιών, αλλά προχωράει παραπέρα, στη δημιουργία καταστάσεων, σχέσεων και εξουσίας. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι είναι ασαφές το πόσο αποτελεσματική είναι η τελετουργία στην κοινωνικοποίηση, επανακοινωνικοποίηση ή αποκοινωνικοποίηση. Ποιος θα μπορούσε να γνωρίζει μετά βεβαιότητας, εάν οι άνθρωποι εσωτερικεύουν, οικειοποιούνται ή αγνοούν αυτό που συμβαίνει σε ένα τελετουργικό, στο οποίο ίσως να μη γνωρίζουν καν ότι συμμετέχουν; Τα κοινωνικά και ιδεολογικά αποτελέσματα της τελετουργίας φαίνεται ότι εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες, όπως ο βαθμός συμμετοχής, η επανάληψη της τελετουργικής διαδικασίας, το μέτρο στο οποίο οι αξίες υιοθέτησης εισχωρούν σε άλλους τομείς της ζωής. Κάποιοι έχουν ορίσει την τελετουργία ως το κατεξοχήν κοινωνικό εργαλείο για την ανάδειξη κοινωνικών αξιών, αλλά τα ιστορικά και εθνογραφικά δεδομένα φανερώνουν ένα περίπλοκο φάσμα πιθανοτήτων αναφορικά με τις ανταγωνιστικές ιδεολογίες και τις σχέσεις εξουσίας. Η ίδια θεωρεί ότι η τελετουργία είναι πάντοτε ενσωματωμένη σε ένα πυκνό πλαίσιο παραδόσεων, αλλαγών, κρίσεων και αδιαμφισβήτητων υποθέσεων και πρακτικών. Η Bell αναγνωρίζει στο τελετουργικό τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα μπορούν να ενεργήσουν στον κόσμο, πράγμα το οποίο δίνει στον άνθρωπο κοινωνική ισχύ. Επίσης,

παρουσιάζει τη σχέση ισχύος μεταξύ ατόμων και κοινωνίας ως μια σύνθετη στρατηγική για την οργάνωση κοινωνικών κανόνων. Παράλληλα, οι παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο, με τον οποίο ενεργούν τα άτομα ξεχωριστά, αλλά και ομαδικά επηρεάζουν την εξωτερική και κατανόηση του ίδιου του τελετουργικού. Έτσι, η ίδια παρατηρεί τη γειννίαση των διαφορετικών και ποικίλων τελετουργιών με τις κοσμοθεωρίες των κοινοτήτων που είναι μεταξύ τους αδιαχώριστα.

Πιο αναλυτικά, η Αμερικανίδα ερευνήτρια θεωρεί ότι οι στρατηγικές τελετουργίας μπορούν να εφαρμοστούν χωρίς τη συμμετοχή θρησκευτικών δραστηριοτήτων. Ο σκοπός της τελετουργίας μπορεί να είναι η υποκίνηση μιας διαμάχης ή η δημιουργία εντυπώσεων. Παρατηρεί ότι κάθε «μέτρια» κοινωνικοποιημένο άτομο έχει την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει την τελετουργία, τόσο στις πολιτιστικές όσο και στις περιστασιακές μορφές της, ως στρατηγική, διακρίνοντας ή θολώνοντας τα όρια που καθιστούν μια δραστηριότητα «συγκεκριμένο τρόπο δράσης». Έτσι, καταλήγει στο συλλογισμό ότι η ανάπτυξη της τελετουργίας είναι η κατασκευή σχέσεων εξουσίας - μια σχέση κυριαρχίας, συναίνεσης ή αντίστασης. Αν και η τελετουργία μπορεί να αποτλέσει μια αποτελεσματική στρατηγική εξουσίας υπό συγκεκριμένες συνθήκες, έχει όμως, συγκεκριμένα όρια και μπορεί ακόμη και να είναι αντιπαραγωγική σε άλλα σενάρια. Η τελετουργία για την Bell έχει δύο βασικές διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση είναι η δυναμική του κοινωνικού σώματος και η προβολή του σε ένα δομημένο περιβάλλον, όπου η τελετουργία παράγει και αντικειμενοποιεί τις κατασκευές εξουσίας. Η δεύτερη διάσταση απεικονίζει τα όρια των περισσότερων τελετουργικών πρακτικών, που είναι η ενδυνάμωση εκείνων που αρχικά ελέγχονταν από τελετουργικές σχέσεις, λόγω του γεγονότος ότι η συμμετοχή σε τελετουργικές δραστηριότητες απαιτεί συνειδητή συναίνεση. Στη συνέχεια, τονίζεται από την ίδια ότι τόσο η συμμετοχή στην τελετουργία όσο και η αντικειμενοποίηση της εξουσίας είναι διαδικασίες διαπραγμάτευσης και, εφόσον η τελετουργία μπορεί να ενθαρρύνει την εσφαλμένη αναγνώριση του επιπέδου συναίνεσης, περιορίζει την κοινωνική αποτελεσματικότητα της τελετουργίας και επηρεάζει τόσο αυτούς που κυριαρχούν όσο και εκείνους που κυριαρχούνται.

Επιπρόσθετα, η Bell διακρίνει ότι η τελετουργική δράση διέπεται από την άρρηκτη αλληλεπίδραση με το άμεσο κοινό της, ενώ μάλιστα συχνά την έλκει στην ίδια της τη δραστηριότητα με πολλούς τρόπους. Αυτό το γεγονός εξαρτάται από την τρέχουσα πολιτιστική και κοινωνική κατάσταση, που χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένες παραδόσεις, συμβάσεις και καινοτομίες. Η ίδια ταυτίζει την έννοια της τελετουργίας με έναν από τους τρόπους βίωσης και αντίληψης του κόσμου από τους πολιτισμούς. Αυτό το συλλογισμό τον προεκτείνει με την υποδήλωση μιας προκαθορισμένης ώθησης προς την υπέρβαση των ιδιαιτεροτήτων του τόπου, του χρόνου και του πολιτισμού μέσω της «ανώτατης μάθησης» της τελετουργίας. Σε αυτήν την υπέρβαση του διαφορετικού αναγνωρίζει το θεμελιώδες κίνητρο προς το μετασχηματισμό του κόσμου και την αυτοδιάθεση, αλλά και την παρακίνηση αναζήτησης κοινών σημείων μεταξύ ετερογενών κοινωνικών σχηματισμών, με σκοπό την επέκταση των ιστορικών εμπειριών ως καθολικές. Εν κατακλείδι, η τελετουργία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια νέα σειρά προκλήσεων, που δεν είναι ξεκάθαρο αν μπορεί να τα αντιμετωπίσει και να τα επιλύσει. Πάντως, το βέβαιο είναι ότι η τελετουργία αποτελεί έναν από τους τρόπους δόμησης και ερμηνείας του κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΑΝΔΗΜΙΑ

ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΟΡΟΝΟΪΟΥ COVID-19

Ο Covid-19 πιθανότατα θα μας κάνει να διπλασιάσουμε τις προσπάθειές μας για την προστασία των ανθρώπινων ζωών. Η κυρίαρχη συλλογική αντίδραση μας ως κουλτούρα στον κορωνοϊό δεν είναι η παραίτηση – είναι ένα μείγμα οργής και ελπίδας. Όταν ξεσπούσε μια επιδημία σε μια προ-νεωτερική κοινωνία, όπως στη μεσαιωνική Ευρώπη, παρά το φόβο των ανθρώπων για τη ζωή τους και την συντριβή για τον θάνατο των αγαπημένων τους, η κύρια αντίδραση τους ήταν η παραίτηση. Η παρούσα κρίση μπορεί πράγματι να κάνει πολλούς από εμάς να συνειδητοποιήσουμε πιο βαθιά την παροδικότητα της ανθρώπινης ζωής και την εφήμερη φύση των ανθρώπινων επιτευγμάτων. Το πιο πιθανό όμως είναι ότι συνολικά, ο σύγχρονος πολιτισμός μας θα στραφεί αντανακλαστικά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αντιμέτωπος με την υπενθύμιση της ευάλωτης φύσης του, θα αντιδράσει χτίζοντας ισχυρότερες άμυνες. Όταν λήξει αυτή η κρίση, δεν περιμένω να δω καμιά δραματική αύξηση του προϋπολογισμού στα τμήματα φιλοσοφίας των πανεπιστημίων. Βάζω στοίχημα όμως, ότι θα αυξηθεί σημαντικά ο κρατικός προϋπολογισμός για τις ιατρικές σχολές και για τα συστήματα υγείας.

Yuval Noah Harari

Η σύγχρονη πανδημία του επονομαζόμενου κορωνοϊού COVID-19 είναι η επιδημία της λοιμώδους ασθένειας που προκαλείται από τον κορωνοϊό SARS-CoV-2, η οποία εξαπλώνεται με γρήγορους ρυθμούς σε παγκόσμια κλίμακα και απειλεί το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού. Για πρώτη φορά εμφανίζεται στην πόλη Ουχάν, πρωτεύουσα της επαρχίας Χουπέι της Κίνας, τον Δεκέμβριο του 2019 (Ανδρικάκη, 2020). Αυτή η νόσος της λοίμωξης του αναπνευστικού θεωρείται δυνητικά θανατηφόρος και μεταδοτική από την έναρξη των συμπτωμάτων μέχρι και μετά την περίοδο επώασης, οπότε και προκαλεί μεγάλη παγκόσμια ανησυχία για τη δημόσια υγεία (Rothan, Hussin, Byrareddy, Siddappa, 2020).

Σημαντικό είναι ότι οι επαγγελματίες δημόσιας υγείας τονίζουν τη σημασία των βασικών πρακτικών υγιεινής στην πρόληψη της μόλυνσης και εκδίδουν προτεινόμενες κατευθυντήριες οδηγίες συμπεριφοράς για άτομα που είναι ύποπτα ότι έχουν τον ιό (Ε.Ο.Δ.Υ.) (W.H.O., 2020). Το πλύσιμο των χεριών, η διατήρηση της απόστασης άνω των δύο μέτρων από ανθρώπους που βήχουν ή όχι, και η αποφυγή επαφής με το πρόσωπο συνιστώνται ως βασικά μέτρα προστασίας για την πρόληψη της νόσου. Σχετικά με οποιαδήποτε υποψία νόησης κάποιου ατόμου, το άτομο θεωρείται επικίνδυνο για την πιθανή μεταφορά του ιού, οπότε σε αυτήν την περίπτωση συνιστάται επιμελής παρακολούθηση της πορείας της υγείας του για δεκατέσσερις ημέρες, η χρήση χειρουργική μάσκα προσώπου και η ιατρική συμβουλή.

Η επίσημη κήρυξη της πανδημίας πραγματοποιείται στις 30 Ιανουαρίου 2020 από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Π.Ο.Υ.) ως «Έκτακτη Ανάγκη Δημόσιας Υγείας Διεθνούς Ενδιαφέροντος» (PHEIC)¹⁹. Αυτή η διασάφηση βασίζεται κυρίως στις πιθανές επιπτώσεις της εξάπλωσης του συγκεκριμένου ιού σε χώρες με υποδεέστερα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης. Η σύγχρονη διακηρυγμένη πανδημία έρχεται έκτη κατά σειρά μετά από την πανδημία του H1N1 το 2009 (W.H.O., 2020).

Σε κοινωνικό επίπεδο παρατηρείται έντονη ξενοφοβία και ρατσισμός κατά των ατόμων κινεζικής και ανατολικής ασιατικής καταγωγής, τροφοδοτώντας τον φόβο, την εχθρότητα και το μίσος σε διάφορες χώρες (Iqbal, 2020), (Somvichian-Clausen, 2020), (Jin-Kim, 2020), (Yeung, 2020). Ένα άλλο φαινόμενο που βρίσκει πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί είναι η παραπληροφόρηση και τα fake news²⁰ που διαδίδονται κυρίως στο διαδίκτυο σχετικά με τον κορονοϊό. Αυτό το γεγονός αναγκάζει τον Π.Ο.Υ να κηρύξει και την «πληροφοριοδημία» (αγγλική απόδοση: infodemic) στις 2 Φεβρουαρίου του ίδιου χρόνου, καθώς όπως ο ίδιος ο Π.Ο.Υ. δηλώνει ο καταγισμός όλων αυτών των πληροφοριών ψευδών και μη, δημιουργεί κλίμα αναξιοπιστίας και αποπροσανατολισμού στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά και σε όλους μαζί κοινωνικά, επιπροσθέτωντας έναν ακόμα ανώφελο «πόλεμο» παγκοσμίως, τη στιγμή που ο εχθρός είναι άλλος. Έτσι, σε ένα γεμάτο προκλήσεις και προβλήματα περιβάλλον της δημοσιογραφίας, πολλαπλές θεωρίες συνωμοσίας διαδίδονται σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη της πανδημίας έως και σήμερα (CNN, 2020), (UNICEF Montenegro, 2021), (Καθημερινή, 2020), (Καθημερινή, 2020), (Leach & Probyn, 2021), (Lewis, 2020), (Coninck1, Frissen, Matthijs, Leen d’Haenens, Lits, Champagne-Poirier, Carignan, David, Pignard-Cheynel, Salerno and Génereux, 2021), με αποτέλεσμα τα ίδια τα μέσα - όπως η Google, το Facebook (Paul, 2020), το Twitter, το Youtube - αλλά και, οι κυβερνήσεις ανά τον κόσμο να συνεργαστούν για λάβουν προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπισή τους, καθώς λόγω της ταχύτητας, της εγγύτητας και της δύναμης του διαδικτύου ως μαζικό μέσο επικοινωνίας μπορεί να επιφέρει πολλαπλάσια και επικίνδυνα προβλήματα, ειδικά σε μια κρίσιμη περίοδο, όπως αυτή της πανδημίας (Safer Internet 4 kids, 2021), (Πρώτο Θέμα, 2021), (Iefimerida, 2021), (Gov.gr, 2021),

¹⁹ Η έκτακτη ανάγκη για τη δημόσια υγεία διεθνούς ενδιαφέροντος (PHEIC) είναι μια επίσημη δήλωση από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ) για «ένα έκτακτο γεγονός που συνιστά κίνδυνο για τη δημόσια υγεία για άλλα κράτη μέσω της διεθνούς εξάπλωσης της νόσου και απαιτεί δυναμικά συντονισμένη διεθνή απόκριση», η οποία διατυπώνεται όταν προκύπτει μια κατάσταση που είναι «σοβαρή, ξαφνική, ασυνήθιστη ή απροσδόκητη», ενώ «έχει επιπτώσεις στη δημόσια υγεία πέρα από τα εθνικά σύνορα του πληγέντος κράτους» και «μπορεί να απαιτήσει άμεση διεθνή δράση» (W.H.O., 2019). Σύμφωνα με τους Διεθνείς Κανονισμούς Υγείας (IHR) του 2005, τα κράτη έχουν νομική υποχρέωση να ανταποκρίνονται άμεσα σε PHEIC (Eccleston-Turner & Brassington, 2020) (Van-Tam & Sellwood, 2010). Η δήλωση δημοσιεύεται από μια Επιτροπή Έκτακτης Ανάγκης του IHR (EC) διεθνών εμπειρογνομόνων (W.H.O., 2019), η οποία αναπτύχθηκε μετά το ξέσπασμα του SARS το 2002–2004 (Hoffman & Silverberg, 2018).

²⁰ Τα λεγόμενα «fake news» (νεολογισμός) είναι ψευδείς ή παραπλανητικές πληροφορίες που παρουσιάζονται ως είδηση. Κύριος στόχος είναι η βλάβη της φήμης ενός ατόμου, μιας οντότητας, η δόλια διασπορά αμφιβολιών για ένα γεγονός, το οικονομικό κέρδος μέσω των διαφημιστικών εσόδων. Ωστόσο, ο όρος δεν έχει σταθερό ορισμό και χρησιμοποιείται ευρύτερα για να περιγράψει κάθε είδους ψευδείς πληροφορίες, συμπεριλαμβανομένων ακούσιων και ασυνείδητων μηχανισμών, καθώς και από άτομα υψηλού προφίλ που εφαρμόζονται σε οποιοδήποτε ειδήσεις δυσμενείς για τις προσωπικές τους προοπτικές. Αυτές οι ειδήσεις προξενούν τη «διαταραχή» και τη «ρύπανση της πληροφορίας με τρία βασικά κατηγορίες: α) Mis-information: ψευδείς πληροφορίες που διαδίδονται χωρίς επιβλαβή πρόθεση, β) Dis-information: δημιουργείται και κοινοποιείται από άτομα με επιβλαβή πρόθεση και γ) Mal-information: η ανταλλαγή «γνήσιων» πληροφοριών με σκοπό την πρόκληση βλάβης (Higdon, 2020).

(Gov.za, 2021), (Srivastava, 2021), (Western Cape Government, 2021), (Gov.Uk, 2021), (Pacia, 2020).

Η διαχείριση της εξάπλωσης του ιού για τον έλεγχο του βασίζεται σε δύο στρατηγικές: τη συγκράτηση και τον εστιασμό. Η συγκράτηση πραγματοποιείται στα αρχικά στάδια της επιδημίας, με στόχο τον εντοπισμό και την απομόνωση των μολυσμένων, ώστε να αναχαιτισθεί η ασθένεια και να αποτραπεί η διαρροή της στον υπόλοιπο πληθυσμό. Όταν δεν είναι πλέον δυνατός ο περιορισμός της εξάπλωσης της νόσου, οι προσπάθειες μεταφέρονται στη φάση μετριασμού, όπου τότε λαμβάνονται μέτρα για την επιβράδυνση και το μετριασμό των επιπτώσεων στο σύστημα υγείας και στην κοινωνία. Ο συνδυασμός τόσο των μέτρων περιορισμού όσο και μετριασμού μπορεί να διενεργηθεί σε παράλληλο χρόνο (Baird, 2020).

Ο εκμηδενισμός της επιδημικής καμπύλης για τον κορονοϊό SARS-CoV-2 αποτελεί μέρος της διαχείρισης μιας εστίας μολυσματικών ασθενειών, που αποσκοπεί στη μείωση της κορύφωσης της επιδημίας. Με αυτόν τον τρόπο μειώνεται ο κίνδυνος κατάρρευσης των υπηρεσιών υγείας και παρέχεται περισσότερος χρόνος για την ανάπτυξη εμβολίων και θεραπειών (Anderson, Heesterbeek, Klinkenberg, Hollingsworth, 2020). Άλλοι τρόποι διαχείρισης της εστίας αυτής εκτός των φαρμακευτικών παρεμβάσεων αποτελούν τα προσωπικά προληπτικά μέτρα, όπως η υγιεινή των χεριών, η χρήση μάσκας προσώπου και η αυτοαπομόνωση. Η κοινωνική απομάκρυνση ως έκτακτος τρόπος διαχείρισης επιτυγχάνεται με τοπικά - κοινοτικά μέτρα, όπως το κλείσιμο σχολείων και η ματαίωση εκδηλώσεων μαζικής συγκέντρωσης, η συμμετοχή της κοινότητας για την ενθάρρυνση της αποδοχής και της συμμετοχής στις παρεμβάσεις αυτές, καθώς επίσης και περιβαλλοντικά μέτρα, όπως καθαρισμοί επιφανειών κ.α. (Qualls, Levitt, Alexandra M., Kanade, Neha, 2017)²¹.

Οι οργανισμοί υγείας παγκοσμίως προτείνουν συγκεκριμένες πρακτικές και συνήθειες πρόληψης για τη μείωση των πιθανοτήτων μόλυνσης. Οι βασικές είναι η αποφυγή στενής επαφής με άρρωστα άτομα, το συχνό πλύσιμο των χεριών με σαπούνι και νερό, η αποφυγή επαφής με τα χέρια στα μάτια, τη μύτη ή το στόμα με άπλυτα χέρια και η άσκηση καλής αναπνευστικής υγιεινής²². Ακόμη, κάποιες κυβερνήσεις φέρονται εναντίον όλων των μη ουσιαστικών μετακινήσεων σε άλλες χώρες, αλλά και περιοχές που έχουν πληγεί από την έξαρση (C.D.C., 2021). Για τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης που φροντίζουν άτομο που ενδέχεται να έχει μολυνθεί συνιστώνται οι συνήθειες προφυλάξεις με ειδικές μάσκες, γάντια και στολές προστασίας.

Οι βασικοί άξονες για την πρόληψη και αντιμετώπιση της νόσου COVID-19 σχετίζονται με ατομικές και κοινωνικές συνήθειες και είναι εξής πέντε:

- Πλύσιμο των χεριών: Συχνή πλύση των χεριών με σαπούνι και νερό για τουλάχιστον 20 δευτερόλεπτα, ειδικά μετά από την τουαλέτα ή όταν τα χέρια είναι ορατά βρώμικα, πριν το φαγητό, και μετά το φύσημα της μύτης, βήχα ή φτάρνισμα. Επίσης, συνίσταται η χρήση αλκοολούχων υγρών με τουλάχιστον 60% αλκοόλης όταν δεν είναι άμεσα διαθέσιμα

²¹ Δραστικότερες ενέργειες επιτελούνται στην Κίνα λόγω της σοβαρότητας της έξαρσης, με την ολοκληρωτική απομόνωση πόλεων και αυστηρές ταξιδιωτικές απαγορεύσεις (Qin, 2020). Άλλες χώρες υιοθετούν ποικίλα μέτρα για τον στόχο. Για παράδειγμα, η Νότια Κορέα προχωράει στη μαζική εξέταση, σε τοπικές καραντίνες κ.α. Η Σιγκαπούρη παράσχει οικονομική υποστήριξη σε εκείνους τους μολυσμένους, οι οποίοι απομονώνουν τους εαυτούς τους, και επιβάλλουν μεγάλα πρόστιμα σε όσους δεν το κάνουν. Η Ταϊβάν αυξάνει την παραγωγή масκών προσώπου και τιμωρεί την αποθεματοποίηση των ιατρικών προμηθειών (McCurry, Ratcliffe, Davidson, 2020).

²² Οι προτάσεις αντιμετώπισης από τον Π.Ο.Υ. : <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>.

το σαπούνι και το νερό. Επιπλέον, ο Π.Ο.Υ. καθοδηγεί προς την κατεύθυνση αποφυγής αγγίγματος των ματιών, της μύτης και του στόματος με άπλυτα χέρια (W.H.O., 2021), (Gov. Uk., 2020).

- Αναπνευστική υγιεινή: Οι υγειονομικοί νουθετούν τα άτομα να σκεπάζουν με ένα μαντήλι ή με ένα μανίκι, αν δεν είναι διαθέσιμο μαντήλι, το στόμα και τη μύτη τους, όταν βήχουν ή φταρνίζονται (το οποίο στη συνέχεια θα πρέπει να απορρίπτεται αμέσως) (W.H.O., 2021), (Health Protection Surveillance Centre, 2021). Η χρήση χειρουργικών масκών συστήνεται έντονα σε όλες τις χώρες, καθώς μπορεί να περιορίσει τον όγκο και την απόσταση μεταφοράς των σταγονιδίων εκπνοής που διασκορπίζονται κατά την ομιλία, το φτάρνισμα και το βήχα. Ο Π.Ο.Υ. προχωράει στην έκδοση εγχειριδίων - οδηγιών για τη χρήση μάσκας σε κάθε περίπτωση, κλειστό και ανοιχτό χώρο, αλλά και σε περιβάλλοντα περίθαλψης. Επιπλέον, συμβουλεύει πως πρέπει να δένονται οι μάσκες με ασφάλεια για να ελαχιστοποιούν τα κενά μεταξύ του προσώπου και της μάσκας, να αντικαθίστανται όταν είναι υγρές. Ακόμη, προτείνει ο χρήστης να μην αγγίζει το μπροστινό μέρος της μάσκας όταν την αφαιρεί, το πλύσιμο των χεριών με σαπούνι και νερό ή χρήση απολυμαντικού για το χέρια μετά την αφαίρεση ή εάν αγγιχθεί, και η χρησιμοποιημένη μάσκα και οι μάσκες μιας χρήσης να απορρίπτονται αμέσως μετά την αφαίρεση τους και να μην επαναχρησιμοποιούνται (W.H.O., 2020). Η προτροπή χρήσης масκών είναι πιο επιτακτική σε όσους περιθάλπουν κάποιον που μπορεί να έχει την ασθένεια, ενώ οι επαγγελματίες του τομέα της υγειονομικής περίθαλψης προτιμάται να φορούν αναπνευστήρες, σύμφωνα με την πιστοποίηση κατά το πρότυπο NIOSH N95, πρότυπο EU FFP2 ή ισοδύναμο, εκτός από άλλους ατομικούς προστατευτικούς εξοπλισμούς (C.D.C., 2020), (C.D.C. Gov., 2021).
- Κοινωνική απομάκρυνση: Η κοινωνική αποστασιοποίηση περιλαμβάνει ενέργειες ελέγχου της λοίμωξης, με σκοπό την επιβράδυνση της εξάπλωσης της νόσου, ελαχιστοποιώντας την στενή επαφή μεταξύ των ατόμων. Οι μέθοδοι αυτοί περιλαμβάνουν καραντίνα. ταξιδιωτικούς περιορισμούς, το κλείσιμο σχολείων, χώρων εργασίας, σταδίων, θεάτρων, εμπορικών κέντρων και γενικά χώρων ψυχαγωγίας και άθλησης. Ακόμα, η ατομική μορφή κοινωνικής απομάκρυνσης με την παραμονή στην οικία, τον περιορισμό των μετακινήσεων στις πλέον απαραίτητες, την αποφυγή ταξιδιών, τη μη συνάθροιση, το μη χειραψία αποτελούν τρόπους φυσικής απομάκρυνσης των ατόμων μεταξύ τους (W.H.O., 2021), (Firth, 2020). Η κυβερνητική πολιτική των περισσότερων χωρών προσανατολίζεται στην υποχρεωτική σύσταση ή και επιβολή της κοινωνικής απομάκρυνσης σε πληγείσες περιοχές (Kottasová & Isaac, 2020), (Gov. Uk., 2020), (Pueyo, 2020). Όσο για τους ηλικιωμένους και όσους πάσχουν από σοβαρές χρόνιες παθήσεις, επειδή αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο σοβαρής ασθένειας και επιπλοκών, ενημερώνονται για την αποφυγή πλήθους και διαμονής όσο το δυνατόν περισσότερο στο χώρο της επιδημίας της κοινότητας (C.D.C. Gov., 2021), (C.D.C. Gov., 2020).
- Αυτοαπομόνωση: Οι δημόσιοι φορείς υγείας εκδίδουν εγχειρίδια για νοσούντες με COVID-19 και για ύποπτα κρούσματα. Οι νουθετήσεις αφορούν τον αυτοπεριορισμό δράσεων εκτός της οικίας με εξαίρεση

την παροχή ιατρικής περίθαλψης (C.D.C. Gov., 2021). Η τηλεφωνική επικοινωνία με έναν πάροχο υγειονομικής περίθαλψης πριν την επίσκεψη είναι η ορθότερη αναζήτηση ιατρικής περίθαλψης (NHS Gov, 2020).

- Εμβόλια: Η στοχοθέτηση των εμβολίων είναι η επίκτητη ανοσία κατά του κορωνοϊού που προκαλεί το σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο τύπου 2 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 ή SARS-CoV-2), γνωστό και ως ασθένεια COVID-19 (coronavirus disease 2019). Έως τον Φεβρουάριο του 2021, υπάρχουν 299 υποψήφια εμβόλια, 223 βρίσκονται σε προκλινικές έρευνες, 72 υποψήφια εμβόλια βρίσκονται σε κλινικές δοκιμές, συμπεριλαμβανομένων 21 σε κλινικές δοκιμές Φάσης I, 25 σε κλινικές δοκιμές Φάσης I – II, 6 σε κλινικές δοκιμές Φάσης II και 20 σε κλινικές δοκιμές Φάσης III. Οι δοκιμές για τέσσερις άλλες υποψηφιότητες τερματίζονται. Μερικά από αυτά τα εμβόλια φαίνονται αποτελεσματικά, ειδικότερη στην πρόληψη των συμπτωμάτων της COVID-19. Μέχρι τον Μάρτιο του 2021, πάνω από μία εθνική ρυθμιστική αρχή εγκρίνει για δημόσια χρήση δέκα εμβόλια: δύο εμβόλια RNA (το εμβόλιο Pfizer-BioNTech και το εμβόλιο Moderna), τρία συμβατικά αδρανοποιημένα εμβόλια (BBIBP-CoV, Covaxin και CoronaVac), τέσσερα εμβόλια ιικού φορέα (Sputnik V, το εμβόλιο Oxford-AstraZeneca, Convidicea και το εμβόλιο Johnson & Johnson) και ένα εμβόλιο πεπτιδίου (EpiVacCorona) (COVID-19 vaccine tracker, 2021). Αρχικά, πολλές χώρες του κόσμου χρησιμοποιούν στρατηγικές προτεραιοποίησης του εμβολιασμού, στοχεύοντας ομάδες που διατρέχουν τον υψηλότερο κίνδυνο επιπλοκών, όπως οι ηλικιωμένοι και τα άτομα με υποκείμενα νοσήματα, όπως άκομη και εργαζόμενοι που εκτίθενται στη μόλυνση και στη μετάδοση σε υψηλότερο βαθμό, όπως το υγειονομικό προσωπικό (Beaumont, 2020). Σε παγκόσμια κλίμακα, μέχρι στιγμής έχουν χορηγηθεί 8,99 δις δόσεις εμβολίου κατά της COVID-19, ενώ το 57,4% του παγκόσμιου πληθυσμού έχει λάβει τουλάχιστον μία δόση (Our World in Data, 2021).

ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΟΡΟΝΟΪΟΥ COVID-19 ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

*Χάρη στον εγκλεισμό και σε αυτόν τον χρόνο που ξαναβρίσκουμε,
ο οποίος δεν είναι πια κομματιασμένος, δεν χρονομετράται,
χάρη σε αυτόν τον χρόνο που ξεφεύγει από
το σχήμα "μετρό - δουλειά - ύπνος",
μπορούμε να ξαναβρούμε τον εαυτό μας,
να δούμε ποιες είναι οι ουσιαστικές μας ανάγκες,
δηλαδή ο έρωτας, η φιλία, η τρυφερότητα, η αλληλεγγύη, η ποίηση της ζωής.
Ο εγκλεισμός μπορεί να μας βοηθήσει να ξεκινήσουμε μια αποτοξίνωση
του τρόπου με τον οποίο ζούμε και να καταλάβουμε ότι*

*εν ζην σημαίνει να κάνουμε να ανθίσει το "εγώ" μας,
πάντα όμως στους κόλπους των ποικίλων "εμείς".*

Edgar Morin

Η Πανδημία COVID-19 που προκαλείται από τον Κορονοϊό SARS-CoV-2, εξαπλώνεται και στην Ελλάδα από τις 26 Φεβρουαρίου 2020 και έπειτα. Αρχικά, η σύσταση των υγειονομικών αρχών αφορά σε ταξιδιώτες που έχουν επιστρέψει από πληγείσες περιοχές ή ανθρώπους που έχουν έρθει σε επαφή μαζί τους, και είναι η παραμονή σε κατ' οίκον περιορισμό για δεκατέσσερις ημέρες, τη μέγιστη περίοδο επώασης του ιού. Ωστόσο, μετά την επαλήθευση των τριών πρώτων κρουσμάτων στη χώρα, επέρχεται η σταδιακή επιβολή διάφορα κλιμακωτών μέτρων εξάπλωσης της νόσου σε τοπικό επίπεδο για τις πληγείσες περιοχές. Παρ' όλα αυτά, περίπου τον ίδιο μήνα, λόγω της παρουσίασης περισσότερων κρουσμάτων σε διάσπαρτα σημεία της χώρας, αποφασίζεται η πανελλαδική αναστολή λειτουργίας όλων των εκπαιδευτικών δομών και σταδιακά καταστημάτων εστίασης, εμπορικών καταστημάτων και χώρων λατρείας. Από τις 16 Μαρτίου οι καθημερινές τηλεοπτικές ενημερώσεις από το Υπουργείο Υγείας σχετικά με την εξέλιξη της πανδημίας στην Ελλάδα και τις έκτακτες αποφάσεις της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση της γίνονται θεσμός, όπου σταματά στα τέλη Μαΐου αλλά επαναφέρεται από τα μέσα Ιουλίου²³.

Πιο συγκεκριμένα, από τις 23 Μαρτίου 2020 επιτάσσονται ειδικοί περιορισμοί στην κυκλοφορία και μετακίνηση των πολιτών σε εθνικό επίπεδο, εκτό κάποιων συγκεκριμένων εξαιρέσεων λόγω εργασίας επί παραδείγματι. Από τις 4 Μαΐου τίθεται σε εφαρμογή το σχέδιο της κυβέρνησης για τη σταδιακή αποκλιμάκωση των έκτακτων μέτρων, με την άρση των περιορισμών στις μετακινήσεις και την επανέναρξη λειτουργίας των επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων από τον Ιούνιο και των τουριστικών επιχειρήσεων από τον Ιούλιο. Ωστόσο, από τον Αύγουστο τα κρούσματα, οι νοσηλευόμενοι και οι θανόντες λόγω της νόσου σημειώνουν σημαντική αύξηση.

Ο ιός σημειώνει την εμφάνισή του στην Ελλάδα από τις 26 Φεβρουαρίου 2020 και έπειτα. Η πλειονότητα των νοσούντων που καταγράφονται τις πρώτες ημέρες αφορούν άτομα που ταξιδεύουν από την Ιταλία, η οποία αποτελεί κύρια επιδημική εστία, αλλά και με μια ομάδα προσκυνητών που επιστρέφουν από το Ισραήλ και την Αίγυπτο, και κατ' επέκταση επαφές των ατόμων αυτών. Το ελληνικό Υπουργείο Υγείας, κατά τα τέλη Ιανουαρίου 2020 θέτει σε διαθεσιμότητα δεκατρία βασικά και αναπληρωματικά νοσοκομεία αναφοράς ανά Υγειονομική Περιφέρεια εξοπλισμένα με θάλαμο αρνητικής πίεσης, για την αντιμετώπιση κρουσμάτων του ιού στη χώρα (CNN Greece, 2020). Στις 12 Μαρτίου, ο υπ' αριθμόν ένατος νοσούντας, ένας 66χρονος άντρας, καταλήγει από τη νόσο τα ξημερώματα και αποτελεί τον πρώτο θανόντα της covid -19 στην Ελλάδα. (ΣΚΑΪ, 2020). Ακόμη, την ίδια μέρα ανακοινώνονται δεκαοχτώ νέοι νοσούντες, δέκα εκ των οποίων χαρακτηρίζονται «ορφανοί», δηλαδή δε δύνατο ανιχνευθεί ο φορέας προέλευσης.

Μέχρι και τα τέλη Μαρτίου ο αριθμός των νοσούντων φθάνει στους 1314 και σε 49 θανάτους. Στις αρχές Απριλίου εμφανίζονται 697 νέα κρούσματα, εκ των οποίων τα 104 προέρχονταν από τον Εθνικό Αερολιμένα Αθηνών "Ελευθέριος Βενιζέλος" και τα 23 από τη δομή φιλοξενίας προσφύγων στη Ριτσώνα, ενώ καταλήγουν 41 ακόμη

²³ Το συνολικό κόστος των μέτρων της κυβερνητικής πολιτικής, με σκοπό τη στήριξη της οικονομίας, των επιχειρήσεων και των εργαζομένων ανέρχεται σε 24 δισεκατομμύρια ευρώ, που αντιστοιχεί στο 14% του ΑΕΠ της χώρας (International Monetary Fund, 2021).

νοσούντες. Στις αρχές του καλοκαιριού εμφανίζεται μια έξαρση κρουσμάτων σε συγκεκριμένες τοπικές κοινωνίες, στις οποίες επιβάλλονται έκτακτα περιοριστικά μέτρα. Ο αριθμός κρουσμάτων, νοσηλευομένων σε Μονάδες Εντατικής Θεραπείας και θανάτων βρίσκεται σε καθοδική πορεία από τον Μάιο, οπότε και αρχίζει η ανάρτηση των περιοριστικών μέτρων, με το άνοιγμα των σχολείων, της επαναλειτουργίας εστιατορίων και καφέ, των ταξιδιών από το εξωτερικό, και τον Ιούλιο επαναλειτουργούν οι τουριστικές επιχειρήσεις.

Τα πρώτα έκτακτα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας ξεκινούν στις 28 Φεβρουαρίου σε τοπικό επίπεδο στις πληγείσες περιοχές και καταλήγουν σε περιορισμό μετακινήσεων σε εθνικό επίπεδο στις 23 Μαρτίου. Από τις 16 Μαρτίου υιοθετείται ως καθημερινή συνήθεια, η απογευματινή τηλεοπτική ενημέρωση από το Υπουργείο Υγείας, σχετικά με την εξέλιξη της πανδημίας στην Ελλάδα και τις έκτακτες αποφάσεις της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση της, από τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας τον καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα και τον υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά. Από τις αρχές Μαΐου η τηλεοπτική ενημέρωση μειώνεται στις τρεις φορές την εβδομάδα (Iefimerida, 2020), ενώ από τις 27 Μαΐου σταματά και εξακολουθούν οι καθημερινές γραπτές ενημερώσεις (Star, 2020). Η απογευματινή ενημέρωση τηλεοπτικά επανέρχεται σε εβδομαδιαία πλέον βάση, αλλά μονάχα με τη συμμετοχή του Νίκου Χαρδαλιά, κατά τα μέσα Ιουλίου (Lifo, 2020).

Τα μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης χαίρουν θετικής αποδοχής από τον ξένο τύπο, που προβάλλει την Ελλάδα για τον επιτυχή περιορισμό της εξάπλωσης της πανδημίας στη χώρα (Καθημερινή, 2020), (Hall, 2020). Επίσης, αναδεικνύεται η γρήγορη και καιρία λήψη μέτρων από την ελληνική κυβέρνηση (Iefimerida, 2020), (Georgiopoulos, 2020), όπως επίσης και η στελέχωση της ομάδας διαχείρισης της κρίσης και κυρίως ο εκπρόσωπος του Υπουργείου Υγείας και καθηγητής Παθολογίας-Λοιμώξεων, Σωτήρης Τσιόδρας (CNN Greece, 2020), (Kefalas, 2020).

Ως βασικό μέτρο ήδη από τα τέλη Φεβρουαρίου αποτελούν η αναστολή και ανάκληση όλων των κανονικών αδειών του προσωπικού των νοσοκομείων του ΕΣΥ, των δομών πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας και όλων των υγειονομικών σχηματισμών της χώρας (Καραγιώργος, 2020), ενώ ξεκινούν οι διαδικασίες για προσλήψεις επιπλέον νοσηλευτών και γιατρών (Επιλογές, 2020), (Το Βήμα, 2020), (Ροββά, 2020). Ακόμα, προστίθενται οι απολυμάνσεις δημόσιων κτιρίων και δρόμων ανά δήμο, η αναστολή των εκπαιδευτικών εκδρομών και μετακινήσεων μαθητών, σπουδαστών και καθηγητών προς την Ιταλία (Μάστορας, 2020), η ακύρωση όλων των καρναβαλικών και αποκριάτικων εκδηλώσεων, η απαγόρευση όλων των οργανωμένων εκπαιδευτικών εκδρομών εκτός Ελλάδας και η αναστολή λειτουργίας όλων των εκπαιδευτικών μονάδων ως μέτρο πρόληψης (Βικιθήκη, 2020), (news247, 2020), (CNN Greece, 2020), (Παπαϊωάννου, 2020), (iEidiseis, 2020), (iEidiseis, 2020).

Στις αρχές Μαρτίου αποφασίζεται το κλείσιμο όλων των δημοσίων και ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όλων των βαθμίδων, στις Περιφερειακές Ενότητες Αχαΐας, Ηλείας και Ζακύνθου (iEidiseis, 2020) και αναστέλλονται όλες οι εκπαιδευτικές εκδρομές στο εσωτερικό της χώρας. Σχετικά με τους γονείς εκδίδεται η άδεια ειδικού σκοπού (news247, 2020), (Alfa Vita, 2020). Επιπλέον, η αναστολή λειτουργίας συνεχίζεται στους χώρους διασκέδασης και η πραγματοποίηση διαφόρων πολιτιστικών εκδηλώσεων, αρχικά τοπικά και, στις 12 Μαρτίου σε εθνικό επίπεδο (news247, 2020), (news247, 2020). Στις 13 Μαρτίου επιβάλλεται η παύση λειτουργίας όλων των εμπορικών κέντρων, πολιτιστικών χώρων, αθλητικών εγκαταστάσεων, χώρων διασκέδασης, ψυχαγωγίας και εστίασης. Οι φούρνοι, οι ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας, τα φαρμακεία και τα σουπερμάρκετ παρέμειναν ανοιχτά (Capital, 2020). Στις

18 Μαρτίου αναστέλουν τη λειτουργία τους επιπλέον και όλα τα εμπορικά καταστήματα, αλλά παραμένουν ανοιχτές οι επιχειρήσεις τροφίμων και οικιακών αναγκών, οι εταιρείες διανομής προϊόντων (delivery) και παροχής προϊόντων σε πακέτο (take away), τα πρατήρια υγρών καυσίμων, τα συνεργεία αυτοκινήτων και μοτοσυκλετών, εταιρείες παροχής ταχυδρομικών υπηρεσιών και κούριερ, καταστήματα κινητής τηλεφωνίας και οπτικών, αλλά και τα γραφεία τελετών. (Iefimerida, 2020), (Iefimerida, 2020). Ακόμη, η τηλεργασία εμφανίζεται ως μέτρο προστασίας των εργαζομένων και ως νέα εναλλακτική μορφή εργασίας εν καιρώ πανδημίας (Τα Νέα, 2020), (Φώσκολος, 2020). Παράλληλα, στην ίδια λογική κινείται και η εξ' αποστάσεως εκπαίδευση, ως τηλεεκπαίδευση (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2020) που τείνει να καθιερωθεί στο πλαίσιο ασφάλειας και υγείας των πολιτών (Λακασάς, 2021).

Στις 9 Μαρτίου η Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας ανακοινώνει την προσωρινή αναστολή όλων των πτήσεων από και προς τη βόρεια Ιταλία και αργότερα αποφασίζεται η αναστολή όλων των επιβατικών πτήσεων από και προς ολόκληρη την Ιταλία, με εξαίρεση τις εμπορευματικές και υγειονομικού ενδιαφέροντος πτήσεις (Gazzetta, 2020). Στις 18 Μαρτίου, γνωστοποιείται η απαγορεύση δημόσιων συναθροίσεων δέκα ή περισσότερων ατόμων από τον υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά, ενώ η κύρωση διοικητικού προστίμου 1000 ευρώ στους παρανομούντες (news247, 2020). Στις 19 Μαρτίου, το Υπουργείο Τουρισμού δημοσιοποιεί την αναστολή λειτουργίας των ξενοδοχειακών μονάδων σε εθνικό επίπεδο, με κάποιες εξαιρέσεις (CNN Greece, 2020), (Βήμα, 2020).

Επιπρόσθετα, τον Μάρτιο δημοσιοποιούνται ποικίλα πακέτα μέτρων για την ενίσχυση της οικονομίας και την προστασία των επιχειρήσεων και των εργαζομένων που επηρεάστηκαν από την πανδημία (Εθνος, 2020). Αυτά τα μέτρα σχετίζονται με την αναστολή καταβολής φόρων και εισφορών, την αναβολή φορολογικών υποχρεώσεων, τη χρηματική ενίσχυση ύψους 800€ για τους εργαζομένους σε επιχειρήσεις, των οποίων η λειτουργία αναστάλη, τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους αυτοαπασχολούμενους, τη μείωση του ΦΠΑ από 24% σε 6% για ορισμένα προϊόντα υγιεινής και αυτοπροστασίας και την αξιοποίηση πόρων ύψους 1,8 δισεκατομμυρίων ευρώ από το ευρωπαϊκό ταμείο (Newsbomb, 2020). Συνολικά διατίθενται άνω των 24 δισεκατομμυρίων ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 14% του ελληνικού ΑΕΠ, για τη στήριξη της οικονομίας (Καθημερινή, 2020), (Iefimerida, 2020), (Giagkinis, 2020).

Στην Ελλάδα υπάρχουν οι περιπτώσεις καραντίνας δυο εβδομάδων για ολόκληρους οικισμούς και δυο νησιά, όπου απαγορεύεται η είσοδος και έξοδος από αυτά, ενώ ισχύουν τα ίδια μέτρα και οι περιορισμοί για τους πολίτες (Εθνος, 2020), (Iefimerida, 2020), (CivilProtection, 2020).

Από νωρίς το πρωί της 23ης Μαρτίου μέχρι και τις 4 Μαΐου εφαρμόζονται σκληροί περιορισμοί στην κυκλοφορία και μετάβασης των πολιτών σε ολόκληρη την επικράτεια, εκτός από τις περιπτώσεις που αφορούν όσους κινούνται προς και από την εργασία τους, σκοπεύουν να προμηθευτούν αγαθά πρώτης ανάγκης ή φάρμακα, επισκέπτονταν γιατρό ή άτομο που έχει ανάγκη για βοήθεια, μεταβαίνουν σε τελετή (κηδεία, γάμο ή βάφτιση). Επίσης, επιτρεπτή θεωρείται και η μεταφορά για την εφάπαξ μετάβαση στον τόπο της μόνιμης κατοικίας (Gov.gr, 2020), (The Press Project, 2020), (Iefimerida, 2020), (Καθημερινή, 2020). Οι πολίτες κατά την κυκλοφορία τους για τον οποιοδήποτε λόγο οφείλεται να φέρουν την αστυνομική τους ταυτότητα ή το διαβατήριό, καθώς και έναν τύπο βεβαίωσης μετακίνησης, αναλόγως του σκοπού, ενώ προβλέπεται και κύρωση διοικητικού προστίμου στους παραβάτες. Από τις 21 Μαρτίου 2020 επιτρέπεται η μετάβαση στα νησιά με πλοία της ακτοπλοΐας μόνο των μόνιμων κατοίκων τους και όσα δρομολόγια αφορούν μόνιμους κατοίκους και την

τροφοδοσία των νησιών, καθώς και εκείνους που επιθυμούν να αναχωρήσουν από τα νησιά (Iefimerida, 2020).

Επιπρόσθετα, την ίδια περίοδο εφαρμόζονται αλλαγές διασυνοριακά με κλείσιμο των συνόρων με την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία και την Τουρκία (Ζαχαράκη, 2020), παρέχοντας μόνο τη δυνατότητα διακίνησης εμπορευμάτων (NewsBeast, 2020), (Lifo, 2020), ενώ η είσοδος στην Ελλάδα επιτρέπεται μόνο σε όσους έχουν ελληνική ιθαγένεια ή η μόνιμη κατοικία τους είναι στη χώρα. Ένα ακόμα μέτρο που δημοσιοποιείται αφορά την υποχρεωτικότητα κατ' οίκον περιορισμού δεκατεσσάρων ημερών σε όποιον εισέρχεται στην Ελλάδα από το εξωτερικό (news247, 2020). Επιπλέον, αποφασίζεται η διακοπή της ακτοπλοϊκής σύνδεσης από και προς την Ιταλία και η αεροπορική σύνδεση με την Ισπανία, καθώς και η απαγόρευση πρόσδεσης κρουαζιερόπλοιων και ημερόπλοιων στα ελληνικά λιμάνια. Στις 17 Μαρτίου η Ελλάδα και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφασίζουν το κλείσιμο των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε. και την απαγόρευση εισόδου στην Ε.Ε. σε πολίτες τρίτων χωρών, με ισχύ από τα ξημερώματα της 18ης Μαρτίου (Iefimerida, 2020). Στα τέλη Μαρτίου η Ελλάδα αναστέλλει όλες τις επιβατικές πτήσεις από τη Μεγάλη Βρετανία και η Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας αποφασίζει την απαγόρευση όλων των πτήσεων από και προς την Ιταλία, την Ισπανία, την Τουρκία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ολλανδία και τη Γερμανία. Από την αναστολή εξαιρούνται οι εμπορευματικές, οι υγειονομικές, οι ανθρωπιστικές και οι στρατιωτικές πτήσεις, καθώς και οι πτήσεις που σχετίζονται με τον επαναπατρισμό Ελλήνων πολιτών, αλλά και κάποιων άλλων ακόμα εξαιρέσεων (Υπoδομες, 2020).

Στις αρχές Μαρτίου, η Εκκλησία της Ελλάδος εκδίδει για πρώτη φορά εγκυκλίους με παροτρύνσεις προς συμμόρφωση με τις οδηγίες των αρμοδίων φορέων, την τήρηση ατομικών μέτρων προστασίας, την αποφυγή των ευπαθών ομάδων από τον εκκλησιασμό, την πρόνοια περί καθαριότητας και υγιεινής των ναών και την έκτακτη διακοπή προσκυνημάτων και οργανωμένων εκδρομών (Ιερά Μητρόπολις Πατρών, 2020), (Ιερά Μητρόπολις Ηλείας, 2020), (Τα Νέα, 2020). Σε διάγγελμά του στις 11 Μαρτίου, ο πρωθυπουργός υποστηρίζει ότι τα θρησκευτικά καθήκοντα θα πρέπει να προσαρμοστούν στην πραγματικότητα και να επιτελούνται από το σπίτι (Καθημερινή, 2020), ενώ δύο μέρες αργότερα ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμος δηλώνει ότι η Εκκλησία συμφωνεί με και εφαρμόζει τα μέτρα προφύλαξης της δημόσιας υγείας, τα οποία λαμβάνονται από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς (Το Βήμα, 2020). Επιπλέον, το βράδυ της 16ης Μαρτίου η Διαρκής Ιερά Σύνοδος αποφασίζει να παραμείνουν ανοιχτοί οι ναοί μόνο για κατ' ιδίαν προσευχή των πιστών και την αναβολή βαφτίσεων, γάμων και των καθημερινών Λειτουργιών και προχωράει στην τέλεση ωριαίας κυριακάτικης λειτουργίας από τις 22 Μαρτίου έως το Σάββατο του Λαζάρου (CNN Greece, 2020). Ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης σπεύδει να ανακοινώσει την έκτακτη παύση λειτουργίας κάθε δόγματος και θρησκείας, έπειτα από τη δημόσια απόφαση της Ιεράς Συνόδου (Καθημερινή, 2020), (efsyn.gr, 2020).

Στο πλαίσιο της ενημερωτικής καμπάνιας που πραγματοποιήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας στις 11, 17 και 22 Μαρτίου διενεργείται μαζική αποστολή μηνυμάτων σε κινητά τηλέφωνα της χώρας ως ειδοποιητική επισήμανση έκτακτης ανάγκης (Έθνος, 2020). Από τον ίδιο μήνα υπάρχει μια συνεχής παραγωγή ενημερωτικών σποτ σε τηλεόραση και ραδιόφωνο, αλλά και συνεχείς δημοσιεύσεις αυτών σε έντυπες, ηλεκτρονικές εφημερίδες, αλλά και διαδικτυακές σελίδες (CivilProtection, 2020), (CivilProtection, 2020), (Messinia Live, 2020). Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποιεί τη διαφήμιση και τα Μ.Μ.Ε. για να ενημερώσει, να εκπαιδεύσει και να πείσει τον ελληνικό λαό για το επιτακτικό και έκτακτο μήνυμα «Μένουμε Σπίτι – Μένουμε Ασφαλείς» λόγω της πανδημίας του

κορονοϊού Covid – 19 (iefimerida, 2020), (Ελληνική Κυβέρνηση, 2020). Στη μάχη αυτής της «σωτήριας» ενημέρωσης τίθενται αναγνωρισμένα πρόσωπα του καλλιτεχνικού κόσμου και γενικά πρότυπα της εποχής με τη δημιουργία διάφορων βίντεο και την έως και τον καθημερινό αγώνα αφύπνισης και εμπύχωσης του κοινού μέσω της τηλεόρασης, του ραδιοφώνου, του διαδικτύου και των κοινωνικών μέσων δικτύωσης (Mega TV, 2020), (Ελληνική Κυβέρνηση, 2020). Παράλληλα, τα ίδια τα Μ.Μ.Ε., σε συνεργασία με αθλητικούς και πολιτιστικούς φορείς, αλλά και καλλιτέχνες, διοργανώνουν ανάλογες εκπομπές και για την ενημέρωση, την ψυχαγωγία, τη διασκέδαση και την άθληση του κοινού από το σπίτι (Μεγα Tv, 2020), (Megaron - The Athens Concert Hall, 2020), (Olympiacos B.C., 2020)²⁴. Ακόμη, ιατροί, επιστήμονες και ειδικοί των σχετικών ειδικοτήτων φιλοξενούνται σε πλείστες ενημερωτικές, ειδησιογραφικές και άλλες εκπομπές σε τηλεόραση, ραδιόφωνο και διαδίκτυο, με σκοπό να γνωρίσει το ευρύ κοινό τι είναι αυτή η νόσος και πώς μπορεί να προφυλαχθεί από αυτήν με την εγκυρότητα των αξιόπιστων πηγών (ANT1 TV , 2021), (OPEN, 2020), (makpressblog, 2020). Η γενική τάση είναι προς ψηφιοποίηση όλων των δραστηριοτήτων, καθώς με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η εξ' αποστάσεως δράση που αποτρέπεται την άμεση επαφή των ανθρώπων μεταξύ τους, ώστε να αποφεύγεται η μετάδοση και η διάδοση της νόσου και ο κόσμος να παραμένει ασφαλής και υγιής. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση χρηματοδοτεί τα Μ.Μ.Ε. με 20 εκατομμύρια ευρώ για τις καμπάνιες της πανδημίας (Ρεμπάπης, 2020).

Η πανδημία ευαισθητοποιεί το ιδιωτικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα αρκετοί ελληνικοί και ξένοι οργανισμοί, αλλά και απλοί ιδιώτες να ενισχύσουν οικονομικά το Δημόσιο Σύστημα Υγείας. Το Υπουργείο Υγείας συστήνει τριμελή επιτροπή ειδικά για τον έλεγχο και την αξιοποίηση των δωρεών (Υγείας, 2020). Μέχρι τις αρχές Μάη έχουν συγκεντρωθεί περίπου ενενήντα εκατομμύρια ευρώ για το Εθνικό Σύστημα Υγείας, μέσω δωρεών από συνολικά 865 φορείς, οργανισμούς και ιδιώτες, ακόμα και από κράτη όπως τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και την Κίνα. Κάτι λιγότερο από το μισό συνολικό συγκεντρωθέν ποσό καλύπτει ιατρικό εξοπλισμό (μόνιτορ, αναπνευστήρες, κλίνες ΜΕΘ), ενώ τα υπόλοιπα χρησιμοποιούνται για μέσα ατομικής προστασίας (μάσκες, χειρουργικές στολές, ολόσωμες προστατευτικές στολές, ποδονάρια), αλλά και συγκέντρωση χρηματικών καταθέσεων. Επιπλέον, πάνω από διακόσια φορείς και ιδιώτες εκδηλώνουν την πρόθεσή τους για δωρεές, συνολικής αξίας περίπου εννέα εκατομμυρίων ευρώ.

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδος Κυριάκος Μητσοτάκης μαζί με το υπουργικό επιτελείο του δημοσιοποιούν το σχέδιο της κυβέρνησης για τη σταδιακή άρση των περιοριστικών μέτρων και για την επανέναρξη λειτουργίας των επιχειρήσεων στα τέλη του Απρίλη (Lifo, 2020). Τις επόμενες μέρες παρέχονται αναλυτικές και εξειδικευμένες διευκρινίσεις σχετικά με την εφαρμογή του σχεδίου άρσης των μέτρων (Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων, 2020), (Υπουργείο Οικονομικών, 2020).

Η βαθμιαία μείωση των περιορισμών, η χαλάρωση των μέτρων και η εκ νέου έναρξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας εκτείνεται με συγκεκριμένες ημερομηνίες-ορόσημα κατά του μήνες του Μαΐου και του Ιουνίου 2020 (CNN Greece, 2020), (Iefimerida, 2020), (Καθημερινή, 2020), (Ελληνική Κυβέρνηση, 2020).

Από τις 4 Μαΐου αίρεται η υποχρέωση αποστολής SMS στον αριθμό 13033 ή συμπλήρωσης γραπτής άδειας κατά την έξοδο από το σπίτι, ως επιβαλλόμενη συνθήκη από τις 23 Μαρτίου, όπως ορίζεται και η επανέναρξη λειτουργίας μερίδας επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου. Από τις αρχές Μάη χρήση μάσκας προσώπου

²⁴ Οι ηλεκτρονικές παραπομπές είναι εντελώς ενδεικτικές, καθώς η αναλυτικότερη παρουσίασή τους θα είναι πέραν των ορίων αυτής της διπλωματικής εργασίας.

επιβάλλεται υποχρεωτικά στους εργαζόμενους, στους χρήστες των Μ.Μ.Μ. και των ταξί, όπως και σε ορισμένους κλειστούς χώρους (CivilProtection, 2020). Τα ωράρια των Μ.Μ.Μ. αλλάζουν με την αύξηση συχνότητας των δρομολογίων κατά τις ώρες αιχμής και τη μείωσή τους στα ενδιάμεσα διαστήματα. Η χρήση της άδειας ειδικού σκοπού για τους εργαζόμενους γονείς εφαρμόζεται μέχρι το τέλος Μαΐου για γονείς με παιδιά έως 12 ετών και μέχρι τις 18 Μαΐου για εκείνους με μαθητές Γυμνασίου (Athens Voice, 2020). Αναφορικά με τους δημόσιους υπαλλήλους, η έναρξη της εργασίας τους ξεκινάει σε τρεις διαφορετικές ζώνες με διαφορά μιας ώρας με την ανάλογη προσαρμογή της λήξης της. Η έναρξη των χειρουργικών επεμβάσεων στα νοσοκομεία αρχίζουν εκ νέου από τις 4 Μαΐου, με την κατασκευή αποκλειστικά μονάδων για τη φροντίδα ασθενών με COVID-19 στις πρωτοβάθμιες δομές υγείας στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Επίσης, από την ίδια ημερομηνία γίνεται επιτρεπτή η ατομική άθληση σε εξωτερικούς χώρους, ενώ παράλληλα οι ναοί ξανανοίγουν μόνο για ατομική λατρεία.

Στα τέλη Απρίλη, παρουσιάζεται το σχέδιο του Υπουργείου Εργασίας για τη διατήρηση των θέσεων εργασίας επιχειρήσεων που σφράγισαν τη λειτουργία λόγω των μέτρων κατά της πανδημίας. Αυτό το σχέδιο συμπεριλαμβάνει τη δυνατότητα παύσης της αναστολής των συμβάσεων εργασίας σε επιχειρήσεις με αναστολή λειτουργίας, αλλά και τη δυνατότητα στους εργοδότες για παράταση της αναστολής μέρους των συμβάσεων εργασίας, με βασική προϋπόθεση την απαγόρευση απολύσεων και της προστασίας των θέσεων εργασίας χωρίς αλλαγές συμβάσεων (Lifo, 2020). Την ίδια περίοδο, δημοσιοποιείται ανακοίνωση του Υπουργείου Οικονομικών για το τελικό συνολικό κόστος των μέτρων που φθάνει τα εικοσιτέσσερα δισεκατομμύρια ευρώ (Υπουργείο Οικονομικών, 2020). Επίσης, από τις αρχές Μάη πραγματοποιείται η σταδιακή επανεκκίνηση βαθμίδων των δικαστηρίων.

Τα περισσότερα εμπορικά καταστήματα επαναλειτουργούν από τις 11 Μαΐου, αλλά με την επιβολή μέτρων ατομικής προστασίας από τους εργαζόμενους και τους πελάτες, με ορισμένο μέγιστο αριθμό πελατών στους εσωτερικούς χώρους των καταστημάτων, όπως και την ανά περίπτωση υποχρέωση της κάλυψης του προσώπου με μάσκα και προστασίας των χεριών με γάντια μιας χρήσης (CivilProtection, 2020). Από την ίδια μέρα επιτελείται η εκ νέου λειτουργία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, παρά μόνο όμως του Λυκείου και των αντίστοιχων φροντιστηρίων, με ιδιαίτερη προσοχή στους κανόνες υγιεινής και της αποφυγής συναθροίσεων και συγχρωτισμού (NewsBomb, 2020). Από τα μέσα Μαΐου δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής των πιστών στις εκκλησιαστικές λειτουργίες και ακολουθίες, αλλά και η επαναλειτουργία των υπόλοιπων τάξεων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όλων των φροντιστηριακών μονάδων εκπαίδευσης και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με καινούριους κανόνες και μέτρα πρόνοιας. Ωστόσο, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, το εαρινό ακαδημαϊκό εξάμηνο ολοκληρώνεται με εξ' αποστάσεως διδασκαλία και μόνη δυνατότητα διενέργειας εργαστηριακών και κλινικών ασκήσεων από τα τέλη Μαΐου.

Η άρση όλων των περιορισμών κυκλοφορίας συντελείται από τις 18 Μαΐου και απελευθερώνεται η μετακίνηση και εκτός της περιφερειακής ενότητας στην ηπειρωτική χώρα, στην Κρήτη και στην Εύβοια. Όλες οι μετακινήσεις με διάφορα μέσα από υπεραστικά ΚΤΕΛ, τρένα, μέχρι και αεροπλάνα πραγματοποιούνται πλέον με καινούριους κανόνες υγιεινής και απολύμανσης, με οριοθετημένο μέγιστο αριθμό επιβατών, αλλά και με την επιβαλλόμενη χρήση μάσκας τόσο από τους επιβάτες όσο και από το προσωπικό (Καθημερινή, 2020). Επιπλέον, ανοίγουν εκ νέου οι αρχαιολογικοί χώροι, τα υπαίθρια πάρκα και οι κήποι, όπως και όλα τα εμπορικά κέντρα, παρόλο που το αρχικό σχέδιο επαναλειτουργίας τους είχε μετατεθεί για αργότερα (CNN Greece, 2020).

Το ίδιο συμβαίνει και με την επανέναρξη λειτουργίας των επιχειρήσεων εστίασης (καφετεριών και εστιατορίων) που ξεκινάει από τις 25 Μαΐου, παρόλο που η αρχική ανακοίνωση αφορούσε την 1η Ιουνίου. Έτσι, με νέους κανόνες και στην εστίαση τα τραπεζοκαθίσματα τοποθετούνται μόνο σε εξωτερικούς χώρους, ενώ υπάρχει προδιαγεγραμμένη απόσταση μεταξύ αυτών (Καθημερινή, 2020). Η κυβέρνηση παραχωρεί στους επιχειρηματίες εστίασης τη δυνατότητα να επέκτασης του κοινόχρηστου χώρου για τη χρήση ανάλογου αριθμού τραπεζοκαθισμάτων όπως ήταν προ των τηρουμένων αποστάσεων, ενώ σε όσες περιπτώσεις δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτή η συνθήκη λόγω παρακώλυσης της διέλευσης πεζών και Α.Μ.Ε.Α., μειώνεται η καταβολή δημοτικών τελών σε ποσοστό έως 50% (in.gr, 2020). Από την πρώτη μέρα του καλοκαιριού επαναλειτουργούν τα ξενοδοχεία δωδεκάμηνης λειτουργίας, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και οι θερινοί κινηματογράφοι, με οριοθέτηση στην πληρότητα κατά 70% (AthensVoice, 2020), (Τα Νέα, 2020).

Μέσα στον Ιούνιο, ανοίγονται σταδιακά τα πάρκα αναψυχής, οι εξωτερικοί παιδότοποι, οι επιχειρήσεις εστίασης εσωτερικών χώρων, οι αθλητικές εγκαταστάσεις και τα καταλύματα παραθεριστών. Η επανέναρξη του τουρισμού πραγματοποιείται την 1η Ιουλίου, αλλά με καινούριες προδιαγραφές, διαδικασίες ελέγχου και συγκεκριμένες οδηγίες για τους επισκέπτες στην Ελλάδα, με κύριο μέλημα την αποφυγή εξάπλωσης του ιού (AthensVoice, 2020).

Ωστόσο, νέος κύκλος δεύτερου εθνικού lockdown ξαναρχίζει στις αρχές με νέο καθολικό περιορισμό μετακινήσεων σε όλη τη χώρα που τίθεται σε ισχύ από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 (CNN Greece, 2020). Η επαναφορά της καραντίνας παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της αύξησης των νοσούντων σε διάσπαρτες περιοχές της χώρας. Παρ' όλο που πριν την καθολική επαναφορά της καραντίνας, είχαν περιοριστεί κάποιες περιοχές με φανερή αύξηση κρουσμάτων, δε κατέστη αρκετό για την αναχαίριση της επανεξάπλωσης του ιού. Μάλιστα, σε εκείνη τη φάση ο Σωτήρης Τσιόδρας επισημαίνει την επικινδυνότητα του δεύτερου κύματος, το οποίο κρίνει ως μη ελέγξιμο πανδημικά (Τα Νέα, 2020).

Όλες οι βαθμίδες εκπαίδευσης παραμένουν κλειστές μέχρι τις αρχές του νέου χρόνου, ενώ η πρωτοβάθμια ξεκινάει στις αρχές προς τα μέσα Ιανουρίου, τα Γυμνάσια αρχές Φεβρουαρίου, αλλά τα Λύκεια, όπως και η τριτοβάθμια εκπαίδευση συνεχίζουν με τηλεεκπαίδευση (Ρούσσου, 2021). Ακόμα, η απαγόρευση των αθλητικών δραστηριοτήτων και το κλείσιμο των δημοτικών αθλητικών εγκαταστάσεων θεσμοθετούνται λόγω της εθνικής καραντίνας. Μόνη εξαίρεση αποτελούν οι αθλητικοί χώροι που δεν ανήκουν στους δήμους, αλλά βεβαιώνουν τη μη συνάθροιση άνω των τριών ατόμων.

Η λήξη του δεύτερου lockdown πραγματοποιείται σταδιακά, όπως και στο πρώτο, με αποφάσεις που ανακοινώνονται από την κυβέρνηση ανά βδομάδα (Σαδανά, 2020), (Εθνος, 2021), και φθάνουμε στη λήξη του στα μέσα Μάη του 2021, μετά από συνεχείς παρατάσεις (odigostoupoliti.eu, 2021).

Οι πρώτοι εμβολιασμοί κατά του κορονοϊού Covid-19 πραγματοποιούνται στην Ελλάδα στα τέλη του 2020. Η Ευσταθία Καμπισιούλη, νοσηλεύτρια ΜΕΘ στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμός, είναι ο πρώτος άνθρωπος που εμβολιάζεται στην Ελλάδα στις 27 Δεκεμβρίου του 2020. Ο δεύτερος είναι ο Μιχάλης Γιοβανίδης που διαμένει σε Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων. Την ίδια μέρα παίρνουν σειρά η Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου και ο πρωθυπουργός της χώρας Κυριάκος Μητσοτάκης (Iefimerida, 2020), (Εθνος, 2020), (Εθνος, 2020). Το ποσοστό εμβολιασμού για τον κορονοϊό COVID-19 στην Ελλάδα ως τις 21 Δεκεμβρίου 2021 φθάνει το 70,11% της εμβολιαστικής κάλυψης, ενώ οι ολοκληρωμένοι εμβολιασμοί αγγίζουν το 65,74% (Covid19.gov.gr, 2021).

Η πρώτη φάση του σχεδίου «Ελευθερία» ως εθνική εκστρατεία εμβολιασμού (emvolio.gov.gr, 2021) άρχεται στις 4 Ιανουαρίου 2021 με τον αρχικό εμβολιασμό των υγειονομικών δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Από τις 20 Ιανουαρίου αρχίζει και η δεύτερη φάση του σχεδίου με τον εμβολιασμό πολιτών άνω των 85 ετών (εμβόλια Pfizer/BioNTech και Moderna), σύμφωνα με τη λογική της προτεραιότητας της Εθνικής Επιτροπής Εμβολιασμών για τις πιο ευπαθείς ομάδες. Οι πρώτες εκτιμήσεις για τον αριθμό των εμβολιασμών σε αυτήν την ηλικιακή ομάδα αφορούν περισσότερα από 100.000 άτομα (ipaidia, 2021). Η τρίτη φάση αρχίζει στις 22 Ιανουαρίου για την ηλικιακή ομάδα 80 - 84 ετών (εμβόλια Pfizer/BioNTech και Moderna) (ipaidia, 2021), ενώ η διαδικασία οργάνωσης των ραντεβού γίνεται μέσω ειδικά σχεδιασμένης εφαρμογής (emvolio.gov.gr, 2021). Ειδικότερα για τις νησιώτικες περιοχές προβλέπονται τέσσερις φάσεις δράσεων για την ισότιμη χορήγηση των εμβολίων χωρίς εξαιρέσεις λόγω του απομακρυσμένου από τα αστικά κέντρα τόπου κατοικίας (ipharmahealth, 2021).

Επιπλέον, για όσους ήδη νοσήσει από κορωνοϊό, εκτιμάται ότι με το πέρας της νόσου, υπάρχει η δυνατότητα εμβολιασμού, σύμφωνα με την πρόεδρο της Εθνικής Επιτροπής Εμβολιασμών, Μαρίας Θεοδωρίδου (ipaidia, 2021). Το εθνικού σχέδιο εμβολιασμού, παρέχει τη δυνατότητα χορήγησης εμβολίων των εταιριών Pfizer/BioNTech, AstraZeneca/Oxford, Johnson & Johnson, Sanofi/GSK, Moderna και Curevac (emvolio.gov.gr, 2021).

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΟΡΟΝΟΪΟΥ COVID-19

*Θα σας πουν πόσο ενωμένη είναι η κοινωνία
μπροστά στον κοινό σκοπό και ότι είστε όλοι στην ίδια βάρκα.
Θα είναι αλήθεια.
Αυτή η εμπειρία θα αλλάξει για πάντα την ατομική σας προσέγγιση.
Όμως οι ταξικές διαφορές μετράνε.
Το να είσαι κλεισμένος σε ένα σπίτι με κήπο δεν είναι το ίδιο
με το να ζεις σε μια εργατική πολυκατοικία γεμάτη κόσμο.
Και το να δουλεύεις από το σπίτι δεν θα είναι το ίδιο
με το να χάσεις τη δουλειά σου.
Η βάρκα στην οποία θα βρεθείτε μπροστά στον ιό
θα αποδειχθεί ότι δεν είναι το ίδιο γερή για όλους, όπως δεν ήταν ποτέ.
Κάποια στιγμή θα καταλάβετε ότι είναι πράγματι δύσκολο.
Θα φοβηθείτε.
Θα μιλήσετε στα αγαπημένα σας πρόσωπα ή θα το κρατήσετε μέσα σας
για να μην τους ανησυχήσετε.
Θα φάτε ζανά.
Αυτά έχουμε να σας πούμε από την Ιταλία για το μέλλον σας.
Είναι όμως μια βραχυπρόθεσμη προφητεία, λίγων μόλις ημερών.
Αν στρέψουμε το βλέμμα προς το μακρινό μέλλον,
στο μέλλον που σας είναι και μας είναι άγνωστο,
δεν μπορούμε να σας πούμε παρά ένα πράγμα:
όταν όλα τελειώσουν, ο κόσμος δεν θα είναι πια ο ίδιος.*

Francesca Melandri

Η εφαρμογή της διαδικασίας της τελετουργίας σε αυτήν της πανδημίας του κορονοϊού Covid-19 παρουσιάζεται με βάση τους εξής άξονες που στηρίζονται στη βιβλιογραφική επισκόπηση: α)ορισμός, β)θεωρητικών προσεγγίσεων και διάσταση μαγείας, γ)δομής και λειτουργίας, και δ)κοινωνικού σχηματισμού, για να αποδείξει ότι η χρήση της συγκεκριμένης πανδημίας πραγματοποιείται για τη μετάβαση στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού μέσω της τελετουργίας.

Κατά πρώτον, με βάση τον ορισμό, η τελετουργία χαρακτηρίζεται από τη διακυβέρνηση, το σύστημα νόμων και αξιών, όπως αναλύει η Bell. Τον ίδιον χαρακτήρα έχει και ο τρόπος χρήσης της πανδημίας από τις κυβερνήσεις παγκοσμίως, θεσπίζοντας νέους νόμους και αξίες, με βάση τις τρέχουσες καταστάσεις, περί κανόνων υγιεινής, προστασίας και ασφάλειας. Ακόμη, με βάση τον ορισμό του Brown για την τελετή μετάβασης, διαφαίνεται να συμβαίνει με παρόμοιο τρόπο και στην πανδημία, όπου η κοινωνία διαπαιδαγωγείται σε έναν καινούριο τρόπο ζωής για να μεταβεί σε μια νέα εποχή βάση των νέων δεδομένων που φέρει μια νόσος που πλήττει την ανθρωπότητα παγκοσμίως.

Ακόμη, η τελετουργία ως δράση συνδεδεμένη στο δίκτυο του πολιτισμού που λειτουργεί επικοινωνιακά, με βάση τη θεωρία του Kerzer, βρίσκει σημεία ταύτισης με τον επικοινωνιακό χαρακτήρα της πανδημίας, όπου συνδέεται αναπόφευκτα με τον ανθρώπινο πολιτισμό, τον ορίζει και τον αλλάζει με γνώμονα τα δικά της χαρακτηριστικά και τις δικές της συγκεκριμένες οριοθετήσεις. Ο σκοπός και το νόημα της χρήσης πανδημίας, που είναι η προσαρμογή στη νέα εποχή μιας επικίνδυνης και γρήγορα μεταδιδόμενης θανατηφόρου ασθένειας, φέρει συνέπειες στην κοινωνική δομή και την πολιτική του παγκόσμιου χάρτη, όπως και η τελετουργία με βάση τον ορισμό των Barnard και Spencer.

Πιο αναλυτικά, φαίνεται εξ' αρχής η αξιοπιστία των λόγων των επιστημόνων και των ειδικών αναλυτών της πανδημίας, καθώς προβάλλονται καθημερινά από τα Μ.Μ.Ε. και, φαίνεται ότι το κοινό αναγνωρίζει την εγκυρότητα και τη σημασία τους²⁵. Παρομοίως, η αξιοπιστία των λέξεων που εκφέρονται από τους τελετουργούς, με βάση τη θεώρηση του Rappaport, αναδεικνύει τη δύναμη της τελετουργικής διαδικασίας στους συμμετέχοντες και το κοινό τους. Ακόμη, η κήρυξη της πανδημίας στοχεύει στον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού για το καλό της ανθρωπότητας, όπως και η τελετουργία στοχεύει στη διατήρηση της ευημερίας της κοινωνίας, αναφορικά με το συλλογισμό του Robertson.

Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι η πανδημία χρησιμοποιείται για τη δημιουργία νέων μορφών έκφρασης στην καθημερινότητα, αλλά και στην αντανάκλασή της στην τέχνη, όπως είναι το νέο λεξιλόγιο με επιστημονικούς όρους, ο διαφορετικός τρόπος χαιρετισμού και χειραψίας από απόσταση, η ψηφιοποίηση θεατρικών έργων για τη μετάδοσή τους από διαδικτυακούς φορείς και παραδοσιακά Μ.Μ.Ε. κ.α. Αντίστοιχα, η τελετουργία θεωρείται η αρχική πηγή των εκφραστικών μορφών της πολιτισμικής ζωής κατά τον Frazer. Ακόμη, η συνεχής και επαναληπτική ενημέρωση από όλα τα μέσα πανελλαδικά και παγκοσμίως, αλλά και η εφαρμογή για τον προσαρμοσμένο τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων, τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνική ζωή λόγω της πανδημίας, με στόχο την προστασία και την ασφάλειά τους, αναλογεί με την επαναλαμβανόμενη συμβολική συμπεριφορά σε ιδιωτική και κοινωνικοπολιτική

²⁵ Σχετική έρευνα του Νίκου Σμυρναίου, Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας και Κοινωνιολογίας των ΜΜΕ και του Διαδικτύου στο Πανεπιστήμιο της Τουλούζης, για τις επιπτώσεις της κρίσης του κορονοϊού στην ψηφιακή δημόσια σφαίρα, με έμφαση στο Twitter, με αφορμή το κεφάλαιο (που συνοψογράφει με τον Πάνο Τσιμπούκη, Université Grenoble Alpes) στον τόμο: Πλειός, Γ. & Σκαμνάκης, Α. (διεύθυνση), Covid-19 και ΜΜΕ: Η επικοινωνιακή κατασκευή μιας πανδημίας, Εκδόσεις Παπαζήση, επιβεβαιώνει την ισχύ της επικοινωνιακής κατασκευής για την πανδημία (ΕΝΑ, 2020).

ζωή, όπως την αναλύουν ο Molendijk και Pels. Επίσης, οι επαναλαμβανόμενες κινήσεις και τακτικές απολύμανσης και αποστείρωσης ομοιάζουν με ιδεοψυχαναγκαστικές συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται διαδικαστικά από την τελετουργία.

Η τελετουργική θυσία του θείου τοτέμ που πραγματώνει το παγκόσμιο πρότυπο πραγμάτωσης του σχήματος θανάτου – ανάστασης ενός θεού – θείου βασιλιά, ο οποίος παρουσιάζεται ως σύμβολο εξασφάλισης της γονιμότητας της γης, για την ευημερία του λαού, όπως περιγράφεται από τους Frazer και Robertson Smith, μπορεί να εφαρμοστεί κατ' αντιστοιχία και στην πανδημία. Οι άνθρωποι θυσιάζουν την ελευθερία τους – στις μετακινήσεις, με τον περιορισμό τοπικό και κατ' οίκον, στις κινήσεις και στις εκφράσεις τους, στον τρόπο ψυχαγωγίας, διασκέδασης, άθλησης, αγορών κ.τ.λ. – που αποτελεί μια «θεική» κοινωνικά αξία, καθώς είναι κτήμα πολλών και αιματηρών αγώνων στο πέρας του χρόνου, για την προστασία και εξασφάλιση της υγείας, ατομικής και δημόσιας. Έτσι, με τη στέρηση - θανάτωση της προσωπικής και κοινωνικής ελευθερίας, οι λαοί πιστεύουν ότι θα κερδίσουν πίσω όχι μόνο την ελευθερία τους, αλλά και την επαναφορά - ανάσταση της κανονικότητας και της κεκτημένης ευημερίας προ της πανδημίας.

Κατά δεύτερον, με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις της τελετουργίας και της μαγείας, η τελετουργική διαδικασία αποτελεί αντίδραση στο στρες με καθαρτική και διεγερτική δράση ανακούφισης, όπως υποστηρίζει ο Marett. Έτσι και η χρήση της πανδημίας με τις επιβαλλόμενες καραντίνες και τον εγκλεισμό λειτουργεί αντιδραστικά στο στρες που προκαλεί η αγωνία για το αύριο τόσο ατομικά, στην περίπτωση νόσησης και θανάτου, τόσο και συλλογικά, στην περίπτωση μαζικών ασθενειών και θανάτων, θεωρώντας ότι με τα lockdowns, τους συνεχείς ελέγχους και περιορισμούς, τα ποικίλλα μέτρα κ.τ.λ. η νόσος θα περιοριστεί ή θα εξαφανιστεί κατ' ευχήν με μαγικό τρόπο. Ακόμη, ο Malinowski εξηγεί ότι η τελετή μαγείας αποτελεί μια πρακτική τέχνη αντιμετώπισης του συναισθηματικού στρες. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι διάφορες καθημερινές πρακτικές αποφυγής της νόσου και της μετάδοσής της, όπως η τήρηση της προσωπικής υγιεινής με σχολαστικότητα, το τελετουργικό πλύσιμο των χεριών, η τελετουργική απολύμανση του χώρου και των επιφανειών, η κοινωνική συμπεριφορά τηρώντας τις αποστάσεις με ευλαβική προσοχή, τείνουν να ομοιάζουν με πρακτικές της μαγείας ως τέχνη που δύναται να ξορκίσει το άγχος για την ασθένεια. Επίσης, ο Freud θεωρεί ότι η μαγεία αποτελεί την αιτία της ολιστικής αλλαγής προς ικανοποίηση της επιθυμίας, ενώ την παρουσιάζει ως τεχνική συναισθηματικής ικανοποίησης μέσω αναπαραστάσεων, όπως λειτουργούν τα παραμύθια, αλλά και ως πρακτική που καθορίζει την εμφάνιση του αποτελέσματος. Αντίστοιχα, όλες αυτές οι πρακτικές και τεχνικές αντιμετώπισης της πανδημίας προκαλούν την ολιστική αλλαγή στη ζωή του ανθρώπου για να ικανοποιηθεί η ποθητή επιθυμία που είναι η κατάκτηση της υγείας, ενώ παράλληλα λειτουργούν αναπαραστατικά, όπως τα παραμύθια που αναδεικνύουν ηθικά διδάγματα, διαπαιδαγωγούν, παρηγορούν και ανακουφίζουν, καθώς επίσης αποτελούν τις εγγυήσεις του επιθυμητού αποτελέσματος που είναι η λήξη της πανδημίας και η επιστροφή στη ζωή πριν το βίαιο ερχομό της.

Κατά τον μυστικιστή Crowley, αφού η μαγεία ως τελετουργικό είναι μια τεχνική επίτευξης αλλαγών στο φυσικό κόσμο με τη δύναμη της θέλησης κάποιου, έτσι και τεχνική αντιμετώπισης της πανδημίας αποτελεί έναν τρόπο διεκδίκησης αλλαγών στον κόσμο, επειδή η ισχύς της θέλησης για τη λήξη της πανδημίας είναι πολύ μεγάλη, καθώς δεν είναι μόνο ένας, αλλά πάρα πολλοί που ταυτίζονται λόγω της ίδιας θέλησης. Ακόμα, κατά τον Butler η μαγεία ως μέσο μετάφρασης ενεργειών από μια κατάσταση ύπαρξης σε μια άλλη μέσω συμβολικών εργαλείων του μάγου, με σκοπό την παραγωγή εξωτερικών αποτελεσμάτων, μπορεί να βρει κοινά σημεία με την πανδημία, εφόσον και σε αυτή οι απαραίτητες ενέργειες και δράσεις στοχεύουν στην αλλαγή της

ασθένειας σε υγεία ως το ποθούμενο κοινωνικό αποτέλεσμα, από την «εσωτερική» ζωή του ατόμου στην «εξωτερική» του στο σύνολο.

Κατά τρίτον, με βάση τη δομή και τη λειτουργία της τελετουργίας, η συλλογικότητα που δομείται μέσω του τελετουργικού στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον με εξάρτηση, αλλά και αλληλεπίραδη κοινωνικοπολιτική, όπως περιγράφει η Bell, αντιστοιχεί στη συλλογικότητα των ατόμων κατά του αόρατου εχθρού, δηλαδή του ιού, που έχει διαμορφωθεί μέσω των διαδικασιών της πανδημίας στην κοινότητα του καθένα - είτε είναι το σχολείο, η εργασία, η οικογένεια - , ενώ παράλληλα διαφαίνεται η εξάρτηση και η επιρροή τόσο από το άτομο στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο όσο και το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο προς το άτομο, καθώς ο τρόπος πρόσληψης και εφαρμογής των μέτρων και των νόμων από το άτομο διαμορφώνει τις κυβερνητικές αποφάσεις, αλλά και οι κυβερνητικές αποφάσεις διαμορφώνουν τους τρόπους αποδοχής και υλοποίησης των μέτρων και των νόμων.

Επιπλέον, η τελετουργία ως κοινή πρακτική και δραστηριότητα ενισχύει την παραγωγή, τη δομή και τη συντήρηση της κοινωνίας, όπως διατυπώνουν οι Brown και MacCutcheon. Το ίδιο παρατηρείται και με τις κοινές πρακτικές και δραστηριότητες κατά της πανδημίας, όπου συμβάλλουν στη δημιουργικότητα μέσω της αναζήτησης λύσεων, στη δόμηση και τη διατήρηση της κοινωνίας μέσω της προφύλαξης της από την εξάπλωση του ιού. Ταυτόχρονα, όπως στην τελετουργία ενυπάρχει η συμβολική λειτουργία της παράδοσης και της ιστορίας, όπως εξηγεί ο Salamone, έτσι και στην πανδημία εμφωλεύει η συμβολική αφήγηση, όπου ο θανατηφόρος ιός θα νικηθεί από τον άνθρωπο, παρ' όλη τη σφοδρότητά του, επειδή όλοι οι άνθρωποι ενωμένοι μπορούν να καταπολεμήσουν το καθετί, αρκεί να συντονιστούν, να συγχρονιστούν και να θυσιάσουν κάποια κεκτημένα, ώστε να κερδίσουν όλοι μαζί και αυτόν τον πόλεμο.

Η τελετουργία εγκατάστασης όπως την περιγράφει ο Bourdieu, ως κοινωνικό φαινόμενο πράξεων «κοινωνικής μαγείας» επιτυγχάνει την επικύρωση, την καθιέρωση και τον καθαγιασμό, αλλά και τη νομιμοποίηση του αυθαίρετου, επενεργώντας στην παράσταση του πραγματικού μέσω της γραμμής διάβασης. Παρόμοια συμβαίνει και στην πανδημία, καθώς με τις πρακτικές υγιεινής, προστασίας και ασφάλειας, αλλά και με την καραντίνα και τα περιοριστικά μέτρα, επικυρώνεται η ίδια η πανδημία για την ύπαρξή της, καθιερώνεται η νέα πραγματικότητα με τον καινούριο τρόπο ζωής, η οποία καθαγιαίνεται, γιατί θεωρείται σωτήρια, νομιμοποιείται η αυθαιρεσία της στέρησης των κεκτημένων ελευθεριών μέσω των προβαλλόμενων αναπαραστάσεων από τα Μ.Μ.Ε.. Η γραμμή διάβασης ταυτίζεται με τη δρόμο της αλλαγής από τη ζωή προ πανδημίας στη ζωή με αυτήν, ενώ είναι καθοριστική γιατί με βάση αυτή τη διαδρομή θα διαμορφωθεί και η ζωή μετά από την πανδημία ατομικά και συλλογικά.

Η τελετουργία διάβασης αφορά τη μετάβαση του ατόμου από τη μία κατάσταση στην άλλη, δηλαδή τη διαδικασία οριοθέτησης του περάσματος και την αλλαγής από μια φάση σε μια άλλη, με βάση τη θεωρία του Genep. Κατ' αναλογία, η πανδημία χρησιμοποιείται ως τελετουργία διάβασης για τη μετάβαση του ατόμου από την κατάσταση προ της κρίσεως στην επόμενη μετά την κρίση, από τον παλιό άνθρωπο πριν την κρίση στο νέο άνθρωπο μετά την κρίση, από τον ψηφιακό πολιτισμό προ της πανδημίας στον μετά – ψηφιακό πολιτισμό ύστερα από την πανδημία. Κατά τον ίδιο μελετητή, τρία είναι τα στάδια της τελετουργίας διάβασης: α)αποχωρισμός, β)μεθοριακότητα, και γ)επανένταξη. Έτσι, αντιστοιχίζοντας τα τρία στάδια της πανδημίας στο θεωρητικό πλαίσιο, παρατηρείται ότι:

- Στο πρώτο στάδιο του αποχωρισμού – διαφορετικά χωρισμός (preliminal) - εφαρμόζεται από τη μία, η καραντίνα, το lockdown, η κοινωνική αποστασιοποίηση, η αποκοπή του ατόμου από το σύνολο και του συνόλου από το άτομο για την αποτροπή μετάδοσης και εξάπλωσης της νόσου, τόσο χωρικά

- από το σπίτι, είσοδος σε no-man's-land - , όσο και χρονικά - ρήξη με το παρελθόν, με την προηγούμενη κατάσταση-, αλλά και από την άλλη συντελείται και η σωματική αλλαγή – με ειδικό εξοπλισμό προστασίας, όπως μάσκες, στολές, απολυμαντικά κ.α. - , πράγμα που αναλογεί στο συμβολικό θάνατο της κατάστασης του ανθρώπου προ την πανδημίας για τη συμβολική του αναγέννηση με και μετά από αυτή.

- Στο δεύτερο στάδιο της μεθοριακότητας/μεταιχμιακότητα – διαφορετικά όριο ή μετάβαση (liminal) - εφαρμόζεται η φάση σωματικής δοκιμασίας, εκεί όπου ο άνθρωπος αναγκάζεται να λειτουργήσει εκτός των ορίων που γνωρίζει, στερείται τα κεκτημένα του – ελευθερία μετακινήσεων, κινήσεων, έκφρασης, συνάθροισης, ψυχαγωγίας, διασκέδασης, εργασίας, εκπαίδευσης κ.α. - , μεταμορφώνεται σωματικά εσωτερικά και εξωτερικά με τη χρήση μάσκας και γαντιών για την προστασία του, την τήρηση επιβαλλόμενων μέτρων και περιορισμών, ενώ παράλληλα λόγω της επικινδυνότητας του θανατηφόρου ιού αποκτά τη «μυστική γνώση» της επιστημονικής αλήθειας και των δεδομένων, με αποτέλεσμα να καθαίρεται συμβολικά και να ξεκινάει την εκμάθησή τους στο νέο πολιτισμικό πρότυπο της προστασίας και της ασφάλειας, που τον μεταφέρει σχεδόν εξ' ολοκλήρου στο διαδίκτυο και τον ψηφιακό του κόσμο, για το κοινό καλό και την υγεία όλης της συλλογικότητας παγκοσμίως. Επιπλέον, στη φάση αυτή - αυτός που συμμετέχει στην τελετουργία δεν έχει στάτους, δεν έχει ταυτότητα, βρίσκεται σε μια κατάσταση «betwixt and between», όπως την ορίζει ο Turner, είναι δηλαδή μη-άνθρωπος, καθώς καταργείται η προηγούμενη πολιτισμική κατηγοροποίηση, αλλά δεν έχει μπει στην καινούργια κατηγοροποίηση. Αντίστοιχα, σε αυτή τη φάση της πανδημίας το άτομο δε δύναται ακόμα να κατανοήσει και να βρει τη θέση του στον κόσμο, αλλά αναζητά τη νέα του ταυτότητα και προσπαθεί να καταλάβει αυτό που συμβαίνει, να εξετάσει και να το εξηγήσει αυτήν την κρίση για να δομήσει το νέο του είναι και να το διαμορφώσει στην κανούρια συλλογική κατάσταση στο νέο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που αλλάζει. Ακόμα, η έννοια «communitas», χαρακτηριστικό της μεθοριακότητας κατά τον Turner περιγράφει την αίσθηση της αλληλεγγύης, της ισότητας, της κοινής ιδιότητας για τα άτομα που βρίσκονται μαζί κατά τη διάρκεια της τελετουργίας. Με ανάλογο τρόπο στην πανδημία δημιουργείται και εξ' ορισμού, αλλά και επικοινωνιακά από όλα τα M.M.E., μια κοινωνία τόσο σε εγχώριο και τοπικό επίπεδο, όσο και σε παγκόσμιο, σαν ομάδα που αγωνίζεται κατά του κορωνοϊού για να σωθεί, που σώζοντας ο καθένας τον εαυτό του, σώζει ταυτόχρονα και όλους τους άλλους μαζί. Αυτή η ομάδα φαίνεται ανίκητη λόγω της ενότητάς της για τον κοινό στόχο, αλλά και λόγω της ίδια ταυτότητας, η οποία εκφράζει ατομικά και συλλογικά τον άνθρωπο που απειλείται η ζωή του εξαιτίας μιας νέα νόσου, αλλά δεν τα παρατάει, καθώς έχει βρει τους τρόπους να την καταπολεμήσει μέσω της επιστήμης και των πρακτικών προστασίας, κι όλα αυτά όχι ως μονάδα, αλλά ως δυναμικό κοινωνικό σύνολο. Αυτό το κοινωνικό σύνολο χαρακτηρίζεται από αλληλεγγύη, εφόσον ο ένας προσέχει και για τον ίδιο, αλλά και για τους απέναντί του, πολλοί προσφέρουν δωρεές και εθελοντικές υπηρεσίες στον αγώνα κατά του Covid-19, γιατροί και νοσηλεύτες υπερβάλλουν εαυτόν ξεπερνώντας τις δυνατότητές με αυταπάρνηση και αυτοθυσία, και όλοι μαζί στερούνται προσωπικές και κοινωνικές ελευθερίες για τον ίδιο σκοπό. Όλοι χαρακτηρίζονται από ισότητα και κοινή ιδιότητα, αφού είναι εν δυνάμει νοσούντες – υποψήφιοι θανόντες από μια θανατηφόρα και άκρως μεταδοτική ασθένεια, και μαχητές – καθημερινοί ήρωες του εαυτού

τους, της οικογένειάς τους, της κοινότητάς τους, της χώρας τους και εν τέλει της ανθρωπότητας.

- Στο τρίτο στάδιο της επανένταξης – διαφορετικά ενσωμάτωση (postliminal) -, πραγματοποιείται η επιστροφή στην κοινωνία σε νέα θέση, με νέο στάτους, νέα καθήκοντα, νέα δικαιώματα και νέο όνομα. Έτσι, στην πανδημία, αυτή η φάση ανιχνεύεται μετά την καραντίνα και κατά την άρση των περιοριστικών μέτρων, όπου το άτομο γυρίζει σε μια προσαρμοσμένη κανονικότητα, επιστρέφοντας και πάλι ενεργά στην κοινωνία όπως πριν, αλλά αυτή τη φορά με νέες αρχές και αξίες περί προστασίας και ασφάλειας, καινούρια καθήκοντα - όπως είναι ο εμβολιασμός για το καλό όλων -, καινούρια δικαιώματα λόγω του εμβολιασμού – πρόσβαση σε εσωτερικούς χώρους, μη έλεγχος με τεστ ανίχνευσης του ιού όπως οι ανεμβολίαστοι κ.α. - , αλλά και καινούρια ονομασία και ταυτότητα, αυτή του αναγεννημένου που πέρασε δύσκολα και στερημένα και θυσιαστικά, αλλά κατάφερε να βγει αλώβητος και να σώσει όσο το δυνατό περισσότερους ανθρώπους χάριν της δικής του θυσιαστικής συμπεριφοράς στο διάστημα της καραντίνας. Η καινούρια ταυτότητα του ατόμου περιγράφει τον αναστημένο νέο άνθρωπο που ζει σε μια αναστημένη καινούρια κοινωνία που αναζωογονήθηκαν και διασώθηκαν ταυτόχρονα και αλληλένδετα.

Η τελετουργική διαδικασία της μύησης που δηλώνει εξ' ορισμού το αόρατο, το απόκρυφο, το μυστικό, την οπτική και την έκφραση με έναν άλλον τρόπο συνδέεται ταυτόσημα με την πανδημία, καθώς κι η ίδια εξ' ορισμού αναφέρεται στον αόρατο ιό και σε μια «μυστική» επιστημονική γνώση πίσω από τη νέα νόσο, αλλά και λόγω αυτής αλλάζει η οπτική του κόσμου στο γίνεσθαι και η ατομική και συλλογική του έκφραση. Ακόμη, ο μύθος που σχετίζεται άμεσα με την τελετουργία, ερμηνεύεται ως ένα συμβολικό διήγημα που χρησιμεύει στην επεξήγηση πραγμάτων απαγορευμένων να ειπωθούν. Αντίστοιχα, η αφήγηση που διαμορφώνεται από την επιστήμη και τα Μ.Μ.Ε. για την πανδημία μοιάζει με ένα μύθο που λειτουργεί συμβολικά για να εξηγήσει με απλό τρόπο τη θανατηφόρα απειλή από έναν αόρατο ιό, καθώς η επιστημονική αλήθεια θεωρείται απαγορευμένη να δημοσιοποιηθεί λόγω της περιπλόκητας και του εξειδικευμένου λόγου της, αλλά και ίσως γιατί η επιστημονική γνώση μπορεί να διαβλέπει μια πιο επικίνδυνη πραγματικότητα που έρχεται πίσω από αυτήν την πανδημία.

Επίσης, με βάση τη θεώρηση του Otto, το σχετιζόμενο μυστήριο που θεωρείται μια μυστική ή απόκρυφη διδασκαλία για τη μύηση των αμύητων τελετουργικά, χρησιμοποιείται ως μέσο μετάβασης σε ένα διευρυμένο πεδίο αντίληψης και συνειδητότητας, με στόχο το θρίαμβο του Αόρατου πίσω από το ορατό και της αλήθειας πίσω από το σύμβολο. Ο μύστης δε, έχει μια σύμφωνη αντίληψη της πραγματικότητας, μια γνώση αφ' εαυτού, ενώ παράλληλα κρατάει κρυμμένη την τετριμμένη αισθητηριακή επικοινωνία με τον εξωτερικό κόσμο, εξελίσσοντάς την σε ενόραση και υπερβατική γνώση. Άρα, η μύηση είναι η επέκταση της συνείδησης και η προσέγγιση των θεϊκών όψεων που έχει μέσα του ο άνθρωπος, αλλά είναι κρυμμένες – απενεργοποιημένες. Τα στάδια, βαθμίδες ή αλλιώς φάσεις ολοκλήρωσης εισαγωγής του υποψηφίου σε κάποιο μνητικό σύστημα είναι τρία, όπως τα αναφέρει ο Foucard: α) Τελετή ή καθαρμός (προκαταρκτικό στάδιο), β) Μύηση (η κυρίως γνώση), γ) Εποπτεία (ανώτατος βαθμός μύησης). Παραλληλίζοντας την τελετή μύησης με την πανδημία, φαίνεται η μυστηριακή της φύση που έγκειται στη «μυστική» και «απόκρυφη» επιστημονική διδασκαλία που οι άνθρωποι πρέπει να ακολουθήσουν, ακόμα κι αν δεν την κατανοούν, καθώς εμπιστεύονται την αξιοπιστία της. Η τελετή της μύησης αυτής που συντελείται από επιστημονικούς εκπροσώπους σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις και τα Μ.Μ.Ε. χρησιμοποιείται ως μέσο μεταβίβασης σε ένα καινούριο

πεδίο αντίληψης και συνειδητότητας του ανθρώπου, αυτό της προστασίας και της ασφάλειας για την υγεία όλων. Σκοπός της μνητικής τελετής της πανδημίας που είναι φανερός εκ του αποτελέσματος, αποτελεί η θριάμβευση του Αόρατου, δηλαδή του αόρατου ιού πίσω από αυτά που μπορεί να δει ο κοινός άνθρωπος, αλλά και της αλήθειας, δηλαδή του κινδύνου του θανάτου πίσω από τα σύμβολά της, που σχετίζονται με το μύθο της. Στο ρόλο του μύστη αντιστοιχούνται οι επιστημονικοί φορείς – Π.Ο.Υ., ιατροί, μικροβιολόγοι, λοιμωξιολόγοι κ.τ.λ. -, ίσως ακόμα και οι κυβερνήσεις ως κέντρα λήψης αποφάσεων, καθώς κατέχουν τη γνώση, στην οποία οι υπόλοιποι δεν έχουν πρόσβαση, ενώ την αποκρύπτουν πίσω από πρόχειρες ή και παρόλογες εξηγήσεις, με πρόσχημα ότι οι υπόλοιποι δεν έχουν τις ικανότητες και τις βάσεις να τις κατανοήσουν, ώστε να την αναγάγουν σε μια υπερβατική και ενορατική γνώση που έχει τις λύσεις για όλα τα προβλήματα, στοχεύοντας έτσι στο να αποδεχθεί η κοινωνία εν τω σύνολο της, κάθε λύση που θα προτείνει για την υγεία και την ασφάλεια παράλογη ή μη²⁶.

Μέσω αυτής της τελετουργικής διαδικασίας της πανδημίας, το άτομο μνείται για να προσεγγίσει τις θεϊκές του δυνατότητες, που είναι οι δυνατότητές του να πολεμάει και να κερδίζει τον αόρατο εχθρό για να σωθεί και ταυτόχρονα να σώσει και την κοινωνία. Κατ' αναλογία τα στάδια μύησης της πανδημίας ταυτίζονται με τα στάδια της τελετουργίας διάβασης του Genper, και είναι τα εξής: α) Τελετή ή καθαρμός (προκαταρκτικό στάδιο) που παραπέμπει στο πρώτο στάδιο του απαχωρισμού, όπως αναλύεται παραπάνω, β) Μύηση (η κυρίως γνώση) που σχετίζεται με τη μεθοριακότητα που περιγράφεται πιο πάνω και, γ) Εποπτεία (ανώνατος βαθμός μύησης) ή αλλιώς η φάση της ενσωμάτωσης στη νέα πραγματικότητα, που εξηγείται αναλυτικά παραπάνω. Άρα, η τελετή μύησης της πανδημίας αποκαλύπτεται ότι έχει σκοπό τη διαμόρφωση και την αναμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου, και κατά συνέπεια της κοινωνίας αλληλένδετα.

Χαρακτηριστικό της συμμετοχής στις τελετουργίες είναι η χρήση της μάσκας και ειδικά στις τελετές μύησης κατά τους Pernet και Grillo, με σκοπό όχι μόνο την προστασία, αλλά την ψυχαγωγία και ψυχοθεραπεία κατά τους Klemm και Winker, τη συσχέτιση με ένα είδος αδιαμφισβήτητης εξουσίας, όπως οι υπερβατικές δυνάμεις - θεοί ή για να προσδώσουν με άλλο τρόπο αξιοπιστία στην αξίωση του ατόμου για κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο κατά τους Nunley, McCarty, Emigh, και Ferris, τη διαμόρφωση ταυτότητας σε κοινωνικό και πνευματικό πλαίσιο κατά Gregor, την κάλυψη προσώπου ενός μετανοούντα και για προστασία με τη βοήθεια των δυνάμεων τους μαγικό τω τρόπω κατά Herold. Η χρήση της μάσκας λοιπόν, στην εποχή της πανδημίας ως μια τελετουργία μετάβασης στο καινούριο πολιτισμικό τοπίο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας λειτουργεί ως προστασία από τη μετάδοση του ιού και ως ασπίδα ασφάλειας με «μαγικές» ιδιότητες αποφυγής νόσησης. Ακόμα, η χρήση της μάσκας προσδίδει ένα είδος αξιοπιστίας στο άτομο που τη φέρει, καθώς έχει αναλάβει τον κοινωνικό ρόλο προστατεύοντας τον εαυτό του να προστατεύσει και τους γύρω του, ενώ παράλληλα αυτό διαπλάθει και τη νέα του ταυτότητα, και τη θέση του στην κοινωνία.

²⁶ Σε αυτό το σημείο, η κάθε λύση νοείται ως οι προτάσεις της βιοτεχνολογίας, της τεχνητής νοημοσύνης και της επεξεργασίας Μεγάλων Δεδομένων, στις νέες προκλήσεις, όπως τα εμβόλια mRNA, η εμφύτευση μικροσίπ για παρακολούθηση των βιομετρικών δεδομένων του ανθρώπου κ.α, αναφορικά με τη φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης του φιλόσοφου Θεοφάνη Τάση (Τάσης, 2021), αλλά και στο πλαίσιο του συλλογισμού του διανοούμενου Harari Yuval-Noah περί του αγώνα της ανθρωπότητας να νικήσει τα γηρατεία και το θάνατο, με όποιον τρόπο μπορεί, όσο επικίνδυνος κι αν είναι, τόσο για τη δημοκρατία και την ειρήνη, όσο και για την ίδια την ποιότητα ζωής του ανθρώπου (Yuval-Noah, 2017).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Griffith οι τελετουργικές μάσκες λειτουργούν ως αναπαραστάσεις του ανθρώπινου προσώπου και αποκαλύπτουν δύο θεμελιώδεις πτυχές της ανθρώπινης ψυχολογίας: α) την καταστολή ενός ενστικτώδους εαυτού και, β) την οργή που είναι άδικα καταδικασμένη στη συνειδητή σκέψη του εγωκεντρισμού. Αυτό στην περίπτωση της πανδημίας ως τελετουργική διαδικασία, μπορεί να μεταφραστεί στο ότι η συνιστώμενη ή και επιβαλλόμενη χρήση της μάσκας από τις κυβερνητικές πολιτικές αποφάσεις καταστέλει την ενστικτώδη φύση του ανθρώπου, που είναι να αναπνέει κανονικά χωρίς κάλυμμα του προσώπου του στα σημεία, που πραγματοποιείται ο αναπνευστικός μηχανισμός, εισπνέοντας από τη μύτη και εκπνέοντας από το στόμα, αλλά και την κεκαλυμμένη οργή για την περίοδο αυτής της κρίσης που από εγωκεντρική οπτική δεν αποκαλύπτεται.

Ως συνέπεια των παραπάνω, η χρήση της μάσκας στο τελετουργικό εκφράζει αρχέγονα και αρχέτυπα συναισθήματα, που φανερώνονται ως υπερατομικές προδιαθέσεις του συλλογικού ασυνείδητου. Έτσι λοιπόν, αφού οι μύθοι και τα σύμβολα υπερβαίνουν το ατομικό, συμπεριλαμβάνονται στο συλλογικό ασυνείδητο. Σύμφωνα με τον Jung, αυτά τα κεντρικά θέματα και σύμβολα ασκούν καθοριστική επιρροή στην ψυχή, ελέγχοντας τον ανθρώπινο κύκλο ζωής. Στη διαδρομή ωρίμανσης της ανθρώπινης ύπαρξης, τα αρχέτυπα αποκαλύπτονται μέσω μιας προσχεδιασμένης ακολουθίας, που ονομάζονται «στάδια ζωής». Κάθε στάδιο ζωής αντιπροσωπεύεται από ένα καινούριο σύνολο αρχετυπικών εικόνων που αναζητούν την εκπλήρωσή τους στη δράση, όπως η εφηβεία, ο έρωτας, η τεκνοποιία. Αντιστοίχως, η χρήση της μάσκας εν καιρώ πανδημίας αποδίδει αρχέγονα και αρχέτυπα συναισθήματα του μύθου και των συμβολισμών της πανδημίας ως τελετουργία αλλαγής, των οποίων η δύναμη είναι υπερβατική και του ατόμου και του συλλογικού ασυνείδητου, καθώς η χρήση της θεωρείται σωτήρια χωρίς αυτό να ισχύει απαραίτητα στην πραγματικότητα ή να αρκεί για να προστατευθεί ο άνθρωπος από τη νόσο, αλλά η ίδια της η χρήση αποτελεί σύμβολο αλλαγής σε ένα άλλο στάδιο της ζωής, μέσα από το οποίο η μάσκα εκπληρώνει το σκοπό της δραστηριότητας.

Επιπλέον, με βάση τη θεωρία του Jung, όταν οι αρχέτυπες στάσεις ή οι ιδέες ή οι τρόποι αφομοίωσης μιας εμπειρίας ενεργοποιούνται υπό συγκεκριμένες συνθήκες, εξέρχονται από την ασυνείδητη κατάσταση και γίνονται ορατές στο εδώ και τώρα της συνειδητής κατάστασης, με αποτέλεσμα την ταύτιση και εφαρμογή των αρχέτυπων διαδικασιών στις τελετουργικές, με σκοπό το πέρασμα από μια κατάσταση σε μια άλλη. Έτσι γίνεται κατανοητό ότι η βίωση των αρχέτυπων συναισθημάτων πίσω από μια μάσκα δίνει τη δυνατότητα κατευνασμού, το χώρο και χρόνο διενέργειάς τους στο πλαίσιο της τελετουργικής παράστασης, με σκοπό την υπέρβασή τους και τον καθορισμό τους από τον υποσυνείδητο στο συνειδητό ψυχισμό του ανθρώπου, τόσο στο άτομο όσο και στο σύνολο. Αναλογικά, η χρήση της μάσκας κατά την περίοδο της πανδημίας ως ένα τελετουργικό αλλαγής, σχετίζεται με τη βίωση αρχέτυπων συναισθημάτων, τα οποία κατευνάζονται, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να αναπτυχθούν στην παραστατική τελετουργία, με σκοπό το ξεπέρασμά τους και την αποκατάσταση της θέσης που πρέπει να έχουν στη συνείδητη του ατόμου και του συνόλου. Μερικά από τα αρχέτυπα που είναι δυνατό να αναγνωριστούν πίσω από την «πανδημική» μάσκα είναι: α) η περσόνα, δηλαδή το πρόσωπο και η δημόσια εικόνα του ανθρώπου που καλύπτεται στην κοινωνική του ζωή, β) ο ήρωας που συμβολίζει την εξέλιξη και την ανάπτυξη του ανθρώπου υπό τις ειδικές συνθήκες της κρίσης, και για τις οποίες καλείται το άτομο συμπεριφέρεται με ηρωισμό αποδεικνύοντας με τις γενναίες πράξεις τους την αξία του – στέρηση ελευθεριών, περιορισμοί κ.τ.λ. - για να προστατεύσει και να σώσει και εαυτόν και συλλογικότητα, αλλά και να ξεπεράσει όλα τα εμπόδια και τις προκλήσεις της νέας κατάστασης, πράγμα που θα του επιτρέψει τελικά τη νίκη της

ζωής έναντι της απειλής του θανάτου από τον ιό και θα τον καθιερώσει ως άξιο πολεμιστής της ανθρωπότητας, γ)ο αλτρουιστής που αγαπάει τον πλησίον του σαν τον εαυτό του και γι' αυτό το λόγο επιθυμεί και προσπαθεί να τον προστατεύει από τη θανατηφόρο νόσο, βοηθάει και υποστηρίζει τους γηραιότερους και τις ομάδες υψηλού κινδύνου τηρώντας τα μέτρα και όλες τις συστάσεις με συμπόνοια και γενναιοδωρία.

Επιπρόσθετα, η χρήση της μάσκας στην πανδημία αναδεικνύει νέους τρόπους επικοινωνίας λόγω των κοινωνικών αλλαγών που στρέφονται στα άτομα με την επικάλεση της ατομικής και συλλογικής ευθύνης από την πολιτική εξουσία. Το αποτέλεσμα είναι η ανατροπή κάθε γνωστού επικοινωνιακού δεδομένου και η επιβολή νέων τρόπων διαχείρισης του σώματος και της καθημερινότητας, με την εμπιστοσύνη που εμπνέει η επιστημονική αυθεντία. Ο ορθολογισμός που αντιπροσωπεύει το καθήκον και η ευθύνη, ατομική και συλλογική, με βάση τα προτάγματα των διπλών υγείας – ασθένειας, ανασφάλεια – ασφάλεια, εξουσία – έλεγχος, αλλάζει την επικοινωνία και τα κοινωνικά πρότυπα. Ο φόβος με τον οποίο έχει κατακλυστεί το άτομο από τα Μ.Μ.Ε., με την επικύρωσή του από τις αυθεντίες των ιατρικών εκπροσώπων και επιστημόνων, μπορεί να καταπολεμηθεί μόνο με τη χρήση της μάσκας ως προστάτης του ανθρώπου. Κατά συνέπεια, η μάσκα χρησιμοποιείται ως σύμβολο αλλαγής της εποχής, του ίδιου του πολιτισμού και της ανθρώπινης ιστορίας, κατά την πορεία μετάβασης και ανασυγκρότησης της κοινωνίας σε μια περίοδο που έπεται της μετανεωτερικότητας (Βαλασάκη, 2020).

Με βάση τη θεωρία του Genper η τελετουργία διάβασης λειτουργεί ως μέσο επικοινωνίας, αλλά και ως προϊόν πολιτισμικής εξέλιξης. Η τελετουργία της πανδημίας λειτουργεί αντιστοίχως ως μέσο επικοινωνίας με το άτομο μεμονωμένα, αλλά και συνολικά για να διοχετεύσει τα μηνύματά της που είναι η ενημέρωση για την επικινδυνότητα του θανατηφόρου ιού και για την αντιμετώπισή της μέσω της κοινωνικής απομόνωσης και αποστασιοποίησης, της χρήσης της μάσκας ως απαραίτητου αντικειμένου, της απολύμανσης και της τήρησης των κανόνων υγιεινής κ.τ.λ., αλλά και τη σηματοδότηση της αλλαγής και της αρχής μιας νέας εποχής που θα διαμορφώσει με νέα πραγματικότητα και νέα ατομική και κοινωνική ταυτότητα. Άρα, αυτή η πρόοδος λόγω των κοινωνικών αναγκών και συνθηκών της πανδημίας, καθιστά την τελευταία προϊόν πολιτισμικής εξέλιξης, στο πλαίσιο της προσαρμογής του ανθρώπου στα νέα δεδομένα με τη δημιουργία καινούριων συνθηκών και εκφράσεων (αποστείρωση, προστασία με μάσκα, τήρηση μετρικών αποστάσεων με συνομιλητή κ.α.), καινούριας καθημερινότητας (απομόνωση, απομάκρυνση από ασθενείς, ενημέρωση για τις εξελίξεις, βιντεοκλήσεις κ.α.), καινούριων τρόπων εκπαίδευσης, μάθησης, εργασίας, ψυχαγωγίας (τηλεκπαίδευση, τηλεργασία, ψηφιοποίηση βιβλίων, παραστάσεων κ.α.), καινούριων χαρακτηριστικών της κοινωνίας που τη διαφοροποιούν από την προηγούμενη φάση της (φόβος νόσησης και θανάτου, καθολικότητα ως προς τον ίδιο κίνδυνο, ανάγκη υιοθέτησης «αντικοινωνικών συμπεριφορών» για λόγους προστασίας που αντίκειται στην ανθρώπινη φύση, αβεβαιότητα) ανατρέποντας τόσο την ίδια όσο και τη ζωή του ανθρώπου.

Επιπλέον, ο Genper παρατηρεί την άρση των κοινωνικών διακρίσεων και τάξεων στην τελετουργία διάβασης. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και στην τελετουργική διαδικασία της πανδημίας, καθώς ανεξαιρέτως φύλου, ηλικίας, κοινωνικής τάξης, έθνους, χρώματος, εξουσίας, φτώχειας ή πλούτου, όλοι οι άνθρωποι παγκοσμίως βρίσκονται αντιμετώπι με την ίδια απειλή της υγείας και της ζωής τους, τη νόσηση δηλαδή από έναν άκρως επικίνδυνο και θανατηφόρο ιό. Παράλληλα, όλη η ανθρωπότητα ανεξαιρέτως υπόκεινται σε αναγκαστικές καραντίνες, υπακοή σε περιοριστικά μέτρα, κανόνες ασφαλείας και προστασίας και προσαρμογή στο νέο

τρόπο ζωής για το καλό όλων. Η καθολικότητα που διακατέχει την πανδημία είναι αξιοσημείωτη και ταυτίζεται με αυτήν της τελετουργίας διάβασης σε μεγάλο βαθμό.

Σύμφωνα με τη θέωρηση του Festinger υπό ψυχολογική σκοπιά, στην τελετουργία το άτομο και η ομάδα βιώνουν αλληλένδετα μια συμβολική εμπειρία, κατά την οποία όσο μεγαλύτερο είναι το ψυχολογικό τίμημα τόσο θετικότερη είναι η αξιολόγηση των συμμετεχόντων. Αυτή η θεωρία εφαρμοσμένη στην πανδημία, αναδεικνύει το ψυχολογικό τίμημα της θυσίας των ελευθεριών των ανθρώπων και της αυτοθυσίας που καλούνται να διαπράξουν για τη διασφάλιση της υγείας και της ζωής από την απειλή του κορονοϊού Covid-19. Αυτό το τίμημα έχει μεγενθυθεί στο έπακρον και λόγω της καθολικότητάς του, αλλά και λόγω της διάρκειάς του, με αποτέλεσμα η αξιολόγηση των ανθρώπων που συμμετέχουν σε αυτή τη θυσιαστική περίοδο να κρίνεται θετική εξαιτίας του μεγέθους, του βάρους και του χρόνου που κοστίζει στον καθένα ατομικά, αλλά και συλλογικά αυτή η θυσία για τη διάσωση της υγείας, της ασφάλειας και της ζωής της ανθρώπινης κοινωνίας.

Με βάση την προσέγγιση του Turner, στην τελετουργία η επιθυμία μετατρέπεται σε καθήκον και αποτελεί την ηθική επιταγή που πληρείται μέσω της συμβολικής μάθησης. Αντίστοιχα στη χρήση της πανδημίας ως τελετουργικό, η επιθυμία της μη νόσησης, της αποφυγής του θανάτου, της προστασία και της ασφάλειας του εαυτού, του οικείου και κατ' επέκταση της ανθρωπότητας, μεταμορφώνεται σε ηθικό χρέος, ηθικό καθήκον, ηθική υποχρέωση σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, που διενεργείται συμβολικά με την εκπαίδευση στους νέους τρόπους επικοινωνίας, κοινωνικότητας, ζωής, οι οποίοι προσαρμόζονται στις απαιτήσεις της κρίσης. Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, η ιδέα του ιερού ως εναλλακτική αξία στην τελετουργία, αλλά και η δημιουργία ταυτότητας για το νέο κανονιστικό και κοινωνικοποιητικό σκοπό φαίνεται πως εφαρμόζεται και στην περίπτωση της πανδημίας. Έτσι, η εναλλακτική αξία πλέον της κοινωνίας είναι η υγεία, γι' αυτό διαμορφώνεται η αντίληψη ότι είναι τόσο ιερή που ο άνθρωπος δε χρειάζεται τίποτε άλλο πέραν αυτής για να μπορέσει να ζήσει με αξιοπρέπεια, ομαλότητα και ισορροπία, κατά το κοινότυπο, αλλά επιτακτικά διαχρονικό και επίκαιρο «Υγεία πάνω από όλα». Ακόμη, εν μέσω πανδημίας, το άτομο καλείται να αναδιαμορφώσει την ταυτότητά του, ώστε να επιτευχθεί ο νέος κανονιστικός και κοινωνικοποιητικός σκοπός της αλλαγής στη νέα πραγματικότητα.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Turner, η τελετουργία δομείται ως μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης εσωτερικών αντανάκλασεων της κοινωνίας, αλλά και ως μέσο διαπολιτισμικής κατανόησης και ανακατασκευής της κοινωνίας, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως μέσο μεταβολής της συνειδητότητας του ατόμου και της αντίληψης της πραγματικότητας, αλλά και ως μέσο μετατροπής της ασυστηματοποίητης πληροφορίας σε χρήσιμη γνώση για την αντίληψη και τον προσδιορισμό του εαυτού. Αυτός ο συλλογισμός υλοποιείται στο τελετουργικό της πανδημίας, καθώς λειτουργεί επικοινωνιακά με το ευρύ κοινό για να του μεταφέρει τις τρέχουσες αντανάκλασεις της κοινωνίας λόγω των εξελίξεων της κρίσης, διαπολιτιστικά για να καταλάβει και να αναπροσαρμόσει την κοινωνία στις νέες απαιτήσεις και ανάγκες, μεταβολικά της ατομικής συνειδητότητας και της μάθησης στην αλλαγή της νέας πραγματικότητας, μετατροπικά της πληθώρας πληροφόρησης για τον ιό σε γνώση που χρησιμεύει για να προσδιοριστεί ο άνθρωπος ατομικά και συλλογικά.

Ακόμη, στην ίδια βάση κινείται και η θεωρία του Wilfred Donald που αναφέρεται στην τελετουργική συμπεριφορά ως φορέας αλλαγών για τον πλήρη επανασχεδιασμό του ανθρώπινου πολιτισμού, αλλά και η θεωρία των Antes, Geertz, Warne που αναφέρεται στη χρήση ατόμων και πράξεων στην τελετουργία ως δηλωτικά σύμβολα επανακαθορισμού των κοινωνικών ρόλων. Με αντίστοιχο τρόπο στην

«πανδημική» τελετουργία, η ανθρώπινη συμπεριφορά που έχει επιβαλλόμενα αλλάξει και ελεγχθεί διαφαίνεται ότι αποτελεί κομιστής αλλαγών για τον εξολοκλήρου επαναπρογραμματισμό του ανθρώπινου πολιτισμού. Ακόμη, παρατηρείται ότι στην πανδημία τα άτομα και οι θυσιαστικές πράξεις τους εκφράζουν τα δηλωτικά σύμβολα επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών ρόλων που αλλάζουν και προσαρμόζονται λόγω της κρίσης.

Σύμφωνα με το συλλογισμό του Whitehouse οι τελετουργίες που εκτελούνται συχνά φαίνεται να κωδικοποιούνται βαθύτερα στη σημασιολογική μνήμη, πράγμα που αποδεικνύεται και στην πανδημία λόγω των τελετουργικών πρακτικών και συνηθειών που όλοι οι άνθρωποι και ο καθένας ξεχωριστά ενεργούν στην καθημερινότητα από τις αρχές του 2020 έως σήμερα στα τέλη του 2021, αγνοώντας για πόσο καιρό ακόμα αυτό θα συνεχιστεί και πότε θα πάψει. Αυτό το είδος της μνήμης που αντιπροσωπεύει τις γενικότερες μη αυτοβιογραφικές γνώσεις, από το εξειδικευμένο λεξιλόγιο, στο οποίο το σύνολο εξοικειώνεται, μέχρι τη γνώση της χρησιμότητας της μάσκας και τη γνώση της ιστορικής πλέον πανδημίας του κορονοϊού Covid-19 που αλλάζει ραγδαία τον κόσμο, όπως υπήρξε γνώριμος πριν από αυτήν, μεταφέρεται καθολικά στη συλλογική μνήμη, το συλλογικό συνειδητό και ασυνείδητο του ανθρώπου.

Τέταρτον, ως προς τον άξονα του κοινωνικού μετασχηματισμού, έχει αναλυθεί πως στην τελετουργία διαμορφώνεται η κοινωνική ταυτότητα, αφού η ομαδοποίηση προκύπτει από την ατομική ανεπάρκεια. Στην πανδημία καλείται όλη η ανθρωπότητα να ομαδοποιηθεί τοπικά, εθνικά, διακρατικά και παγκόσμια λόγω της ανεπάρκειας μεμονωμένων ατόμων και ομάδων να αντιμετωπίσουν επιτυχώς ένα θανατηφόρο κίνδυνο. Η ομοιότητα είναι πρόδηλη, καθώς τόσο μέσα στην ομάδα των συμμετεχόντων στην τελετουργία, όσο και μέσα στην παγκόσμια ομάδα του αγώνα κατά του ιού, ο ένας καλύπτει τις ατέλειες του άλλου, ο ένας συμπληρώνει τις ελλείψεις και τις δυσλειτουργίες του άλλου, ο ένας έχει ανάγκη τον άλλον, ώστε να κατακτηθεί η συλλογική επάρκεια που θα σώσει και το άτομο και την κοινωνία στο σύνολό της.

Η θεωρητική σκέψη του Lincoln για την κοινωνική ομάδα και τον πολιτισμό που νοούνται ως προϊόντα ανθρώπινης δραστηριότητας, παράγονται και αναπαράγονται το ένα μέσα από το άλλο ταυτόχρονα. Έτσι και στις τελετουργίες εν γένη, αλλά και στην περίπτωση της πανδημίας, τόσο η κοινωνία όσο και ο πολιτισμός που παράγεται από αυτήν χαρακτηρίζονται από αμοιβαία και παράλληλη αλληλεπίδραση, με αποτέλεσμα να σχηματοποιούν, αλλά και σχηματοποιούνται ταυτόχρονα και αλληλοτροφοδοτικά. Ακόμα, μια παρόμοια σκέψη των Yatromanolakis και Roilos που ταυτίζεται και με το κοινωνικό φαινόμενο της πανδημίας, αποδεικνύει ότι η τελετουργία με το σημειωτικό και συμβολικό χαρακτήρα της με τα πολιτισμικά συστήματα επικοινωνίας και η κοινωνία αλληλοεπηρεάζονται ανταποδοτικά. Έτσι και η πανδημία με τους συμβολισμούς (μάσκα, αρχέτυπα), το μύθο (ιστορία που εξελίσσεται ραγδαία καθημερινά) και τους ήρωες (ιατροί που παλεύουν καθημερινά με τη νόσο, επιστήμονες που ανακαλύπτουν το σωτήριο εμβόλιο, ασθενείς νικητές και ηττημένοι από τον ιό), ως χαρακτηριστικά από τα οποία διακατέχεται, σε συνεργασία με τα M.M.E., τους τρόπους και τα είδη επικοινωνίας καθημερινά, επηρεάζουν την κοινωνία ενισχύοντας και συντηρώντας αφηγηματικά και αλληλένδετα την κεντρική ιδέα του πολέμου κατά του αόρατου εχθρού που ο άνθρωπος οφείλει να δώσει για τη σωτηρία του.

Η συλλογική επιρροή της τελετουργίας επικεντρώνεται στο ζητούμενο του συμμετέχοντα και στο πραγματικό αποτέλεσμα. Ωστόσο, τα ατομικά και συλλογικά αποτελέσματα της τελετουργίας ανεξαρτητοποιούνται από τους στόχους και τα κίνητρα των μετεχόντων. Η ατομική μεταβολή του συμμετέχοντα μάλλον επιδιώκεται, ενώ η συλλογική μεταβολή εξαρτάται από τη συμβολή της τελετουργίας στη

διαμόρφωση ή συντήρηση των κοινωνικών δομών. Οι δύο αυτές μεταβολές βρίσκονται σε αλληλοσυνάρτηση μεταξύ τους και πλήρη αλληλοσχέτιση, καθώς η μία επιδρά αλλά και προκαλεί την άλλη. Αντίστοιχα συμβαίνει και στην πανδημία ως τελετουργία μετάβασης, καθώς η παγκόσμια επιρροή εστιάζεται στο ζητούμενο του πολίτη που είναι να αναχαιτιστεί η σφοδρότητα της νόσου και να απαλλαγεί από αυτόν επιστρέφοντας στην κανονικότητα, αλλά και στο πραγματικό αποτέλεσμα που είναι η ανταπόκριση της κοινωνίας στη νέα διαμορφωμένη συνθήκη. Βέβαια, τα αποτελέσματα αυτονομούνται από τις προθέσεις και τη στόχευση των ατόμων και της συλλογικότητας, καθώς οι παράγοντες εξαγωγής τους είναι πολύπλοκοι και ποικίλοι. Η ατομική μεταβολή είναι κάτι που επιδιώκεται από την πανδημία, καθώς θεωρείται ότι είναι αυτή που θα φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα, αλλά η συλλογική μεταβολή είναι συνυφασμένη με πολιτισμικές δυνάμεις που αλλάζουν ανεξέλεγκτα τελικά τις κοινωνικές δομές, καθώς κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει τι επιφυλάσσει το μέλλον της ανθρωπότητας μετά την πανδημία.

Η ροή της πληροφορίας ως ιδέα, γνώση, γνώμη και ο,τιδήποτε μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο θεωρείται ότι είναι μιμιακή από τον Dawkins, ενώ μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, από κοινωνία σε κοινωνία, από πολιτισμό σε πολιτισμό μέσω της επικοινωνίας, των παραδόσεων, της γλώσσας, της παιδείας, της τελετουργίας ως ασυνείδητη ή συνειδητή αντιγραφή αντιλήψεων, συμπεριφορών και τεχνουργημάτων, ή ως διδασκαλία μάθησης και εκπαίδευσης. Αντίστοιχα λειτουργεί και η ροή της πληροφορίας της πανδημίας, όπου μέσω της τελετουργικής διαδικασίας και της επικοινωνίας μεταβιβάζονται οι ιδέες, οι γνώσεις και ό,τι αυτή φέρει ως ασυνείδητες ή και συνειδητές αντιγραφές αντιλήψεων για την υγεία, συμπεριφορών κοινωνικών, ατομικής υγιεινής και προστασίας, αλλά και ως εκπαίδευσης στις νέες μορφές επικοινωνίας, κοινωνικότητας και τρόπου ζωής. Επιπλέον, η μίμηση που αποτελεί το βασικό μέρος της τελετουργικής διαδικασίας των αρχαίων μυστηρίων, ενώ διαπλάθονται μέσω του μύθου και τη διαδικασία της μιμητικής τελετής εφαρμόζεται και στην πανδημία. Μέσω της προβολής προτύπων που ακολουθούν τις συστάσεις, τις οδηγίες και του κανόνες των επιστημόνων και των κυβερνήσεων από τα Μ.Μ.Ε.²⁷, που ήρθαν αντιμέτωποι με τον ιό και τον κέρδισαν, ως άλλοι ήρωες που μάχονται τον κορονοϊό Covid-19 παραδειγματίζουν το κοινό και τους συμμετέχοντες στον ίδιο αγώνα, ενδυναμώνοντας το κοινό πνεύμα με τη μιμητική αναπαράσταση του νέου προτύπου ζωής, που προσπαθούν να πείσουν ότι οφείλουν να αντιγράψουν, αφού με συγκεκριμένες πράξεις και δοκιμασίες λύνει το πρόβλημα της πανδημίας.

Επιπρόσθετα, με βάση την αριστοτελική φιλοσοφία για τη μίμηση, ως η δια των αισθητών μέσων αναπαράσταση μιας πραγματικότητας δημιουργεί μια φυσική ευχαρίστηση στον άνθρωπο μέσω της παρακολούθησης και συμμετοχής του σε αυτή, συλλαμβάνοντας το νόημά της και αποκτώντας το αίσθημα της ικανοποίησης, ενώ βιώνει την κάθαρση εξαγνίζοντας τον αρνητισμό που φέρουν το άγχος και ο φόβος. Το ίδιο συμβαίνει και στην τελετουργική αναπαράσταση, και κατά συνέπεια και σε αυτήν της πανδημίας, καθώς το άτομο συμμετέχει μιμητικά στην αναπαράσταση της πραγματικότητας του αγώνα κατά του φονικού ιού και υπέρ της δημόσιας υγείας και ασφάλειας, με συνέπεια και μέσω της παρακολούθησής της από τα Μ.Μ.Ε., αλλά και

²⁷ Αυτά τα πρότυπα ταυτίζονται στα πρόσωπα των διάσημων της εποχής που χαίρουν εκτίμησης και θαυμασμού από το ευρύ κοινό. Παραδείγματα από την Ελλάδα είναι από τον καλλιτεχνικό χώρο ο Σάκης Ρουβάς, ο Μιχάλης Χατζηγιάννης, ο Σπύρος Παπαδόπουλος, από τον τηλεοπτικό χώρο παρουσιαστές εκπομπών και ειδήσεων όπως η Φαίη Σκορδά, ο Σάκης Τανιμανίδης κ.α., από τους influencers η Μαίρη Σινατσάκη, ο Αλέξανδρος Κοντοπίδης κ.α. (Παπαϊωάννου Λ., 2020), (Πρώτο Θέμα, 2020), (enikos.gr, 2020), (Προφαντή, 2020), (Σούζα, 2020), (Athensmagazine, 2021).

μέσω της βίωσής της να φθάνει να ξεπεράσει το φόβο του, να καθησυχαστεί και να ικανοποιηθεί με το αποτέλεσμα.

Σε αυτό το πλαίσιο της κοινωνικής προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνει η πανδημία, αναδύονται τα μιμίδια που έχουν επιβιωτική αξία, όπως συμβαίνει και σε άλλες κοινωνικές και πολιτιστικές όψεις. Αυτά που φαίνεται να έχουν επιβιώσει λοιπόν, είναι η χρήση της μάσκας, οι αποστάσεις, τα τεστ ανίχνευσης του ιού, ο φόβος για την ασθένεια και το θάνατο, ο φόβος του άγνωστου μέλλοντος.

Στην τελετουργία, κάθε σχέση που αναπτύσσεται σε αυτή είναι αγωγός της πληροφορίας – μιμιδίων και τελεστής που επενεργεί στην κάθε αλλαγή. Κατ' αναλογία, στην πανδημία οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων, οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των συνόλων από τους πολίτες και τους επιστήμονες μέχρι τις κυβερνήσεις και τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν τους αγωγούς των πληροφοριών της, οι οποίες καθορίζουν και διαμορφώνουν τελεστικά τις αλλαγές της κοινωνίας.

Επιπρόσθετα, στην τελετουργική διαδικασία η μεταβολή των τρόπων αλληλεπίδρασης από το νέο μεταβλημένο άνθρωπο στον κοινωνικό σχηματισμό νοείται ως συλλογική ανθρώπινη κατασκευή. Στην περίπτωση της πανδημίας παρατηρείται ότι οι αναπροσαρμογές στους τρόπους αλληλεπίδρασης από τους νέους πλέον ανθρώπους που έχουν υποστεί μεταβολή και καινούρια ταυτότητα έχουν κατασκευαστεί ηθελημένα από το κοινωνικό σύνολο για το κοινό καλό. Ακόμη, ο κοινωνικός αυτός μετασχηματισμός που έχει σκοπό την κάθαρση και τη βίωση των συμβολικών αξιών προέρχεται από την τελετουργική διαδικασία ως ανθρώπινη κατασκευή εξαιτίας των αναγκών και των συνθηκών της πανδημικής κρίσης. Πλέον γίνεται πιο ξεκάθαρο ότι ο άνθρωπος κατασκευάζει τις τελετουργίες, επειδή επιδιώκει τη συμβολική αλλαγή με ομαλή και ισορροπημένη μετάβαση.

Η υπέρβαση των ατομικών αγωνιών διενεργείται μέσω της επιβλητικής επίδειξης δυνάμεων στην τελετουργία, όπως εξηγεί ο Freud, καθώς η βαθιά ανάγκη της κοινωνικής ένταξης, δημιουργεί εμπιστοσύνη στις δυνάμεις και τις αξίες της ομάδας, δίνουν αξία και δύναμη στο άτομο. Παρόμοια στην πανδημία, διακρίνεται η πηγαία ανάγκη του ατόμου να ανήκει στην ομάδα που παλεύει να νικήσει το φονικό ιό, γιατί αυτή η ομάδα μπορεί να τον νικήσει λόγω των δυνάμεων και των αξιών που την ενώνει. Έτσι, συμμετέχοντας σε μια δυνατή ομάδα, το άτομο νιώθει και το ίδιο δυνατό και άξιο μέλος της κοινωνίας.

Με βάση τη θεωρία του Burkert, η τελετουργία έχει ισχύ επικοινωνιακής δράσης μέσω της παράδοσης, ενώ μέσω της βίωσης της αγωνίας στην αλληλέγγυα ομάδα επιτυγχάνεται η κάθαρση και η υπέρβαση. Αυτή η βιωματική έκφραση ανεξάρτητα από το αν είναι υποχρεωτική, επιβεβλημένη ή οικειοθελής επιτυγχάνει τους στόχους της τελετουργίας. Έτσι και στην πανδημία λόγω του επικοινωνιακού της χαρακτήρα καταφέρνει να δημιουργήσει το υπερβατικό αίσθημα της νίκης μετά τα lockdowns, αφού καλλιεργείται η αίσθηση ότι τα εμπόδια υπερκεράζονται και η επιδημιολογική καμπύλη μειώνεται, με αποτέλεσμα την επιστροφή σε μια κάποια κανονικότητα. Παρ' όλο που οι καραντίνες, τα μέτρα και οι οδηγίες δεν ακολουθούνται πιστά ή ακολουθούνται υποχρεωτικά, επιβεβλημένα ή ηθελημένα λόγω των κυβερνητικών αποφάσεων, οι στόχοι υλοποιούνται χωρίς να παίζει ρόλο η αυτοδιάθεση. Ακόμη, αναφορικά με την προσέγγιση του Seaford, καλλιεργείται το αίσθημα της νίκης μπροστά στο χάος και την αποδόμηση που ξεσπούν λόγω της πανδημίας, αλλά και το αίσθημα του «πάσχειν» με μια δυναμική προσδοκία, με την ελπίδα ότι η κάθαρση θα επέλθει, ο φονικός ιός θα ηττηθεί μαζί με το θάνατο και η ζωή θα λάμψει ξανά, με την προϋπόθεση να υπάρχει η δημόσια υγεία.

Βασικό χαρακτηριστικό της τελετουργίας είναι το αίσθημα της ασφάλειας λόγω της συμμετοχής και του «ανήκειν» και «συν-ανήκειν» που δημιουργεί τη δύναμη και

την αντίληψη του αίτητου. Στην πανδημία, το συνοπτικό και περιεκτικό σύνθημα - μήνυμα είναι «Όλοι μαζί μπορούμε, γιατί κανείς δεν μπορεί μόνος του», το οποίο ενισχύει την κοινωνική συνοχή, ενώ παρέχει την εγγύηση για τα επιθυμητά κεκτημένα. Ακόμη, η καλλιέργεια του αισθήματος συμπαραστάσης στο κοινό δράμα και στον κοινό αγώνα είναι καθημερινή ειδικά μέσω των Μ.Μ.Ε., αφού από τη μία τα τηλεοπτικά και τα ραδιοφωνικά προγράμματα κάνουν συνεχείς αναφορές στο θέμα είτε ενημερωτικά για τις εξελίξεις είτε με την προβολή ιστοριών των παραδειγματικών προτύπων, και από την άλλη στο διαδίκτυο αναπαράγονται και παράγονται καινούρια με την ίδια αφετηρία και τον ίδιο σκοπό: «Πιάσουμε όλοι μαζί για να νικήσουμε όλοι μαζί».

Επίσης, η τελετουργία κατά τον Burkert, νοείται ως όργανο πολιτισμικής μεταβίβασης μέσω της κοινωνικής αγωγής, όπου ο μύθος λειτουργεί ως λυτρωτικός και παιδευτικός μηχανισμός. Ο καταναγκασμός της εξουσίας ή των συνθηκών δημιουργούν φόβους κι ανασφάλειες που αποτρέπονται και, αντιστρέφονται μέσω της χρήσης του μύθου. Οι ίδιοι οι φόβοι και οι ανασφάλειες λειτουργούν ως εργαλεία πειθούς, γιατί το άτομο πρέπει να κατανοήσει ότι οι ορμικές παραιτήσεις που υφίσταται είναι προς το συμφέρον το δικό του, και κατ' επέκταση του συνόλου. Αντίστοιχα, στην πανδημία, η πολιτισμική αλλαγή που επιτυγχάνεται μέσω της κοινωνικής αγωγής του αφηγήματός της χρησιμοποιεί λυτρωτικούς και παιδευτικούς μηχανισμούς μέσω των αποφάσεων της κυβερνητικής και πολιτικής εξουσίας, αλλά και των συνθηκών της κρίσης. Έτσι, οι φόβοι και οι ανασφάλειες για τη διασφάλιση της υγείας και την αποτροπή του θανάτου πείθουν τον άνθρωπο για την αλήθεια της ιστορίας και για τη θυσιαστική υπακοή, γιατί πιστεύει ότι αυτό είναι το ατομικό και κοινωνικό συμφέρον.

Η τελετουργία σε περιόδους ανακατατάξεων και ανατροπών λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου της κοινωνικής σταθερότητας και ως όργανο πρόβλεψης των κοινωνικών μεταβολών. Παράλληλα, όπως υποστηρίζει ο Γιούλτσης, η κοινωνική συναίνεση ταυτίζεται με τη συλλογική συνείδηση και το αίσθημα ολοκλήρωσης, αφού έχουν επιτευχθεί η κοινωνική συνοχή και η ενίσχυση των δεσμών. Όμοια και στην πανδημία που είναι εξ' ορισμού περίοδος κρίσης και αναπροσαρμογής, παρατηρείται ότι μέσω των λειτουργικών διαδικασιών της ελέγχεται ο βαθμός σταθερότητας της κοινωνίας σε συνάφεια με το βαθμό εξέλιξης της νόσου, αλλά και με γνώμονα το τελευταίο προβλέπεται η πορεία των αλλαγών στην κοινωνία με νέες καραντίνες και νέα μέτρα. Πλέον, είναι φανερό η συναίνεση κατά την πλειοψηφία των πολιτών ως προς τις πολιτικές αποφάσεις για την κοινωνία με μέτρο την εξέλιξη της πανδημίας (η ανταπόκριση στον εμβολιασμό), η οποία σχετίζεται με τη συλλογική συνείδηση και το αίσθημα πληρότητας λόγω των ισχυρών δεσμών της κοινωνικής συνοχής σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Η τελετουργία δημιουργεί κοινωνικές συμβάσεις που διαμορφώνουν την ανάλογη αντίληψη για την πραγματικότητα, ενώ ως φορέας πολιτισμού παρέχει τις απαντήσεις στις νέες προκλήσεις με νέα τελετουργικά μέσα στο τελετουργικό. Παρόμοια στην «πανδημική» τελετουργία έχουν αναπτυχθεί νέες κοινωνικές συμβάσεις, όπως η απαγόρευση του εναγκαλισμού, του ασπασμού και της χειραψίας, οι νέες ψηφιακές μορφές εργασίας και εκπαίδευσης κ.α., οι οποίες δημιουργούν έναν καινούριο πολιτισμό πιο ψηφιοποιημένο και αποστασιοποιημένο, ο οποίος θα αλλάζει ραγδαία, όπως αλλάζουν ραγδαία οι συνθήκες και πληθαίνουν οι προκλήσεις, με αποτέλεσμα τη συνεχή αλληλουχία τελετουργικών διαδικασιών μετάβασης. Ακόμα, η νέα κοινωνική κανονιστικότητα ως αναγκαία επιταγή της κοινωνικής προσαρμογής ορίζεται μέσω των νέων προτύπων και αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης για την καταλληλότητα του ατόμου και την αποδοχή του ή μη αποδοχή του. Έτσι, στην πανδημία τα άτομα που δε συμμορφώνονται με τη νέα κοινωνική κανονιστικότητα και

παραβιάζουν τους κανόνες, αποκλείονται από την ομάδα της χάνοντας τα δικαιώματα και τις ωφέλειες που δίνει η πολιτική εξουσία στους υπάκουους πολίτες, όπως για παράδειγμα τα οφέλη των εμβολιασμένων έναντι των στερήσεων των ανεμβολίαστων (εργασία μόνο με τεστ ανίχνευσης του ιού, εστίαση σε εξωτερικούς-μεικτούς χώρους μόνο με τεστ ανίχνευσης του ιού κ.τ.λ.).

Στο ίδιο πλαίσιο των ραγδαίων εξελίξεων της κοινωνίας, το διαδίκτυο αναδεικνύει ένα νέο είδος νοημοσύνης, την κοινωνική, το οποίο δημιουργείται λόγω των αλληλεπιδραστικών σχέσεων στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης και σχετίζονται με την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ικανοτήτων για την παραγωγή κοινωνικών ομάδων άξιων διαχείρισης του νέου συνεχώς μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος, όπως αναλύουν οι Christakis & Fowler. Αυτός ο ανθρώπινος υπεροργανισμός έχει όλα τα προσόντα και τα εφόδια να πράξει αυτό που δε θα είχε τη δύναμη να κάνει το άτομο από μόνο του. Το ίδιο παρατηρείται ότι συμβαίνει και στην πανδημία, όπου ο άνθρωπος έχοντας ανεπτυγμένη την κοινωνική νοημοσύνη ενισχύεται μέσω του «ανήκειν» και «συν-ανήκειν» στον αγώνα κατά του φονικού ιού και διαμορφώνει τον υπερ-μετά-άνθρωπο που θυσιάζει τις προσωπικές του ελευθερίες για να πολεμάει συλλογικά για το κοινό καλό όλων.

Γι' αυτό το κοινό καλό, οι κυβερνήσεις προχωρούν στην κοινωνική καταστολή και σε μέτρα συμμόρφωσης, μέσα από μια επίπονη διαδικασία μεταβολής καταναγκασμών για την πολιτισμική ανύψωση και σωτηρία, όπως ακριβώς λειτουργεί και η τελετουργία. Σύμφωνα με την Bell λοιπόν, μέσω της ανάπτυξης της τελετουργίας κατασκευάζονται σχέσεις εξουσίας, κυριαρχίας, συναίνεσης και αντίστασης. Παρόμοια και στην πανδημία υπάρχει η υπακοή στην πολιτική εξουσία, η κοινωνική συναίνεση, αλλά και η αντίσταση μέσω του αντίλογου (αρνητές της πανδημίας και του εμβολίου). Κατά την ίδια ερευνήτρια τονίζεται ότι τόσο η συμμετοχή στην τελετουργία όσο και η αντικειμενοποίηση της εξουσίας είναι διαδικασίες διαπραγμάτευσης και, εφόσον η τελετουργία μπορεί να ενθαρρύνει την εσφαλμένη αναγνώριση του επιπέδου συναίνεσης, περιορίζει την κοινωνική αποτελεσματικότητα της τελετουργίας και επηρεάζει τόσο αυτούς που κυριαρχούν όσο και εκείνους που κυριαρχούνται. Επομένως, και στην πανδημία διαφαίνεται ότι η συμμετοχή των ατόμων στα κυβερνητικά μέτρα εξαρτάται από τη σχέση διαπραγμάτευσης που αναπτύσσεται με την πολιτική εξουσία, με αποτέλεσμα την αλληλοεπιρροή και την αλληλεξάρτησή τους, έχοντας ίσως μια εσφαλμένη εικόνα για το μέγεθος και την ποιότητα της κοινωνικής συναίνεσης. Εάν, για παράδειγμα γινόταν ένα δημοψήφισμα για το αν οι πολίτες θέλουν ή όχι να γίνει καραντίνα, κανείς δεν ξέρει τι αποτέλεσμα θα είχε. Ακόμα και οι εκλογές θα μπορούσε να είναι ένα μέτρο επιπέδου κοινωνικής συναίνεσης, υποστηρίζοντας ή μη το κυβερνών κόμμα με μία ψήφο, η οποία θα μαρτυρούσε και τη στήριξη ή μη του κάθε πολίτη στο στρατηγικό σχεδιασμός νίκης κατά της πανδημίας του κορονοϊού Covid – 19.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

*This is what rituals are for.
We do spiritual ceremonies as human beings
in order to create a safe resting place
for our most complicated feelings of joy or trauma,
so that we don't have to haul those feelings
around with us forever, weighing us down.
We all need such places of ritual safekeeping.
And I do believe that if your culture or tradition
doesn't have the specific ritual you are craving,
then you are absolutely permitted to
make up a ceremony of your own devising,
fixing your own broken-down emotional systems
with all the do-it-yourself resourcefulness
of a generous plumber/poet.*

Elizabeth Gilbert

Η διεξοδική παρουσίαση και ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων της τελετουργίας καταδεικνύει τη σπουδαιότητά της στον ανθρώπινο πολιτισμό από την προϊστορία έως και σήμερα, αλλά και το διεπιστημονικό ενδιαφέρον πολλών ερευνητών διαχρονικά. Η τελετουργία καθίσταται σημαντική ως ένας λειτουργικός και αποτελεσματικός τρόπος σύστασης κοινωνικών ομάδων, κοινωνικής προσαρμογής και ένταξης νέων μελών, μη μνημένων. Μέσω των διαδικασιών της παράγονται νέα νοήματα, διαμορφώνονται νέες αντιλήψεις, σχηματοποιούνται νέοι τρόποι μετάδοσης μηνυμάτων και πληροφοριών, δημιουργούνται νέοι πολιτισμοί, ανοίγονται νέοι δρόμοι σε νέους κόσμους, γεννιούνται νέοι αναγεννημένοι άνθρωποι.

Η τελετουργία ως μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης των εσωτερικών αντανακλάσεων της κοινωνίας και ως μέσο διαπολιτισμικής κατανόησης καταφέρνει μιμιαδικά να ανακατασκευάσει την κοινωνία μεταβάλλοντας την ατομική και συλλογική συνείδηση, αλλά και προκαλώντας την αλλαγή της πραγματικότητας. Ακόμη, αποτελεί φορέα πλήρους αντικατάστασης και επανασχεδιασμού του ανθρώπινου πολιτισμού, καθώς οι δραστηριότητες της διαδικασίας είναι απόλυτα συνδεδεμένες και συνυφασμένες στο δίκτυο του πολιτισμού. Άλλωστε, το νόημα της τελετουργίας έγκειται στη συνέπεια που επιφέρει στην κοινωνική και πολιτική δομή, με σκοπό τη διατήρηση της ευημερίας του ανθρώπου.

Ειδικότερα, η τελετουργία διάβασης αποτελεί τη διαδικασία μετάβασης από μία κατάσταση σε μια άλλη, από το παλιό στο καινούριο, από το νεκρό στο αναστημένο. Η τελετουργική θυσία στοχεύοντας στην αναγέννηση νοηματοδοτεί διαφορετικά τις αξίες της ζωής και δημιουργεί μέσω της κάθαρσης ανάταση στην ψυχή και το πνεύμα. Η συμβολική και ουσιαστική της λειτουργία διαμορφώνει νέα ατομική και συλλογική ταυτότητα κατά τη δόμηση της αναμορφωμένης κοινωνίας. Αδιαμφισβήτητη δε, κρίνεται η αλληλεξάρτηση και η αλληλεπίδραση της τελετουργίας με την κοινωνία και την πολιτική λόγω των αλληλένδετων δεσμών τους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι αποδεικνύεται πως ο άνθρωπος κατασκευάζει τις τελετουργίες επιδιώκοντας τις συμβολικές και πραγματικές αλλαγές στη ζωή του. Έτσι, η τελετουργία ως ανθρώπινη κατασκευή φέρει ως παράλληλη και ταυτόχρονη συνέπεια τον κοινωνικό μετασχηματισμό μορφικά, δομικά, λειτουργικά και πολιτισμικά,

μεταβάλλοντας και ορίζοντας τη νέα ατομική και συλλογική ταυτότητα. Επιπλέον, η τελετουργική διαδικασία ως προϊόν και φορέας πολιτισμικής εξέλιξης οδηγεί την ανθρωπότητα στην υπέρβαση των ορίων της, προσφέροντας λύσεις σε κρίσιμα προβλήματα κάθε εποχής και περιόδου.

Μέσω της βιβλιογραφικής επισκόπησης γίνεται σαφές πώς όλα τα παραπάνω εφαρμόζουν στην περίπτωση της πανδημίας που αποτελεί κρίσιμη ιστορική καμπή αλλάζοντας αναπόφευκτα και αναπάντεχα τη ροπή της επικοινωνίας στην καθημερινή ζωή του δυτικού τουλάχιστον πολιτισμού, αλλά και γενικότερα της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Επομένως, αποδεικνύεται ορθή και αληθής η υπόθεση που ταυτίζει τον τρόπο με τον οποίο η τρέχουσα πανδημία αλλάζει κοινωνιολογικά τον ανθρώπινο πολιτισμό με τον τρόπο που η τελετουργία ως διαδικασία λειτουργεί μεταβατικά από μια κατάσταση σε μια άλλη καινούρια. Έτσι, η κοινωνική αντιμετώπιση της πανδημίας του κορονοϊού Covid-19 μπορεί να αποτελεί την τελετουργία μετάβασης στη νέα εποχή του ψηφιακού πολιτισμού, καθώς εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μορφής, της δομής, της λειτουργίας, των αρχών και στόχων της τελετουργίας.

Πιο συγκεκριμένα, η πανδημία εισάγει ένα νέο τρόπο ζωής στην καθημερινότητα και ένα νέο τρόπο θέασης στην κοσμοθεωρία του ανθρώπου λόγω των αναδυόμενων αναγκών και των έκτακτων συνθηκών. Για να επιτευχθεί αυτό, χρησιμοποιεί το μηχανισμό της τελετουργίας διάβασης εφαρμόζοντας τα τρία στάδια με ιερή ευλάβεια: α)αποχωρισμός μέσω της κοινωνικής απομόνωσης και αποστασιοποίησης, β)μετάβαση μέσω της εσωτερικής και εξωτερικής μεταμόρφωσης του ατόμου δοκιμαστικά, γ)επανεξέταση μέσω της επιστροφής στη νέα κανονικότητα με νέα ατομική και συλλογική ταυτότητα. Η εξαγωγή του αποτελέσματος αυτής της τελετουργικής διαδικασίας είναι η νέα αναστημένη κοινωνία, που θυσιάζει τον προηγούμενο εαυτό της για να εξελιχθεί στην επόμενη φάση του ψηφιακού πολιτισμού. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος στην πανδημία βρίσκεται αντιμέτωπος με τον αρχέγονο φόβο του θανάτου, τον οποίο υπερνικά μέσω της κοινωνικής δύναμης, αλλά και της αναγεννησιακής ισχύς της τελετουργίας, μεταβάλλοντας ριζικά τον ίδιο και την πραγματικότητά του.

Συμπερασματικά, η πανδημία λειτουργεί διαδικαστικά ως τελετουργία, αφού συστήνει αποτελεσματικά μια παγκόσμια κοινωνική ομάδα που μάχεται ένα θανατηφόρο ιό, η οποία διακρίνεται από την άμεση κοινωνική προσαρμογή των ατόμων και την κοινωνική της συνοχή. Από εκεί παράγονται νέοι τρόποι ζωής, καθημερινών συνηθειών, αντιλήψεων, ιδεών, ερμηνειών που αναμορφώνουν αναπόδραστα έναν νέο άνθρωπο που δρα σε μια νέα κοινωνία και σε έναν νέο πολιτισμό. Έτσι, με τη μιμιδιακή ανακατασκευή της πραγματικότητας αλλάζει αυτόματα και αλληλένδετα η κοινωνική και πολιτική ζωή παγκοσμίως, χάριν της δημόσιας υγείας, του κοινού καλού και της ανθρώπινης ευδαιμονίας. Επιπλέον, η πανδημία είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης κατασκευής τόσο εξ' ορισμού όσο και εφαρμοσμένη στις αρχές της τελετουργίας, επιζητώντας τη μετάβαση σε μια νέα εποχή, την αλλαγή του ανθρώπινου πολιτισμού και τη βελτίωση της κοινωνίας.

Αντικείμενα προς περαιτέρω διερεύνηση που θα ενισχύσουν την ερευνητική υπόθεση, είναι: α)η μελέτη και οι επιπτώσεις των γνωστών πανδημιών της ανθρωπότητας σε σύγκριση με αυτήν της σύγχρονης, έτσι ώστε να γίνει πιο κατανοητή η δύναμη των τελετουργιών μετάβασης στην ανθρώπινη κοινωνία και τον πολιτισμό, υπό το πρίσμα μιας αναπόφευκτης αλληλουχίας διαβάσεων και εγκαταστάσεων από τον παλιό στο νέο άνθρωπο κατά την πορεία της εξέλιξής του, β)η συλλογή δεδομένων από την επικοινωνιακή παρουσίαση των Μ.Μ.Ε. για την πανδημία του κορονοϊού Covid-19, ώστε να αναδειχθεί η στρατηγική σχεδίαση του τελετουργικού ως μέσο

επικοινωνίας, με τη χρήση του marketing και της διαφήμισης, και γ)η συλλογή δεδομένων των αντιδράσεων των πολιτών στο δημόσιο διάλογο που λαμβάνει χώρα στα social media, ώστε να αναδειχθούν τα στάδια της τελετουργικής διάβασης, από τα οποία περνάει το άτομο και οι συλλογικότητες ως συμμετέχοντες, φανερώνοντας τις επιπτώσεις και τις επιρροές της συμμετοχής τους σε αυτή, αλλά και τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις που παράγουν νέο πολιτισμό και διαμορφώνουν νέες ατομικές και συλλογικές ταυτότητες.

Με την επικύρωση της πανδημίας ως μέσου επικοινωνίας και σύγχρονου προϊόντος ανθρώπινης κατασκευής, λόγω του εφαρμοσμένου παραλληλισμού της με την τελετουργία, γίνεται αποδεκτή η απέραντη επιρροή της παγκόσμια. Άλλωστε, ο Καναδός φιλόσοφος και θεωρητικός της επικοινωνίας Herbert Marshall McLuhan (1911-1980) είναι ένας από τους πρώτους επιστήμονες που αντιλαμβάνεται από νωρίς τις καθοριστικές επιπτώσεις της τεχνολογίας στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και στη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνίας ευρύτερα. Με τον πασίγνωστο «αφορισμό» του «Το Μέσο είναι το Μήνυμα», που συνοψίζει την επιστημονική άποψη για την επίδραση των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση του σύγχρονου ανθρώπου, τονίζοντας την κριτική του θεώρηση για το μετασχηματισμό της κοινωνίας, γίνεται κατανοητό ότι η πανδημία με την τελετουργική της διάσταση επιδρά καθοριστικά χειραγωγώντας τους λαούς διεθνώς, δημιουργώντας μια νέα μορφή γνώσης που διακρίνεται από υποκειμενικότητα και, διαμορφώνει τον καινούριο άνθρωπο, την καινούρια κοινωνία, στην οποία ζει και συνδιαλέγεται, και τον καινούριο ψηφιακό πλέον πολιτισμό. Πόσο καλά είναι στημένη αυτή η «παγίδα», από ποιούς και γιατί, είναι ερωτήματα για μια άλλη ερευνητική διεξαγωγή.

Η ταύτιση της τελετουργίας ως διαδικαστική μέθοδος μετάβασης με την πανδημία ως κοινωνική διαδικαστική αλλαγή υποδηλώνει μια προκαθορισμένη ώθηση – βιολογική και πολιτισμική - προς την υπέρβαση των ανθρώπινων δυνατοτήτων και ορίων, λόγω του θεμελιώδους κινήτρου προς το μετασχηματισμό του κόσμου. Θα μπορούσε η τρέχουσα πανδημία να θεωρηθεί μια τελετουργική διαδικασία μετάβασης στο διανθρωπισμό²⁸, ως ένα νέο είδος που θα μπορέσει να εκπληρώσει καλύτερα το πεπρωμένο του; Θα ήταν εύλογος αυτός ο συλλογισμός, με τον αναλογισμό της έκρηξης των νέων τεχνολογιών, την ταχεία επιστημονική πρόοδο και την τεχνητή νοημοσύνη; Είναι άραγε ο αναγεννημένος άνθρωπος της πανδημίας αυτός που θα αποτελέσει τον καινούριο άνθρωπο του νέου ψηφιακού πολιτισμού;

²⁸ Ο διανθρωπισμός εμφανίζεται το 1957 μέσω της πέννας του βιολόγου Julian Huxley, αδελφού του συγγραφέα Aldous Huxley. Ο Julian Huxley είναι γνωστός για τις θέσεις του σχετικά με την ευγονική και την εξέλιξη των ειδών από τις οποίες άλλωστε εμπνεύστηκε ο Aldous, για να γράψει το βιβλίο του «Θαυμαστός καινούργιος κόσμος» (Huxley, 1980). Ο διάνθρωπος (transhuman) ορίζεται ως ένας άνθρωπος που ξεπερνά την ίδια τη φύση του, δίνοντας χώρο σε ένα νέο ανθρώπινο είδος που έχει τις δυνατότητες και τις ικανότητες να εκπληρώσει καλύτερα το πεπρωμένο του. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο Βρετανός φιλόσοφος Max More παγιώνει την έννοια στον τρέχοντα ορισμό της, δηλαδή ως «ένα κίνημα που στοχεύει στη βελτίωση του Ανθρώπου χάρις στην τεχνική και στην επιστημονική πρόοδο». Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του διανθρωπισμού είναι το εντονότατο ενδιαφέρον για τις νέες τεχνολογίες, και ιδιαίτερα αυτές της Silicon Valley, η οποία και συγκεντρώνει τους εγκεφάλους και τα οικονομικά μέσα των μεγάλων ψηφιακών επιχειρήσεων (More & Vita-More, 2013).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βαλασάκη, Μ. (2020). *Η μάσκα στη σύγχρονη πανδημία: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*. *The Greek Review of Social Research*.
- Γιούλτσης, Β. Τ. (1997). Γενική κοινωνιολογία. Θεσσαλονίκη: Αδερφοί Κυριακίδη.
- Ζαν, Ζ. (1996). Η δύναμη των παραμυθιών. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κοντογόνης, Κ. (1999). Η ελληνική μυθολογία. Αποσυμβολισμός μύθων και ετυμολογική ανάλυση. Θεσσαλονίκη: Διόν.
- Λέβιτ, Κ. (1985). Το νόημα της ιστορίας. Αθήνα: Γνώση.
- Νίτσε, Φ. (2012). Γενεαλογία της Ηθικής. Αθήνα: Πανοπτικών.
- Πλάτων. (2015). Θεαίτητος - Η γνωσιολογία του Πλάτωνος. (Κ. Παπαλεξίου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Σηφάκη, Ε. Δ. (2009). Λαϊκά παραμύθια της Κρήτης. Αθήνα: Σμυρνωτάκης - Μετασπουδή.
- Σταύρου, Λ. (1983). Εισαγωγή Στην Ψυχοπαθολογία Νηπίου- Παιδιού - Εφήβου: Ψυχολογική, Κοινωνιολογική και Παιδαγωγική προσέγγιση. Αθήνα Γρηγόρη.
- Στουραίτης, Γ. (1994). Ελευσίνα Μυστήρια. Ίαμος.
- Τάσης, Θ. (2021). Φιλοσοφία της Ανθρώπινης Αναβάθμισης. Αθήνα: Αρμός.
- Φρομ, Έ. (1971). Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία. Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Φρόντ, Σ. (2005). Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας: Το μέλλον μιας αυταπάτης. Αθήνα: Επίκουρος.
- Babbie, E. (2018). Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα. Αθήνα: Κριτική.
- Bourdieu, P. (2008). Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία. Αθήνα: Καρδαμήτσα.
- Boyer, P. (2008). Και ο άνθρωπος έπλασε τους Θεούς. Αθήνα: Βάνιας.
- Boyer, P. (2008). Και ο άνθρωπος έπλασε τους Θεούς: Μια γνωσιακή εξήγηση της θρησκείας. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Burkert, W. (1997). Ελληνική μυθολογία και τελετουργία. Δομή και ιστορία. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Dawkins, R. (2017). Το εγωιστικό γονίδιο. Αθήνα: Κάτοπτρο.

- Foucard, P. (2000). Τα Ελευσίνια Μυστήρια. Αθήνα: Ενάλιος.
- Fowler, N. A. (2010). Συνδεδεμένοι: Η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας. Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Freud, S. (2011). Πέραν της αρχής της ηδονής. Αθήνα: Νίκας.
- Freud, S. (2017). Λογοτεχνία, Τέχνη και Ψυχανάλυση. Αθήνα: Νίκας.
- Gennep, A. v. (2016). Τελετουργίες Διάβασης: Συστηματική μελέτη των τελετών. Αθήνα: Ηριδανός.
- Gourhan, A. L. (2007). Το έργο και η ομιλία του ανθρώπου: Α΄ Τεχνική και γλώσσα. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Huxley, A. (1980). Θαυμαστός καινούργιος κόσμος. Αθήνα: Κάκτος.
- Mattéi, J. -F. (1995). Ο Πυθαγόρας και οι Πυθαγόρειοι. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Nestle, W. (1999). Από τον Μύθο στον Λόγο: Η εξέλιξη της ελληνικής σκέψης από τον Όμηρο ως τη Σοφιστική και το Σωκράτη. Αθήνα: Γνώση.
- Noah, H. Y. (2017). Homo Deus: Μια σύντομη ιστορία του μέλλοντος - Yuval Harari. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Picasso, P. (2005). Σκέψεις για την τέχνη. Αθήνα: Printa.
- Whitehouse, H. (2006). Τύποι Θρησκευτικότητας: Μια γνωστική θεωρία της μετάδοσης των θρησκευτικών αντιλήψεων. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Willi Braum, R. T. (2003). Εγχειρίδιο Θρησκευσιολογίας. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Ξενόγλωσση

- Ackerman, R. (1975, January - March). Frazer on Myth and Ritual. *Journal Of the History of Ideas*, σσ. 115-134.
- Asad, T. (1993). *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- Beidelman. (1974). *W. Robertson Smith and the Sociological Study of Religion*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford New York : Oxford University Press.
- Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press.
- Brown, D. (1991). *Human Universals*. United States: McGraw Hill.

- Butler, E. M. (1949). *Ritual magic*. New York: Cambridge University Press.
- Cunningham, G. (1999). *Religion and Magic: Approaches and Theories*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- David Kirshner, J. A. (1997). *Situated Cognition; Social Semiotic, and Psychological Perspectives*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Donald, M. (1993). *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. London: Harvard University Press.
- Doty, W. G. (1986). *Mythography: The study of Myths and Rituals*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Eliade, M. (1958). *Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth*. New York: Harper & Row.
- Eliot, T. S. (1927). *Journey of the Magi*. Faber and Gwyer.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Frazer, G. J. (1915). *The Golden Bough: A study i n Magic and Religion* (Τόμ. 10). London: Macmillan.
- Freud, S. (1950). *Totem and taboo; some points of agreement between the mental lives of savages and neurotics*. New York: Norton.
- Freud, S. (2021, Νοέμβριος). *A General Introduction to Psychoanalysis*. Ανάκτηση από [eduardolbm.files.wordpress.com](https://eduardolbm.files.wordpress.com/2014/10/a-general-introduction-to-psychoanalysis-sigmund-freud.pdf): <https://eduardolbm.files.wordpress.com/2014/10/a-general-introduction-to-psychoanalysis-sigmund-freud.pdf>
- Gluckman, M. (1962). *Essays on the Ritual of Social Relations*. Manchester: Manchester University Press.
- Gregor, J. (2002). *Masks of the World*. New York: Dover Publications.
- Griffith, J. (2016). *Freedom: The End of The Human Condition*. Sydney: WTM Publishing and Communications.
- Halliwell, S. (2002). *The Aesthetics of Mimesis. Ancient Texts and Modern Problems*. Princeton: Princeton University Press.
- Hanegraaff, W. J. (2006). *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Brill.
- Harald Klemm, R. W. (1996). *Masken: Gesichter hinter dem Gesicht: Persönlichkeitsentfaltung und Therapie in der Arbeit mit Masken*. Oberhofen: Zytglogge.
- Henry Pernet, L. G. (1992). *Ritual Masks: Deceptions and Revelations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Herold, E. (1992). *The World of Masks*. London: Hamlyn.

- Higdon, N. (2020). *The Anatomy of Fake News: A Critical News Literacy Education*. Oakland, California: University of California Press.
- Hyman, S. E. (1955, October - December). The Ritual View of Myth and the Mythic. (U. o. Society, Επιμ.) *Journal of American Folklore*, Vol. 68, 68, σσ. 462-472.
- John W Nunley, C. M. (1999). *Masks: Faces of Culture*. New York: Harry N. Abrams.
- Jones, L. (2005). *Encyclopedia of Religion* (Τόμ. 5). USA: Thomson Gale.
- Joseph, F. (1971). *The Ritual Theory of Myth*. Berkeley: University of California Press.
- Jung, C. G. (1964). *Man and his Symbols*. New York: Anchor Books, Doubleday.
- Jung, C. G. (1965). *Memories, Dreams, Reflections*. New York: Random House Publishing Group.
- Jung, C. G. (1971). *Psychological Types*. London: Routledge.
- Kaplan, J. D. (1990). *History, Structure and Ritual*. Princeton, New Jersey: Annual Review of Anthropology.
- Kertzer, D. (1988). *Ritual, Politics and Power*. London: Yale University Press.
- Kluckhohn, C. (1942, January). *Myths and Rituals: A General Theory*. (C. U. Press, Επιμ.) *The Harvard Theological Review*, 35, σσ. 45-79.
- Lang, A. (1887). *Myth, Ritual and Religion*. London, New York: Longmans, Green and Co.
- Lang, A. (2010). *Modern Mythology*. New York: Read Books.
- Lawson, R. N. (2002). *Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations*. New York: Cambridge University Press.
- Max More, N. V.-M. (2013). *The Philosophy of Transhumanism*. John Wiley & Sons, Inc.
- McCauley, E. T. (1990). *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture* . London: Cambridge University Press.
- Mircea, E. (1987). *Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Molendijk, P. (1998). *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion*. Brill.
- Müller, F. M. (1884). *Lectures on the Science of Language*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Nagy, G. (1996). *Homeric Questions*. Austin: University of Texas Press.
- Peter Antes, A. W. (2004). *New Approaches to the Study of Religion*. Berlin, New York: De Gruyter.

- Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Robertson, W. S. (1894). *Lectures on the Religion of the Semites: The Fundamental Institutions*. London: Adam & Charles Black.
- Roilos, D. Y. (2003). *Towards a Ritual Poetics*. Athens: Foundation of the Hellenic World.
- Salamone, F. (2010). *The Routledge Encyclopedia of Religious Rites, Rituals, and Festivals*. New York: Routledge.
- Salamone, F. A. (2010). *Routledge Encyclopedia of Religious Rites, Rituals and Festivals*. New York: Routledge.
- Seaford, R. (2003). *Ανταπόδοση και τελετουργία: Ο Όμηρος και η τραγωδία στην αναπτυσσόμενη πόλη – κράτος*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Segal, R. A. (1980, June). The Myth-Ritualist Theory of Religion. *Journal for Scientific Study of Religion*.
- Sellwood, J. V.-T. (2010). *Introduction to Pandemic Influenza*. Cabi.
- Shelley, A. (1990). *The Cambridge Ritualists: An Annotated Bibliography of the Works by and About Jane Ellen Harrison, Gilbert Murray, Francis M. Cornford, and Arthur Bernard Cook*. London: Scarecrow Press.
- Sigmund, F. (1913). *Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker*. Leipzig, Vienna: Hugo Heller.
- Smith, J. Z. (1987). *To Take Place: Toward Theory in Ritual*. Chicago: University of Chicago Press.
- Spencer, A. B.-J. (2011). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. New York: Routledge.
- Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. U.S.A.: Sage.
- Turner, G. (2003). *British Cultural Studies: An Introduction*. London: Routledge.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Transaction.
- Turner, V. (1982). *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Turner, V. (1987). *The Forest of Symbols: Aspects of the Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.
- William, G. G. (1980). *Magical Ritual Methods*. York Beach, Maine: Wiser.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Ανδρική, Μ. (2020, Δεκέμβριος 15). Όταν άλλαξε ο κόσμος: Το χρονικό της πανδημίας του κορονοϊού. (Έθνος, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/World/article/137514/otanallaxeokosmostoxronikothspandhmiastoykoronoioy>
- Βήμα, Τ. (2020, Μάρτιος 13). Κορωνοϊός – Ιερώνυμος: Η Εκκλησία μας ουδέποτε στάθηκε απέναντι στην Επιστήμη ή επιχείρησε να την υποκαταστήσει. Ανάκτηση από <https://www.tovima.gr/2020/03/13/society/koronoios-ieronymos-i-ekklisia-mas-oudepote-stathike-apenanti-stin-epistimi-i-epixeirise-na-tin-ypokatastisei/>
- Βήμα, Τ. (2020, Μάρτιος 20). Κορωνοϊός: Κλειστά ξενοδοχεία και αλλαγές στα ΜΜΜ. Ανάκτηση από <https://www.tovima.gr/2020/03/20/society/koronoios-kleista-ksenodoxeia-kai-allages-sta-mmm/>
- Βήμα, Τ. (2020, Μάρτιος 11). Μητσοτάκης για κορωνοϊό: Προσλήψεις-εξπρές στο χώρο της Υγείας – Ηχηρό μήνυμα στην Εκκλησία. Ανάκτηση από <https://www.tovima.gr/2020/03/11/politics/stis-19-30-to-diaggelma-tou-prothypourgou-gia-tin-krisi-tou-koronoiou/>
- Βικιθήκη. (2020, Φεβρουάριος 27). ΦΕΚ 648 Β' - 27.02.2020. Ανάκτηση από https://el.wikisource.org/wiki/%CE%A6%CE%95%CE%9A_648_%CE%92%CE%84_-_27.02.2020
- Ε.Ο.Δ.Υ. (n.d.). Covid-19 – Οδηγίες. (Ε. Ο. Υγείας, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://eody.gov.gr/neos-koronaivos-covid-19/>
- Έθνος. (2020, Μάρτιος 22). 112: Ειδοποίηση έκτακτης ανάγκης από την Πολιτική Προστασία. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/greece/article/95707/112eidopoihshektakthsanagkhsapothnpolitikhprostasia>
- Έθνος. (2020, Δεκέμβριος 27). Εμβόλιο - Κορωνοϊός: Εμβολιάστηκε η Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κατερίνα Σακελλαροπούλου. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/Politics/article/139197/emboliokoronoiosemboliasthkeproedrsthdmokratiasaketerinasakellaropoyloy>
- Έθνος. (2020, Δεκέμβριος 27). Κορωνοϊός - Εμβόλιο: Σήμερα οι πρώτοι εμβολιασμοί - Στο Αττικόν ο Μητσοτάκης, το πρόγραμμα. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/greece/article/139154/koronoiosembolioshmeraoiprotoiemboliismoistoattikonmhtsotakhstoprogramma>
- Έθνος. (2020, Μάρτιος 16). Κορωνοϊός: Σε καραντίνα τα χωριά Δαμασκηνιά και Δραγασιά. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/greece/article/94293/koronoiossekarantinataxoriadamaskhniakaidragasia>
- Έθνος. (2020, Μάρτιος 18). Κορωνοϊός: Τα μέτρα για εργαζόμενους κι επιχειρήσεις. Ανάκτηση από

<https://www.ethnos.gr/Economy/article/94785/koronoioistametragiaergazomenoyskiep ixeirhseis>

Έθνος. (2021, Φεβρουάριος 20). Γεραπετρίτης - lockdown: Στόχος 1 Μαρτίου να ανοίξουν σχολεία και καταστήματα. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/greece/article/146752/gerapetrithslockdownstoxos1martioynaanoixoynsxoleiakaikatasthmata>

Επενδύσεων, Υ. Α. (2020, Απρίλιος 30). Τοποθέτηση του Υπουργού Ανάπτυξης & Επενδύσεων, κ. Άδωνι Γεωργιάδη για το Ολοκληρωμένο Σχέδιο αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων του κορονοϊού για τον μήνα Μάιο. Ανάκτηση από <https://www.mindev.gov.gr/%cf%84%ce%bf%cf%80%ce%bf%ce%b8%ce%ad%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%85%cf%80%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%b3%ce%bf%cf%8d-%ce%b1%ce%bd%ce%ac%cf%80%cf%84%cf%85%ce%be%ce%b7%cf%82-%ce%b5-2/>

Επιλογές. (2020, Φεβρουάριος 26). Κοροναϊός: Έκτακτες “προσλήψεις” 200 επαγγελματιών υγείας. Ανάκτηση από <https://epiloges.tv/koronaivos-ektaktes-quot-proslipseis-quot-200-epaggelmaton-ygeias/>

Ζαχαράκη, Μ. (2020, Μάρτιος 19). Κορονοϊός: Η Τουρκία κλείνει τα σύνορα με την Ελλάδα και τη Βουλγαρία. (Έθνος, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/World/article/94854/koronaivoshtoyrkiakleinitasynoramethnelladakaithboylgaria>

Ηλείας, Ι. Μ. (2020, Μάρτιος). ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΓΙΑ ΚΟΡΟΝΑΪΟ . Ανάκτηση από <https://www.imilias.gr/enimerosi-eidiseis/anakoinoseis/741-egiklios-koronaivos.html>

Θέμα, Π. (2020, Μάρτιος 18). Κορονοϊός - Μένουμε Σπίτι: Διάσημοι τραγουδιστές κάνουν συναυλίες στα social media . Ανάκτηση από <https://www.protothema.gr/lifestyle/article/985883/koronaivos-menoume-spiti-diasimoi-tragoudistes-kanoun-sunaulies-sta-social-media/>

Θέμα, Π. (2021, Σεπτέμβριος 28). Η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος εντόπισε τέσσερις ιστοσελίδες «ψεκ» με fake news για covid. (Π. Θέμα, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.protothema.gr/greece/article/1165510/i-dioxi-ilektronikou-eglimatos-edopise-tesseris-istoselides-me-fake-news-gia-covid/>

Θρησκευμάτων, Υ. Π. (2020, Μάρτιος 21). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση - Οδηγίες και σχετική ενημέρωση. Ανάκτηση από <https://www.minedu.gov.gr/anastoli-leitourgias-ekpaideftikon-monadon/44445-21-03-2020-odigies-gia-tin-eks-apostaseos-ekpaideftsi>

Ιωαννίδου, Α. (2021, Ιανουάριος 22). Ανοίγουν τα σχολεία – Τι θα γίνει με τα φροντιστήρια και Κέντρα ξενών γλωσσών. (ipaidia, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ipaidia.gr/paideia/anoigoun-ta-sxoleia-ti-tha-ginei-me-ta-frontistiria-kai-kentra-ksenon-glosson/>

Καθημερινή. (2020, Μάιος 17). «Ελεύθερες» από την Δευτέρα οι μετακινήσεις στην ηπειρωτική χώρα, Κρήτη και Εύβοια. Ανάκτηση από

<https://www.kathimerini.gr/society/1078658/eleytheres-apo-tin-deytera-oi-metakiniseis-stin-ipeirotiki-chora-kriti-kai-eyvoia/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 26). Daily Telegraph: Παράδειγμα προς μίμηση η ψύχραιμη συμπεριφορά των Ελλήνων. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/society/1070861/daily-telegraph-paradeigma-pros-mimisi-i-psychraimi-symperifora-ton-ellinon/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 16). Αναστέλλονται όλες οι θρησκευτικές λειτουργίες με απόφαση της κυβέρνησης. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/politics/1069449/anastellontai-oles-oi-thriskytykes-leitoyrgies-me-apofasi-tis-kyvernisis/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 7). Γιατροσόφια, παραπληροφόρηση και θεωρίες συνωμοσίας: Επτά μύθοι και αλήθειες για τον κορωνοϊό. (Καθημερινή, Επιμ.) Αθήνα. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/world/1068059/giatrosafia-parapliroforisi-kai-theories-synomosias-epta-mythoi-kai-alitheies-gia-ton-koronoio/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 11). Μητσοτάκης: Τα θρησκευτικά καθήκοντα να προσαρμοστούν στην πραγματικότητα. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/politics/1068690/mitsotakis-ta-thriskytyka-kathikonta-na-prosarmostoun-stin-pragmatikotita/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 9). Οι επικρατέστερες θεωρίες συνωμοσίας παγκοσμίως για τον κορωνοϊό. (Καθημερινή, Επιμ.) Αθήνα. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/world/1068337/oi-epikratesteres-theories-synomosias-pagkosmios-gia-ton-koronoio/>

Καθημερινή. (2020, Μάιος 17). Οι κανόνες λειτουργίας των καταστημάτων εστίασης – Μέχρι έξι άτομα στο τραπέζι. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/society/1078655/oi-kanones-leitoyrgias-ton-katastimaton-estiasis-mechri-exi-atoma-sto-trapezi/>

Καθημερινή. (2020, Απρίλιος 23). Παράταση των περιοριστικών μέτρων έως τις 4 Μαΐου. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/politics/1075054/paratasi-ton-perioristikon-metron-eos-tis-4-ma-oy/>

Καθημερινή. (2020, Απρίλιος 28). Σε επτά στάδια το άνοιγμα της αγοράς: Νέοι κανόνες λειτουργίας για δεκάδες επιχειρήσεις. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/society/1075852/se-epta-stadia-to-anoigma-tis-agoras-neoi-kanones-leitoyrgias-gia-dekades-epicheiriseis/>

Καθημερινή. (2020, Μάρτιος 30). Το τέταρτο πακέτο μέτρων για την τόνωση της οικονομίας. Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/economy/local/1071399/to-tetarto-paketo-metron-gia-tin-tonosi-tis-oikonomias/>

Καραγιώργος, Δ. (2020, Φεβρουάριος 26). Προετοιμασίες στο ΑΧΕΠΑ για επιπλέον κρούσματα κορωνοϊού - Κικιλίας: Ανάκληση αδειών παντού. (Iatronet, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.iatronet.gr/eidiseis-nea/perithalpsi-asfalisi/news/54274/proetoimasies-sto-axepa-gia-epipleon-kroy-smata-koronaoy-kikilias-anaklisi-adeiwn-pantoy.html>

Κυβέρνηση, Ε. (2020, Απρίλιος 28). eody. Ανάκτηση από https://eody.gov.gr:https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/04/%CE%A3%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CC%81%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%B1%CC%81%CE%BA%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82_%CE%93%CE%B5%CC%81%CF%86%

Κυβέρνηση, Ε. (2020). Menoume Spiti. Ανάκτηση από <https://www.youtube.com/channel/UC1iWwoYgloTqx4diFz42NVQ>

Κυβέρνηση, Ε. (2020, Απρίλιος 8). www.youtube.com. Ανάκτηση από https://www.youtube.com/watch?v=_ng_bVJMm88

Λακασάς, Α. (2021, Σεπτεμβρίου 24). Τηλεκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. (Καθημερινή, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.kathimerini.gr/culture/arts/561510796/tilekpaideysi-stin-ellada-kai-stin-eyropi/>

Μάστορας, Ν. (2020, Φεβρουάριος 24). Αναστέλλονται όλες οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες και επισκέψεις στην Ιταλία. (Α. Vita, Επιμ.) Ανάκτηση από https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/313243_anastellontai-oles-oi-ekpaideytikes-drastiriotites-kai-episkepseis-stin-italia

Νέα, Τ. (2020, Φεβρουάριος 28). Η Εκκλησία για τον κορωνοϊό: «Προσευχηθείτε και τηρήστε τους κανόνες υγιεινής». Ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/2020/02/28/greece/i-ekklisia-gia-ton-koronoio-proseyxitheite-kai-tiriste-tous-kanones-ygieinis/>

Νέα, Τ. (2020, Απρίλιος 27). Πώς και πότε θα ανοίξουν τα σχολεία. Ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/2020/04/27/greece/pos-kai-pote-tha-anoiksoun-ta-sxoleia/>

Νέα, Τ. (2020, Απρίλιος 1). Τι ισχύει για την τηλεργασία - Διευκρινίσεις από το υπ. Εργασίας. Ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/2020/04/01/economy/ti-isxuei-gia-tin-tilergasia-dieykriniseis-apo-to-yp-ergasias/>

Νέα, Τ. (2020, Οκτώβριος 27). Τσιόδρας : Αδύνατο να ελεγχθεί η πανδημία, χειρότερη η κατάσταση στο δεύτερο κύμα. Ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/2020/10/27/greece/tsiodras-ady-nato-na-elegxthei-i-pandimia-xeiroteri-i-katastasi-sto-deytero-kyma/>

Οικονομικών, Υ. (2020, Απρίλιος 30). Τοποθέτηση του Υπουργού Οικονομικών κ. Χρήστου Σταϊκούρα για το Ολοκληρωμένο Σχέδιο αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων του κορωνοϊού για τον μήνα Μάιο. Ανάκτηση από https://www.minfin.gr/web/guest/grapheio-typou/-/asset_publisher/coBUZhPGE9t9/content/topothetese-tou-ypourgou-oikonomikon-k-chrestou-staikoura-gia-to-olokleromeno-schedio-antimetopises-ton-oikonomikon-epiptoseon-tou-koronoiou-gia-ton-m?inheritRedirect=fa

Οικονομικών, Υ. (2020, Απρίλιος 30). Τοποθέτηση του Υφυπουργού Οικονομικών, αρμόδιου για τη Δημοσιονομική Πολιτική, κ. Θόδωρου Σκυλακάκη για το Ολοκληρωμένο Σχέδιο αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων του κορονοϊού για τον μήνα Μάιο . Ανάκτηση από https://www.minfin.gr/web/guest/grapheio-tyrou/-/asset_publisher/coBUZhPGE9t9/content/topothetese-tou-yphypourgou-oikonomikon-armodiou-gia-te-demosionomike-politike-k-thodorou-skylakake-gia-to-olokleromeno-schedio-antimetopises-ton-oiko?inheritRedirect=fa

Παπαϊωάννου, Η.-Β. (2020, Φεβρουάριος 29). Κορονοϊός: Ιχνηλατείται η πορεία των νοσούντων-Μέτρα προφύλαξης-Αναστέλλονται τα επισκεπτήρια (video). (E. News, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/kinonia/koronoios-ichnilateitai-i-poreia-ton-nosoynton-metra-profylaxis-anastellontai-ta-episkeptiria/>

Παπαϊωάννου, Λ. (2020, Μάρτιος 14). Μένουμε σπίτι: Οι διάσημοι Έλληνες ενώνουν τις δυνάμεις τους κατά της εξάπλωσης του κορονοϊού . Ανάκτηση από <https://www.ladylike.gr/celebrities/menoume-spiti-oi-diasimoi-ellines-enonoun-tis-dinameis-tous-kata-tis-exaplosis-tou-koronoiou/>

Πατρών, Ι. Μ. (2020, Μάρτιος 5). ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑΤΡΩΝ κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΛΗΨΕΩΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΟΡΟΝΑΪΟΥ (2019-nCoV). Ανάκτηση από <http://i-m-patron.gr/34000-2/>

Πολιτικών, Ε. Ι. (2020, Οκτώβριος 30). Η κρίση του κορονοϊού μέσα από τα MME & τα social media. Ανάκτηση από <https://www.enainstitute.org/publication/%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%BF%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CF%8A%CE%BF%CF%8D-%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CE%BC%CE%B5-%CF%84/>

Προφαντή, Χ. (2020, Μάρτιος 13). «Μένουμε σπίτι»: 10 Έλληνες διάσημοι στην καμπάνια του υπουργείου Υγείας για τον περιορισμό του κορονοϊού. (enimerotiko, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.enimerotiko.gr/lifestyle/menoume-spiti-10-ellines-diasimoi-stin-kampania-toy-yπουργειou-ygeias-gia-ton-periorismo-toy-koronoioy/>

Ρεμπάπης, Β. (2020, Ιούλιος 6). Στη δημοσιότητα η λίστα με τα ποσά που δόθηκαν στα MME. (efsyn.gr, Επιμ.) Ανάκτηση από https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/250847_sti-dimosiotita-i-lista-me-ta-posita-poy-dothikan-sta-mme

Ροββά, Κ. (2020, Μάρτιος 20). Κοροναϊός : Ποιοι δικαιούνται άδεια σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα . (Τ. Νέα, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.tanea.gr/2020/03/20/greece/employment/koronaivos-poioidikaiountai-adeia-se-dimosio-kai-idiotiko-tomea/>

Ρούσσου, Α. (2021, Ιανουάριος 29). Άνοιγμα σχολείων: Πώς θα ανοίξουν τα σχολεία τη Δευτέρα – Όλες οι διευκρινίσεις. (ipaidia, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ipaidia.gr/paideia/anoigma-sxoleion-pos-tha-anoiksoun-ta-sxoleia-ti-deutera-oles-oi-dieukriniseis/>

- Σαδανά, Γ. (2020, Δεκέμβριος 1). Κορωνοϊός: Πότε θα λήξει το lockdown - Νέα παράταση «δείχνουν» τα δεδομένα . (Π. Θέμα, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.protothema.gr/greece/article/1070490/koronoios-pote-tha-lixei-to-lockdown-nea-paratasi-deihnoun-ta-dedomena/>
- ΣΚΑΪ. (2020, Μαρτίου 12). Κορωνοϊός: Ο 66χρονος πρώτος νεκρός της πανδημίας στην Ελλάδα. (ΣΚΑΪ, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.skai.gr/news/ygeia/koronoios-o-66xronos-protos-nekros-tis-pandimias-stin-ellada>
- Σούζα, Σ. (2020, Μάρτιος 18). Μένουμε σπίτι! Οι fashion influencers τηρούν τους κανόνες με το δικό τους...style! (tlife.gr, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.tlife.gr/moda/menoume-spitioi-fashion-influencers-tiroun-tous-kanones-me-to-diko-tous-style/1022211/>
- Υγείας, Υ. (2020, Μάιος 7). Ομιλία Υπουργού Υγείας Βασίλη Κικιλία στην εκδήλωση παρουσίασης των δωρεών προς το Εθνικό Σύστημα Υγείας. Ανάκτηση από <https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typou/press-releases/7150-omilia-yourgoy-ygeias-basilh-kikilia-sthn-ekdhlwsh-paroyisiashs-twn-dwrewn-pros-to-ethniko-systhma-ygeias>
- Φώσκολος, Γ. (2020, Δεκέμβριος 18). Κορωνοϊός - Lockdown: Παράταση έως 31 Ιανουαρίου στα μέτρα για εργαζόμενους και επιχειρήσεις. (Εθνος, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/Economy/article/137956/koronoioslockdownparatasheos31ianoyarioystametragiaergazomenoyskaiepixeirhseis>
- Athensmagazine. (2021, Αύγουστος 19). 39 διάσημοι Έλληνες που νόσησαν από κορωνοϊό - Ο 14ος πέρασε σοβαρό κίνδυνο. Ανάκτηση από <https://www.athensmagazine.gr/article/gossip/525313-39-diashmoi-ellhnes-poy-noshan-apo-korwnoio-o-14os-perase-sobaro-kindyno>
- AthensVoice. (2020, Ιούνιος 29). Αντίστροφη μέτρηση για το άνοιγμα του τουρισμού: Τεστ & κριτήρια. Ανάκτηση από https://www.athensvoice.gr/life/travel/greece/659557_antistrofi-metrisi-gia-anoigma-toy-toyrismoy-test-kritiria
- AthensVoice. (2020, Ιούλιος 1). Άρση μέτρων – «Πρεμιέρα» σήμερα για τα θερινά σινεμά. Ανάκτηση από https://www.athensvoice.gr/culture/cinema/645036_arsimetron-premiera-tin-1i-ioynioy-gia-ta-therina-sinema
- B.C., O. (2020, Μάρτιος 18). www.youtube.com. Ανάκτηση από https://www.youtube.com/watch?v=F_sdG4QjTOY
- Baird, R. P. (2020, March 11). What It Means to Contain and Mitigate the Coronavirus. (T. N. Yorker, Επιμ.) New York. Ανάκτηση από <https://www.newyorker.com/news/news-desk/what-it-means-to-contain-and-mitigate-the-coronavirus>

Beaumont, P. (2020, November 18). Covid-19 vaccine: who are countries prioritising for first doses? (T. Guardian, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/18/covid-19-vaccine-who-are-countries-prioritising-for-first-doses>

Brassington, M. E.-T. (2020, May 16). The Law of Responsibility and the World Health Organisation: A Case Study on the West African Ebola Outbreak. Nature Public Health Emergency Collection. Ανάκτηση από <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7226899/>

C.D.C. (2020, June 3). Infection Control Guidance for Healthcare Professionals about Coronavirus (COVID-19). (C. o. Prevention, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/infection-control.html>

C.D.C. (2021, December 20). Travel. (C. o. Prevention, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/travelers/index.html>

Capital. (2020, Μάρτιος 13). Στα 190 συνολικά τα κρούσματα στην Ελλάδα - Κλείνουν εμπορικά κέντρα, καφέ, μπαρ. Ανάκτηση από <https://www.capital.gr/epikairotita/3437285/sta-190-sunolika-ta-krousmata-stin-ellada-kleinoun-emporika-kentra-kafe-mpar>

Centre, H. P. (2021, December). COVID-19 in Ireland . Ανάκτηση από <https://www.hpsc.ie/a-z/respiratory/coronavirus/novelcoronavirus/>

Chandler, D. (2021, Νοέμβριος). visual-memory.co.uk semiotics. Ανάκτηση από <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/greek/>

CivilProtection. (2020, Μάρτιος 31). Ενημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα. Ανάκτηση από <https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfyπουργo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-kai-ton-5>

CivilProtection. (2020, Μάϊος 2). Ενημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά, τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα και τον Υφυπουργό Ανάπτυξης και Επενδύσεων Νίκο Παπαθανάση. Ανάκτηση από <https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfyπουργo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-ton-ekprosopo>

CivilProtection. (2020, Μάϊος 8). Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά, τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα & τον Υφυπουργό Ανάπτυξης & Επενδύσεων Νίκο Παπαθανάση. Ανάκτηση από <https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-diapisteymenon-syntakton-ygeias-apo-ton-yfyπουργo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-10>

CivilProtection. (2020, Φεβρουαρίου 26). Ενημερωτική καμπάνια για τον Κορωνοϊό από τη ΓΓΠΠ με θέμα: «Δεν φοβόμαστε - Προστατευόμαστε / Ασπίδα μας, η γνώση». Ανάκτηση από <https://www.civilprotection.gr/el/simantika->

[themata/enimerotiki-kampania-gia-ton-koronoio-apo-ti-ggpp-me-thema-den-fovomaste](#)

CivilProtection. (2020, Μάρτιος 9). Νέα ενημερωτική καμπάνια της ΓΓΠΠ για τον Κορωνοϊό για τις ευπαθείς ομάδες - Μένουμε Σπίτια μας. Ανάκτηση από <https://www.civilprotection.gr/el/simantika-themata/nea-enimerotiki-kampania-tis-ggpp-gia-ton-koronoio-gia-tis-eypatheis-omades>

CNN. (2020, Σεπτεμβρίου 23). Ο Μπιλ Γκέιτς, οι προβλέψεις για το τέλος του κορωνοϊού και οι θεωρίες συνωμοσίας. (CNN, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/focus/story/235511/o-mpil-gkeits-oi-provlepseis-gia-to-telos-toy-koronoioy-kai-oi-theories-synomosias>

COVID-19 vaccine tracker. (2021, December 14). Ανάκτηση από https://vacc-lshtml.shinyapps.io/ncov_vaccine_landscape/

Covid19.gov.gr. (2021, Δεκέμβριος 21). Επιδημιολογικός Χάρτης Ελλάδας. Ανάκτηση από <https://covid19.gov.gr/covid-map/>

Data, O. W. (2021, December). Coronavirus (COVID-19) Vaccinations - Statistics and Research. Ανάκτηση από <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>

David De Coninck1, T. F.-P.-E.-C. (2021, April 16). Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation About COVID-19: Comparative Perspectives on the Role of Anxiety, Depression and Exposure to and Trust in Information Sources. (F. i. Psychology, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.646394/full>

efsyn.gr. (2020, Μάρτιος 17). Όλη η ΚΥΑ για την αναστολή των λειτουργιών στις εκκλησίες. Ανάκτηση από https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/235486_oli-i-kya-gia-tin-anastoli-ton-leitoyrgion-stis-ekklisies

emvolio.gov.gr. (2021, Ιανουάριος 11). Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Εμβολιασμών κατά του COVID-19. Ανάκτηση από <https://emvolio.gov.gr/diadikasia-emvoliasmou>

emvolio.gov.gr. (2021, Ιανουάριος). Εμβολιασμός κατά της COVID-19. Ανάκτηση από <https://emvolio.gov.gr/>

emvolio.gov.gr. (2021, Ιανουάριος 11). Επιχείρηση «Ελευθερία». Ανάκτηση από <https://emvolio.gov.gr/diadikasia-emvoliasmou>

enikos.gr. (2020, Μάρτιος 13). “Μένουμε σπίτι”: Διάσημοι ποστάρουν για την viral καμπάνια του υπουργείου Υγείας για τον κορωνοϊό. Ανάκτηση από <https://www.enikos.gr/lifestyle/menoume-spiti-diasimoi-postaroun-gia-tin-viral-kampania-tou-ypour/1391033/>

Firth, S. (2020, March 5). Singapore: The Model for COVID-19 Response? Ανάκτηση από <https://www.medpagetoday.com/infectiousdisease/covid19/85254>

Gazzetta. (2020, Μάρτιος 14). Κορωνοϊός: Απαγόρευση πτήσεων προς Ιταλία από Ελλάδα. Ανάκτηση από

<https://www.gazzetta.gr/plus/koinwnia/article/1456135/koronoios-apagoreysi-ptiseon-pros-italia-apo-ellada>

Fund, I. M. (2021, July 2). Policy Responses to COVID-19. Ανάκτηση από <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#G>

Georgiopoulos, G. (2020, March 22). Greece imposes lockdown after coronavirus infections jump. Ανάκτηση από <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-greece-curfew-idUSKBN2190Z1>

Giagkinis, I. (2020, Μάρτιος 20). Η εξειδίκευση των μέτρων ύψους 24 δις. για Οικονομία, Εργασία, Ανάπτυξη, Τουρισμό . Ανάκτηση από <https://gr.euronews.com/2020/05/20/live-i-exeidikefsi-ton-metron>

Gov, N. (2020, February). Coronavirus (COVID-19) - Get NHS advice about COVID-19, including symptoms, testing, vaccination and self-isolation. Ανάκτηση από <https://www.nhs.uk/conditions/coronavirus-covid-19/>

Gov., C. (2020, April 20). COVID-19 Information for Specific Groups of People. Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/index.html>

Gov., C. (2021, December). C.D.C. Gov. Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov:https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/downloads/workplace-school-and-home-guidance.pdf>

Gov., C. (2021, December 14). People with Certain Medical Conditions. Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/people-with-medical-conditions.html>

Gov., C. (2021, December 8). What to Do If You Are Sick. Ανάκτηση από <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/if-you-are-sick/steps-when-sick.html>

Gov.gr. (2020, Μάρτιος 22). Οδηγίες προς τους Πολίτες. Ανάκτηση από <https://forma.gov.gr/>

Gov.gr. (2021, Δεκέμβριος). Μύθοι για τον Covid-19. (Κ. Ε. Δημοκρατίας, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://covid19.gov.gr/mythoi-covid19/>

Gov.Uk. (2021, May 1). Foreign Secretary boosts BBC funding to fight fake news . (U. K. Government, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-boosts-bbc-funding-to-fight-fake-news>

Gov.za. (2021, December). Fake news - Coronavirus COVID-19. (S. A. Government, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.gov.za/covid-19/resources/fake-news-coronavirus-covid-19>

Government, W. C. (2021, December). Help us stop the spread of fake news! (W. C. Government, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://coronavirus.westerncape.gov.za/fake-news>

- Greece, C. (2020, Νοέμβριος 5). Εθνικό lockdown για τρεις εβδομάδες - Τρία νέα επιδόματα. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/politiki/story/241421/lockdown-live-oi-anakoinoseis-mitsotaki-gia-to-lockdown>
- Greece, C. (2020, Μάρτιος 22). Le Figaro: Σ. Τσιόδρας, ο λόγος για τον οποίο οι Έλληνες έχουν αποφύγει να συνομιλήσουν με το θάνατο. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/kosmos/story/212252/le-figaro-s-tsiodras-o-logos-gia-ton-opoio-oi-ellines-exoyn-apofygei-na-synomilisoyn-me-to-thanato>
- Greece, C. (2020, Μάϊος 16). Άρση μέτρων: Πώς θα λειτουργήσουν τα εμπορικά κέντρα από τη Δευτέρα. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/219583/arsimetron-pos-tha-leitoyrgisoyn-ta-emporika-kentra-apo-ti-deytera>
- Greece, C. (2020, Μάρτιος 16). Ιερά Σύνοδος: Ανοιχτές οι εκκλησίες για κατ' ιδίαν προσευχή – Αναβάλλονται λειτουργίες και μυστήρια. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/211505/iera-synodos-anoixtes-oi-ekklisies-gia-kat-idian-proseyxi-anavallontai-leitoyrgies-kai-mystiria>
- Greece, C. (2020, Ιανουάριος 28). Κοροναϊός: Αυτά είναι τα νοσοκομεία αναφοράς για πιθανά κρούσματα στην Ελλάδα. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/205559/koronaios-ayta-einai-ta-nosokomeia-anaforas-gia-pithana-kroysmata-stin-ellada>
- Greece, C. (2020, Φεβρουάριος 27). Κοροναϊός: Ποια σχολεία θα μείνουν κλειστά για προληπτικούς λόγους. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/209251/koronaios-poia-sxoleia-tha-meinoyn-kleista-gia-prooliptikoys-logoyis>
- Greece, C. (2020, Μάρτιος 19). Κορωνοϊός: Κλείνουν και τα ξενοδοχεία. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/211904/koronoios-kleinoyn-kai-ta-xenodoxeia>
- Greece, C. (2020, Απρίλιος 28). Το σχέδιο για την «επόμενη ημέρα» - Πότε ανοίγουν καταστήματα, σχολεία, εστιατόρια, ξενοδοχεία. Ανάκτηση από <https://www.cnn.gr/ellada/story/217227/to-sxedio-gia-tin-epomeni-imerapote-anoigoyn-katastimata-sxoleia-estiatoria-xenodoxeia>
- Hall, M. -T. (2020, Μάρτιος 31). www.youtube.com. Ανάκτηση από <https://www.youtube.com/watch?v=89lcxheKbHI>
- Hall, R. (2020, March 26). Here in Greece we've adopted the Blitz spirit now lacking in Britain. (T. Telegraph, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/greece/articles/a-postcard-from-greece-under-coronavirus-lockdown/>
- Harper, D. (2021, Νοέμβριος 20). Online Etymology Dictionary. Ανάκτηση από <https://www.etymonline.com>: https://www.etymonline.com/word/mask#etymonline_v_9675
- iefimerida. (2020, Μαρτίου 12). «Μένουμε σπίτι»: Η καμπάνια του υπουργείου Υγείας για τον περιορισμό του κορωνοϊού. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/menoume-spiti-synthima-yπουργειου-ygeias-koronoios>

- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 23). Reuters-Κορωνοϊός: Πιο γρήγορη η αντίδραση της Ελλάδας σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/kosmos/reuters-koronoios-pio-grigori-i-antidrasi-tis-elladas-apo-alles-hores>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 22). Απαγόρευση κυκλοφορίας: Πώς θα πάτε στη δουλειά -Πού επιτρέπεται η μετακίνηση. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/apagoreysi-kykloforias-pos-tha-pate-deytera-doyleia>
- Iefimerida. (2020, Απρίλιος 29). Αρση μέτρων: Στις 4 Μαΐου επανέρχεται η κυκλοφορία -Καταστήματα, σχολεία, μάσκες, όλες οι αλλαγές. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/politiki/ars-i-metron-enimerosi-gia-shedio-tis-kybernisis>
- Iefimerida. (2020, Δεκέμβριος 27). Ιστορικές στιγμές: Εμβολιάστηκαν οι δύο πρώτοι Έλληνες στον «Ευαγγελισμό» [βίντεο]. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/politiki/istorikes-stigmes-emboliastikan-oi-dyo-protoi-ellines>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 17). Κορωνοϊός: Η αναλυτική λίστα με τις επιχειρήσεις που κλείνουν ως τις 31 Μαρτίου [pdf]. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-i-analytiki-lista-me-tis-epiheiriseis-poy-kleinoun-os-tis-31-martioy>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 18). Κορωνοϊός: Η ΕΕ κλείνει τα σύνορα -Ποιοι ταξιδιώτες θα μπαίνουν σε καραντίνα στην Ελλάδα. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/kosmos/koronoios-i-ee-kleinei-ta-synora-karantina-ellada>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 20). Κορωνοϊός: Μόνο οι μόνιμοι κάτοικοι θα ταξιδεύουν στα νησιά -Νέα μέτρα για τις μετακινήσεις. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-mono-monimoi-katoikoi-sta-nisia-metra-metakiniseis>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 25). Κορωνοϊός: Συναγερμός στην Ξάνθη - Σε πλήρη καραντίνα ο Εχίνος . Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-xanthi-se-pliri-karantina-o-ehinos>
- Iefimerida. (2020, Μάϊος 8). Κορωνοϊός: Τέλος η καθημερινή ενημέρωση από Τσιόδρα-Χαρδαλιά - Νέο πλαίσιο. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-telos-kathimerini-enimerosi-tsiodra-hardalia>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 18). Σε ισχύ τα μέτρα για τον κορωνοϊό: Ποια καταστήματα μένουν ανοιχτά- Κλείνουν τα σύνορα σε τρίτες χώρες. Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/ellada/koronoios-se-ishy-ta-metra-kleista-synora-kai-katastimata>
- Iefimerida. (2020, Μάρτιος 30). Σταϊκούρας-Κορωνοϊός: Τα 8 νέα οικονομικά μέτρα -Αναλυτικά για εργαζόμενους, επιχειρήσεις, ελεύθερους επαγγελματίες . Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/politiki/staikoyras-koronoios-ta-8-nea-oikonomika-metra>

- Iefimerida. (2021, Δεκέμβριος 3). Fake news για την Covid: Παράταση από την ΕΕ στο πρόγραμμα παρακολούθησης των social media. (Iefimerida, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.iefimerida.gr/media/koronoios-fake-news-paratasi-parakolythi-social>
- iEidiseis. (2020, Φεβρουαρίου 29). Κορονοϊός στην Ελλάδα: Προληπτικές απολυμάνσεις σε δημόσια κτήρια από τον Δήμο Ιλίου . Ανάκτηση από <https://www.ieidiseis.gr/ellada/item/36906-koronoios-stin-ellada-proliptikes-apolymanseis-se-dimosia-ktiria-apo-ton-dimo-iliou>
- iEidiseis. (2020, Μάρτιος 4). Κορονοϊός στην Ελλάδα: Τα νέα έκτακτα μέτρα. Ανάκτηση από <https://www.ieidiseis.gr/ellada/item/37222-koronoios-stin-ellada-ektakta-metra-anakoinonei-i-kyvernisi>
- iEidiseis. (2020, Μάρτιος 1). Κορονοϊός: Πότε θα αποφασιστούν τα κλειστά σχολεία στην Ελλάδα . Ανάκτηση από <https://www.ieidiseis.gr/ellada/item/36949-koronoios-pote-tha-apofasistoun-ta-kleista-sxoleia-stin-ellada>
- in.gr. (2020, Μάϊος 17). Έτσι θα ανοίξει η εστίαση: Εν αναμονή των επίσημων ανακοινώσεων – Πώς φτάσαμε στην απόφαση. Ανάκτηση από <https://www.in.gr/2020/05/17/greece/etsi-tha-anoiksei-estiasi-en-anamoni-ton-episimon-anakoinoseon-pos-ftasame-stin-apofasi/>
- ipaidia. (2021, Ιανουαρίου 10). Emvolio.gov.gr – Εμβολιασμός: Ξεκινούν τα ραντεβού – Οδηγίες. Ανάκτηση από <https://www.ipaidia.gr/eidiseis/emvolio-gov-gr-emvoliasmos-ksekinoun-ta-rantevou-odigies/>
- ipaidia. (2021, Ιανουάριος 22). Εμβολιασμοί: Ανοίγει η πλατφόρμα για τους 80 έως 84 ετών – Τι θα γίνει με τα νησιά. Ανάκτηση από <https://www.ipaidia.gr/eidiseis/emvoliasmoi-anoigei-i-platforma-gia-tous-80-eos-84-eton-ti-tha-ginei-me-ta-nisia/>
- ipaidia. (2021, Ιανουάριος 18). Εμβολιασμός: Τι ισχύει για όσους έχουν ήδη νοσήσει από covid – 19. Ανάκτηση από <https://www.ipaidia.gr/igeia/emvoliasmos-ti-isxiei-gia-osous-exoun-idi-nosisei-apo-covid-19/>
- ipharmahealth. (2021, Ιανουάριος 25). Β. Κοντοζαμάνης: Οι τέσσερις φάσεις του εμβολιασμού στις νησιωτικές περιοχές. Ανάκτηση από <https://www.ipharmahealth.gr/politiki-ygeias/v-kontozamanis-oi-tesseris-faseis-tou-emvoliasmou-stis-nisiotikes-perioxes/>
- Iqbal, N. (2020, February 1). Coronavirus fears fuel racism and hostility, say British-Chinese. (T. Guardian, Επιμ.) London. Ανάκτηση από <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/01/coronavirus-weaponised-way-to-be-openly-racist>
- Isaac, I. K. (2020, March 4). Italy shuts all schools over coronavirus outbreak. (CNN, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://edition.cnn.com/2020/03/04/europe/italy-schools-closures-coronavirus-intl/index.html>

Jin-Kim, H. (2020, February 2). Coronavirus fears trigger anti-China sentiment across the globe. (G. News, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://globalnews.ca/news/6495961/coronavirus-anti-china-sentiment/>

Justin McCurry, R. R. (2020, March 11). Mass testing, alerts and big fines: the strategies used in Asia to slow coronavirus. (T. Guardian, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/11/mass-testing-alerts-and-big-fines-the-strategies-used-in-asia-to-slow-coronavirus>

Kefalas, A. (2020, March 20). L'infectiologue Sotirios Tsiodras, nouvelle coqueluche des Grecs. Ανάκτηση από <https://www.lefigaro.fr/international/l-infectiologue-sotirios-tsiodras-nouvelle-coqueluche-des-grecs-20200320>

kids, S. I. (2021, Νοεμβρίου 30). COVID-19 : Πώς να αντιμετωπίσετε την παραπληροφόρηση. (Saferinternet4kids, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://saferinternet4kids.gr/nea/covid-19-fake-news/>

Lewis, T. (2020, August 18). Nine COVID-19 Myths That Just Won't Go Away. (S. American, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.scientificamerican.com/article/nine-covid-19-myths-that-just-wont-go-away/>

Lifo. (2020, Απρίλιος 30). Βρούτσης: Απαγόρευση απολύσεων - Ενίσχυση των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο. Ανάκτηση από <https://www.lifo.gr/now/greece/broytsis-apagoreysi-apolyseon-enishysi-ton-ergazomenon-me-meiomeno-orario>

Lifo. (2020, Μάρτιος 14). Η Βόρεια Μακεδονία απαγόρευσε την είσοδο σε όσους έρχονται από Ελλάδα. Ανάκτηση από <https://www.lifo.gr/now/world/i-boreia-makedonia-apagoreyse-tin-eisodo-se-osoys-erhontai-apo-ellada>

Lifo. (2020, Ιούλιος 17). Κορωνοϊός: Επιστρέφει η ενημέρωση στις 6μ.μ από τον Νίκο Χαρδαλιά - Μία φορά την εβδομάδα. Ανάκτηση από <https://www.lifo.gr/now/greece/koronoios-epistrefei-i-enimerosi-stis-6mm-apo-ton-niko-hardalia-mia-fora-tin-ebdomada>

Lifo. (2020, Απρίλιος 28). Μητσοτάκης: Όλες οι ημερομηνίες για την άρση μέτρων - «Το πρόγραμμα θα αξιολογείται ανά 24ωρο». Ανάκτηση από <https://www.lifo.gr/now/politics/mitsotakis-oles-oi-imerominies-gia-tin-arsimetron-programma-tha-axiologeitai-ana>

Live, M. (2020, Μάρτιος 27). Κορωνοϊός: Στην Initiative Media η καμπάνια των 11 εκατομμυρίων ευρώ. Ανάκτηση από <https://www.messinialive.gr/covid-19-stin-initiative-kampania-ton-11-ekat-evro/>

makpressblog. (2020, Δεκέμβριος 31). www.youtube.com. Ανάκτηση από <https://www.youtube.com/watch?v=uVYn-3OzOf0>

Montenegro, U. (2021, October 4). Young people believe coronavirus conspiracy theories less than other Montenegrin citizens . (UNICEF, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.unicef.org/montenegro/en/stories/young-people-believe-coronavirus-conspiracy-theories-less-other-montenegrin-citizens>

news247. (2020, Μάρτιος 12). Έκτακτα μέτρα: Κατεβάζουν ρολά θέατρα, σινεμά - Τι ισχύει για μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/koinonia/ektakta-metra-katevazoy-n-rola-theatra-sinema-ti-ischyei-gia-moyseia-kai-archaiologikoys-choroys.7600955.html>

news247. (2020, Μάρτιος 11). Κορονοϊός - έκτακτα μέτρα: Άδεια ειδικού σκοπού στους γονείς. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/politiki/koronoios-ektakta-metra-adeia-eidikoy-skopoy-stoys-goneis.7599804.html>

news247. (2020, Φεβρουάριος 28). Κορονοϊός: Αναστολή όλων των εκπαιδευτικών εκδρομών στο εξωτερικό. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-anastoli-olon-ton-ekpaideytikon-ekdromon-sto-exoteriko.7592950.html>

news247. (2020, Μάρτιος 16). Κορονοϊός: Κλείνουν τα εμπορικά καταστήματα - Σε καραντίνα όσοι έρχονται από εξωτερικό. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-kleinoy-n-ta-emporika-katastimata-se-karantina-oso-i-erchontai-apo-exoteriko.7603146.html>

news247. (2020, Μάρτιος 19). Κορονοϊός: Σε ισχύ η απαγόρευση συναθροίσεων άνω των 10 ατόμων - Οι αποδεκτές μετακινήσεις. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-se-ischy-i-apagoreysi-synathroiseon-ano-ton-10-atomon-oi-apodektes-metakiniseis.7605395.html>

news247. (2020, Μάρτιος 13). Κορονοϊός: Σε ισχύ τα έκτακτα μέτρα - Κλείνουν νυχτερινά κέντρα, γυμναστήρια, σινεμά, θέατρα. Ανάκτηση από <https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-se-ischy-ta-ektakta-metra-kleinoy-n-nykterina-kenetra-gymnastiria-sinema-theatra.7601144.html>

NewsBeast. (2020, Μάρτιος 14). Κορονοϊός: Η Αλβανία κλείνει όλες τις χερσαίες διαβάσεις με Ελλάδα, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Κόσοβο. Ανάκτηση από <https://www.newsbeast.gr/world/arthro/6106610/koronoios-i-alvania-kleinei-oles-tis-chersaies-diavaseis-me-ellada-mayrovounio-voreia-makedonia-kai-kosovo>

Newsbomb. (2020, Μάρτιος 19). Κορονοϊός - «Τελεσίγραφο» Μητσοτάκη: Αν χρειαστεί θα πάρω νέα μέτρα περιορισμού της κυκλοφορίας. Ανάκτηση από <https://www.newsbomb.gr/politikh/story/1064307/koronoios-mitsotakis-to-doro-pasxa-tha-katavlithei-kanonika-aytoi-tha-lavoyn-800-eyro>

NewsBomb. (2020, Απρίλιος 29). Σχολεία: Πότε ανοίγουν Λύκεια, Γυμνάσια και Δημοτικά - Πώς θα γίνουν οι Πανελλήνιες. Ανάκτηση από <https://www.newsbomb.gr/ellada/paideia/story/1077041/sxoleia-pote-anoigoyn-lykeia-gymnasia-kai-dimotika-pos-tha-ginoyn-oi-panellinies>

odigostoupoliti.eu. (2021, Απρίλιος 24). Κορονοϊός. Παράταση του lockdown έως Παρασκευή 14-05-2021. Ανάκτηση από <http://www.odigostoupoliti.eu/koronoios-paratasi-tou-lockdown-2021/>

OPEN. (2020, Δεκέμβριος 14). [www.youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=YGJ9We0Wf5o). Ανάκτηση από <https://www.youtube.com/watch?v=YGJ9We0Wf5o>

- Pacia, S. (2020, April 1). Fighting the COVID-19 ‘Infodemic’ in the Asia-Pacific. Ανάκτηση από <https://coconet.social/2020/covid-infodemic-asia-pacific/>
- Paul, K. (2020, February 1). As coronavirus misinformation spreads on social media, Facebook removes posts. Thomson Reuters. Ανάκτηση από <https://web.archive.org/web/20200206071606/https://www.reuters.com/article/us-china-health-facebook-idUSKBN1ZV388>
- Probyn, A. L. (2021, October 26). Why people believe Covid conspiracy theories: could folklore hold the answer? (T. Guardian, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2021/oct/26/why-people-believe-covid-conspiracy-theories-could-folklore-hold-the-answer>
- Project, T. P. (2020, Μάρτιος 22). Απαγόρευση κυκλοφορίας εκτός εξαιρέσεων ανακοίνωσε ο Μητσοτάκης. Ανάκτηση από <https://thepressproject.gr/apagorefsi-kykloforias-ektos-exereseon-anakinose-o-mitsotakis/>
- Pueyo, T. (2020, March 10). Coronavirus: Why You Must Act Now. (Medium, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://tomaspueyo.medium.com/coronavirus-act-today-or-people-will-die-f4d3d9cd99ca>
- Qin, A. (2020, March 7). China May Be Beating the Coronavirus, at a Painful Cost. (T. N. Times, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.nytimes.com/2020/03/07/world/asia/china-coronavirus-cost.html>
- Qualls, N. L.-J. (2017, April 21). Community mitigation guidelines to prevent pandemic influenza — United States, 2017 . United States. Ανάκτηση από <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/45220>
- Region, T. G. (2021, December). Ανάκτηση από <https://www.coronavirus.gov.hk/eng/index.html>
- Rothan, H. A. (2020, February 26). The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak. Journal of Autoimmunity. Ανάκτηση από <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0896841120300469>
- Roy M. Anderson, H. H. (2020, March 9). How will country-based mitigation measures influence the course of the COVID-19 epidemic? PubMed Central. Ανάκτηση από <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7158572/>
- Silverberg, S. J. (2018, March). Delays in Global Disease Outbreak Responses: Lessons from H1N1, Ebola, and Zika. American Journal of Public Health. Ανάκτηση από <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5803810/>
- Somvichian-Clausen, A. (2020, January 30). The coronavirus is causing an outbreak in America—of anti-Asian racism. (T. Hill, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://thehill.com/changing-america/respect/diversity-inclusion/480749-the-coronavirus-is-causing-an-outbreak-in-anti>
- Srivastava, S. (2021, May 4). How Governments Can Take Actions Against Fake News Propensity. (H. Paris, Επιμ.) Ανάκτηση από

<https://www.hec.edu/en/knowledge/articles/how-governments-can-take-actions-against-fake-news-propensity>

Star. (2020, Μάιος 26). Τέλος η ενημέρωση από το υπ.Υγείας- Τσιόδρας: «Σας ευχαριστώ για όλα». Ανάκτηση από <https://www.star.gr/eidiseis/ellada/502023/swthrhs-tsiodras-teleytaia-enhmerwsh-to-antio-toy-kathghth>

TV, A. (2021, Οκτώβριος 16). www.youtube.com. Ανάκτηση από https://www.youtube.com/watch?v=AF_LBqwVAgA

Tv, M. (2020). www.facebook.com. Ανάκτηση από <https://www.facebook.com/spitimetomega/>

TV, M. (2020, Μαρτίου 16). www.youtube.com. Ανάκτηση από <https://www.youtube.com/watch?v=F615LZYhZ48>

Uk, G. (2020, February 2). Coronavirus public information campaign launched across the UK . United Kingdom Government. Ανάκτηση από <https://www.gov.uk/government/news/coronavirus-public-information-campaign-launched-across-the-uk>

Uk., G. (2020, March 4). Coronavirus (COVID-19): What is social distancing? (G. ο. Kingdom, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://ukhsa.blog.gov.uk/2020/03/04/coronavirus-covid-19-what-is-social-distancing/>

Vita, A. (2020, Μάρτιος 20). Κλειστά έως τις 10 Απριλίου σχολεία και πανεπιστήμια. Ανάκτηση από https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/316080_kleista-eos-tis-10-apriliou-sholeia-kai-panepistimia

Voice, A. (2020, Απρίλιος 29). Τι θα γίνει με τις ειδικές άδειες, δημ. υπαλλήλους & μετακινήσεις. Ανάκτηση από https://www.athensvoice.gr/politics/642719_ti-tha-ginei-me-tis-eidikes-adeies-dim-ypallilous-metakiniseis

W.H.O. (2019, December 19). Emergencies: International health regulations and emergency committees. (W. H. Organization, Συντάκτης) Ανάκτηση από <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/emergencies-international-health-regulations-and-emergency-committees>

W.H.O. (2019, June 19). International Health Regulations. (W. H. Organization, Συντάκτης) Ανάκτηση από https://www.who.int/health-topics/international-health-regulations#tab=tab_1

W.H.O. (2020, December 1). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: When and how to use masks. (W. H. Organization, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/when-and-how-to-use-masks>

W.H.O. (2020, March 3). Getting your workplace ready for COVID-19. (W. H. Organization, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/getting-workplace-ready-for-covid-19.pdf>

W.H.O. (2020, January 30). Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). (W. H. Organization, Συντάκτης) Geneva, Switzerland. Ανάκτηση από [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov))

W.H.O. (2021, October 1). Advice for the public: Coronavirus disease (COVID-19). (W. H. Organization, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>

W.H.O. (2021, October 1). Advice for the public: Coronavirus disease (COVID-19). (W. H. Organization, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>

Yeung, J. (2020, January 21). As the coronavirus spreads, fear is fueling racism and xenophobia. (CNN, Επιμ.) Ανάκτηση από <https://edition.cnn.com/2020/01/31/asia/wuhan-coronavirus-racism-fear-intl-hnk/index.html>

Υpodomes. (2020, Απρίλιος 15). ΥΠΑ: NOTAMS για παράταση αναστολής πτήσεων έως τις 15/5. Ανάκτηση από <https://ypodomes.com/ypa-notams-gia-paratasi-anastolis-ptiseon-eos-tis-15-5/>